

Miroslav Svoboda – Jiří Synek

Mikulov za prusko-rakouské války v roce 1866

V roce 2016 uplyne již 150 let od prusko-rakouské války, jejíž důsledky se projevují v životě Evropy de facto dodnes. Přestože šlo z historického hlediska pouze o lokální konflikt, ve svém důsledku přesvědčivé vítězství pruských vojáků otevřelo cestu ke sjednocení Německa, od něhož vedla přímá cesta k největší a nejničivější válce, jakou zatím lidstvo dokázalo vyvolat. V rámci prusko-rakouské války, někdy nazývané také válkou Němců s Němci či podle délky jejího trvání šestitýdenní válkou, byla též svedena největší bitva na našem území, a sice 3. července 1866 u Hradce Králové. Byť je pravda, že zvláště v našem regionu je význam bitvy u Hradce Králové velmi často zastíněn bitvou u Slavkova v roce 1805, lze říci, že rakouská porážka u Hradce Králové měla pro naše země mnohem fatálnější důsledky než prohra u Slavkova, která život v našich zemích téměř nepoznamenala.

Bitvou u Hradce Králové, ač by se tak z některých prací mohlo zdát, prusko-rakouská válka neskončila a je neoddiskutovatelnou skutečností, že závěrečné dějství války se odehrálo právě v Mikulově, kam se koncem července 1866 upíraly zraky doslova celé Evropy. Mikulovský zámek tehdy hostil vyslance mnoha středoevropských států a po dobu dvou týdnů zde bydlel i pruský král Vilém I. s celým svým doprovodem včetně kancléře Bismarcka, ministra války von Roona a strážce pruského vítězství generála pečoty von Moltkeho. Méně slavnou již je skutečnost, že ve stejné době v Mikulově umíraly desítky nejen pruských vojáků, ale i civilistů na zákeřnou a velmi nakažlivou nemoc – cholera.

Připomenout všechny důležité události prusko-rakouské války v souvislosti s Mikulovem je úkolem následující studie, která se za pomoci existujících pramenů a literatury pokouší vykreslit co nejdetailnější obraz života v neklidném létě před 150 lety.

Daný úkol však bohužel naráží na jeden zásadní nedostatek, a tím je naprostá absence písemnosti městské samosprávy z roku 1866, která se, přestože samozřejmě existovala, do dnešních dnů zkrátka nedochovala. Navíc všichni autoři, již se rokem 1866 v Mikulově zabývali – ať už starší německy píšící, či později čeští historici –, vycházeli v podstatě pouze z jednoho pramene, a sice ze zprávy zámeckého hejtmana Antona Brunna z března 1867, v níž velmi detailně popsal kněžně Alexandře z Ditrichštejna pruskou okupaci zámku. Tato jeho zpráva tvoří stěžejní pramen i pro následující text, neboť nic lepšího v podstatě k dispozici není.¹ Brunn se pohříchu věnoval logicky jen dění na zámku a život ve městě do jisté míry opomíjel. Hlavním zdrojem informací o událostech ve městě v době pruské přítomnosti byly pro autory vzpomínky pozdějšího zemského notáře Friedricha Schumanna, mikulovského rodáka a v době války šestiletého chlapce, které oplývají množstvím velmi zajímavých podrobností i postřehů.² Dobové prameny lze doplnit ještě popisem zámku Huga z Ditrichštejna a deníkem zakladatelky pruského hřbitova paní Jacobine Luckenbach.³

Z kronik máme k dispozici pouze kroniky obou mikulovských farností a kapituly. V kapitulní zápisy o prusko-rakouské válce nejsou, ve farních sice ano, ale v kronice farnosti u sv. Václava i v kronice farnosti u sv. Jana Křtitele jsou k roku 1866 zápisy téměř identické a nepřilíhají podrobně.⁴ Kronika města z této doby chybí, či snad ani nebyla vedena.

¹ Zpráva je uložena v Moravském zemském archivu v Brně (dále MZA), fond G 140 Rodinný archiv Ditrichštejnů (dále G 140), inv. č. 2505, kart. 590.

² SCHUMANN, Friedrich: Aus den Erinnerungen eines Landnotars, Nikolsburg 1929.

³ MZA, G 140, inv. č. 2597, kart. č. 613, deník paní Luckenbach je uložen ve sbírkách Regionálního muzea v Mikulově.

⁴ Všechny tři kroniky jsou uloženy v archivu Římskokatolického farního úřadu v Mikulově. Za možnost do nich nahlédnout autoři děkují P. Oldřichu Chocholáčovi z Mikulova.

Prameny úřední povahy pro náš účel suplovala pouze složka účtů a výkazů škod z války, uchovaná v písemnostech mikulovského velkostatku.⁵ Jak vidno, pramenná základna k dějinám Mikulova v roce 1866 je velmi plytká, proto se také Mikulov nikdy nebude moci pochlubit tak podrobnou publikací k tomuto období jako mnohá jiná města, nepoznamenaná sice přímými bojovými akcemi, přesto válkou zasažená.⁶

První text o prusko-rakouské válce v Mikulově vyšel v roce 1879 v rámci knihy kanovníka mikulovské kapituly Mathiase Maria Feyfara *Die erleuchten Herrn auf Nikolsburg*.⁷ Bohužel již zde se objevují první omyly, zejména v souvislosti s pruským hřbitovem. Kupodivu jen minimum informací lze vyčíst ze společného díla kapitulního vikáře A. Rauschera a rektora piaristické koleje Alfreda Paula *Geschichte von Nikolsburg*, vycházejícího v letech 1892 a 1893 v novinách *Znaimer Volksbote*. Ačkoli byl jeden z autorů piaristou, podrobnosti o pruském cholеровém lazaretu, zřízeném právě u piaristů, zde nejsou žádné. Z německy píšících autorů se prusko-rakouské válce nejpodrobněji věnoval Theo Seifert ve svých dějinách města. Jeho text však vychází výhradně z Brunnovy zprávy, jejíž moderní opis Seifert pořídil.⁸ Moderní německé práce vycházejí pouze ze Seifertova textu. To bohužel platí i o českých dílech věnujících se této tematice po roce 1945, snad jen s výjimkou statí Ladislava Hosáka a Metoděje Zemka, publikovaných ve sborníku *Mikulov 1866–1966*, zatížených však řadou omylů.⁹ Nejobsáhlejší text o prusko-rakouské válce a jejím průběhu v Mikulově vyšel na pokračování v roce 1958 v časopise *Der Südmährer*, jde však pouze o přepis uvedených vzpomínek Friedricha Schumanna bez jakéhokoli komentáře.¹⁰ V posledních letech se dostalo více pozornosti mikulovskému pruskému hřbitovu, a to v souvislosti s jeho obnovou. Řada potřebných informací tak musela být čerpána z literatury zabývající se tematikou prusko-rakouské války, naštěstí velmi hojně. Co se získání dalších dat týče, je třeba vyzdvihnout podíl zaznamenaných plukovních dějin pruských jednotek, které Mikulovem prošly nebo zde byly přímo ubytovány.

Jako ve většině článků obsahujících německá jména, jsou i zde tato ponechána v původním znění, vyjma obecně známých osobností jako např. František Josef I., Vilém I. apod.

Na závěr je milou povinností obou autorů poděkovat kolegům, kteří výrazně přispěli ke konečné podobě této studie, v první řadě je nutné jmenovat Mgr. Dobromilu Brichovou, Mgr. Filipa Brichtu a Mgr. Miroslava Koudelu z Regionálního muzea v Mikulově za vyhledání pramenů k prusko-rakouské válce v muzejních sbírkách a dále Mgr. Pavla Kocmana z Brna, který s ochotou sobě vlastní zrevidoval a doplnil seznam zemřelých obyvatel židovské obce. Za závěrečné přehlédnutí textu autoři děkují Mgr. Darje Kocábové a Mgr. Kamile Svobodové, Ph.D.

⁵ Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond F 72 Velkostatek Mikulov (dále F 72), inv. č. 152, kart. č. 198.

⁶ Za všechny jmenujme v první řadě DVORÁK, Jaroslav: *Kronika války roku 1866 v Třebchovicích a okolí, Hradec Králové – Třebchovice* p. O. 2001.

⁷ FEYFAR, Mathias Maria: *Die erleuchten Herrn auf Nikolsburg*, Nikolsburg 1879, s. 353–354.

⁸ SEIFERT, Theo R.: *Nikolsburg. Geschichte der Stadt im Wort und Bild*, Nikolsburg 1937, s. 205, 269–272. Strojopis Brunnovy zprávy je uložen ve sbírkách Regionálního muzea v Mikulově.

⁹ HOSÁK, Ladislav: *Cesta k mikulovskému míru r. 1866*, in: *Mikulov v letech 1866–1966* (sborník k stému výročí mikulovského míru), Mikulov 1966, s. 3–18, a ZEMEK, Metoděj: *Mikulov na přelomu století*, in: *tamtéž*, s. 19–35.

¹⁰ *Die Preussen in Nikolsburg*, *Der Südmährer*, roč. 10 (1958), č. 7, s. 260–261, č. 8, s. 301–302, č. 9, s. 341–342 a č. 10, s. 385–386.

Mikulov na počátku druhé poloviny 19. století

Pohled na Mikulov z počátku 20. století (Regionální muzeum v Mikulově, sbírka fotografií, inv. č. PF 1500)

Bouřlivé události roku 1848 přirozeně poznamenaly i život v Mikulově, kde do té doby patřilo rozhodující slovo panujícímu rodu Ditrichštejnů, respektive příslušníkům hraběcího rodu Mensdorff-Pouilly, kteří sňatkem získali část rozsáhlých ditrichštejnských držav. Mikulovští Němci zpočátku přijímali revoluční události roku 1848 s velkým zájmem, zvláště pak zprávu o císařově příslibu ústavy. Celé město zaplavily vlajky s německou černo-červeně-žlutou trikolorou, která jasně symbolizovala postoje místních obyvatel. V křesťanské i židovské obci byla ustavena národní garda. Zpráva o zrušení poddanství císařským patentem ze 7. června 1848 byla stejně jako v celé monarchii i v Mikulově přijata s nadšením. Ruku v ruce se zrušením poddanství šel zánik dosavadní patrimoniální správy a její nahrazení občanskou správou a samosprávou. Mikulov se v roce 1849 stal sídlem politického okresu v čele s okresním hejtmánem, do jehož působnosti spadaly dva soudní okresy, a sice mikulovský s 24 obcemi a jaroslavický s 18 obcemi. Tento systém státní správy však trval pouze do roku 1855, kdy se začaly formovat nové, takzvané smíšené okresy. V čele tohoto nového okresu stál okresní představený. Mikulovský okres pak náležel do rovněž nově zřízeného znojemského kraje. V roce 1869, tedy tři roky po pruské invazi, žilo v Mikulově podle úředního sčítání 7 173 obyvatel v 909 domech. Tehdy se sice při sčítání lidu neuváděla národnost, většinu však tvořili Němci, v židovské obci samozřejmě Židé.¹¹

Největší proměnou prošla vlastní správa města, která se poprvé dostala do rukou občanů volených orgánů, dosavadní magistrátní úředníky nahradil starosta a městský výbor v počtu tří mužů. Prvním starostou mikulovské křesťanské obce byl od roku 1850 Johann Lahner, dědičný mikulovský poštovní mistr (tento úřad zdědil po svém dědečkovi z matčiny strany Martinu Helmerovi). Přestože Lahner nebyl podle mínění současníků vždy ideálním starostou, byl do tohoto úřadu zvolen opakovaně i v letech 1861 a 1867.

¹¹ Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Svazek IX, Olomouc 1984, s. 288.

Zastával tedy svůj úřad i v roce pruské okupace.¹² Městský úřad sídlil samozřejmě v budově radnice, využívané k tomuto účelu od počátku 17. století. Svou téměř dnešní podobu radnice získala po přestavbě v roce 1830, kdy především přišla o věž v průčelí, známou ze starších vedut.¹³

Okresní hejtmanství sídlilo v prvních letech své existence v budově někdejší správy panství na náměstí v č. p. 28 (dnes ZUŠ). V roce 1866 byl okresním představeným Adolf Kaschenreuther (1815–1881), zastávající tento úřad dlouhých čtrnáct let, když byl před tím okresním představeným ve Svitavách. Kromě hejtmanství našly v Mikulově své místo i berní a katastrální úřad. Od roku 1859 mohli mikulovští občané využívat služeb městské spořitelny, jedné z nejstarších na Moravě. V prvních letech své existence sídlila spořitelna, v jejímž čele stál starosta, v obecní kanceláři na radnici.

Polovina 19. století s sebou přinesla i rozvoj občanského společenského života. Velmi záhy v Mikulově vznikl zásluhou starosty Johanna Lahnera Okresní spolek pro hospodářství a vinařství (*Bezirksverein für Landwirtschaft und Weinbau*), sdružující intelektuální elitu města, především měšťany, učitele, faráře a úředníky velkostatku. Zájemci o zdravotní pohyb a cvičení se od roku 1863 mohli sdružovat v Německém tělocvičném spolku (*Deutscher Turnverein*). Nejstarším spolkem však v Mikulově byl Měšťanský střelecký spolek (*Bürgerliche Schützengesellschaft*), jehož počátky sahají do let třicetileté války. Stejně jako v jiných městech i v Mikulově v roce 1866 zřejmě připadla členům spolku důležitá role při zajišťování klidu a pořádku ve městě.

Jakkoli se to dnes zdá překvapivé, ve druhé polovině 19. století se Mikulovu přezdívalo „město škol“. Kromě nejvýznamnějšího piaristického gymnázia, po změnách v roce 1849 osmitřídního, založeného již v roce 1631 jako nejstarší ústav tohoto typu ve střední Evropě, otevřeli piaristé v Mikulově dvoutrídní nižší reálku pro cca 40–60 studentů a pod piaristickou správou spadala i hlavní škola pro přibližně sto žáků. V šedesátých letech 19. století však pomalu význam piaristického gymnázia klesal, neboť piaristická správa nebyla schopna reagovat na požadavky moderního liberálního školství, a od roku 1869 počal stát postupně přebírat dozor nad jednotlivými školami. V roce 1864 v gymnáziu vyučovalo dvaadvacet řeholníků a devět kleriků. Kromě piaristických ústavů byly ve městě ještě dvě farní školy pro menší děti – jedna u sv. Jana Křtitele, druhá u sv. Václava. Obecná škola byla od roku 1848 i v židovské obci.

Pro potřeby katolických věřících byl Mikulov již od osmdesátých let 18. století rozdělen na dvě farnosti, jednu u kostela sv. Václava, v jehož sousedství stálo proboštství, a druhou u někdejšího špitálního kostela sv. Jana Křtitele. Úřad probošta zastával v roce 1866 a ještě dlouhá léta potom August svobodný pán von Bartenstein (1861–1886), rodák z dolnorakouského Kottlingbrunnu. Především jeho zásluhou byly v roce 1864 dokončeny opravy kostela sv. Šebestiána na Svatém kopečku, který po odsvěcení a sekularizaci v důsledku josefínských reforem pomalu podléhal zkáze. Při slavnostní obnově pouti byl kostel sv. Šebestiána v září 1865 proboštem Bartensteinem slavnostně vysvěcen.¹⁴ Nelze zapomenout ani na velmi početné mikulovské občany židovského vyznání. Židovská obec byla vybavena několika synagogami a modlitebnami. Evangelické bohoslužby se v této době ve městě nekonaly.

K nárůstu životní úrovně ve městě přispělo v roce 1864 zavedení veřejného osvětlení petrolejovými lampami; v prvních letech osvětlovaly hlavně státní silnici Brno–Videň. Telegraf a železnice spojily Mikulov s okolním světem až později, v roce 1866 zde tyto vymoženosti pokroku stále chyběly. Pro získávání nových informací byli Mikulovští odkázáni především na noviny. Z tohoto důvodu se důležitým dnem v životě města stal

¹² ŘEPA, Milan: Mikulov v letech 1848–1918, in: Mikulov (ed. Miroslav Svoboda), Mikulov – Praha 2013, s. 181–182.

¹³ FIŠERA, Zdeněk: Historické radnice Čech, Moravy a Slezska. Díl 2, Praha 2010, s. 163.

¹⁴ KOUDELA, Miroslav: Verbo et exemplo. Dějiny významné kolegiální kapituly a kostela sv. Václava v Mikulově, Mikulov 2007, s. 58.

7. červenec 1860, kdy vyšlo první číslo mikulovského týdeníku *Nikolsburger Wochenschrift*. Noviny vydával tiskař Johann Bezdieka, redaktorem byl August Krawani. Čtenářům se dostal do rukou list přinášející krom nezbytných zpráv ze světa i informace o dění ve městě a okolí a v neposlední řadě i aktuality z oblasti hospodářství a články pro pobavení a poučení čtenářů. Důležitou součástí listu byla rozsáhlá inzerce.¹⁵

Mikulov v té době představoval nejen významné centrum politického a kulturního života, ale byl i městem s fungujícím průmyslem a rozsáhlým zemědělstvím. Od poloviny 19. století Ditrichštejnové provozovali vápenku a cihelnu, v jižní části města v Mlýnské ulici stál parní mlýn postavený v roce 1846 Ignazem Holzknechtem, na břehu říčky Hnánice nedaleko od centra města vyrostla po roce 1848 manufaktura na kožené výrobky, založená rodinou Lebwohlovou. Úpravou hedvábí a jeho barvením se zabývala továrna bratří Fröschelů.¹⁶

Mikulovský zámek, shlízející z vysoké skály na město pod sebou, patřil v roce 1866 Alexandře z rodu Ditrichštejnů a jejímu manželovi Alexandru hraběti Mensdorff-Pouilly. Rodu Ditrichštejnů náležel hrad, přestavěný později na barokní zámek již od konce 16. století.

Vládnoucí rod měl až do poloviny 19. století vždy alespoň v jedné generaci mužského potomka, který přebíral rodinný majetek. Teprve v osobě Josefa z Ditrichštejna (1798–1858), jenž zplodil čtyři dcery, ale žádného syna, se objevila i u Ditrichštejnů náhlá hrozba vymření rodu po meči. V době Josefovy smrti sice ještě žil jeho strýc Mořic Jan I. z Ditrichštejna (1775–1864), ten však na následnictví knížecího titulu rezignoval a navíc jeho jediný dospělý syn Mořic Jan II. zemřel již v roce 1852 bez potomků. Celý ditrichštejnský majetek v hodnotě sedmi milionů zlatých (osm panství, tři statky, dvojce železářny, dům ve Vídni a menší nemovitosti) měl být po smrti knížete Josefa v roce 1858 rozdělen mezi jeho čtyři dcery vzešlé z manželství s Gabrielou Vratislavovou z Mitrovic (1804–1880) – Terezii, Alexandrinu, Gabrielu a Klotildu. Zajímavostí je bezesporu skutečnost, že v rámci spravedlivého rozdělení jednotlivých podílů bylo jejich přidělení určeno losem.¹⁷

Pro Mikulov a další osudy panství má význam druhá nejstarší Josefova dcera Alexandrina zvaná Alina (1824–1906), která převzala Mikulov, palác ve Vídni a knížecí titul, jenž zároveň s rodovým jménem přenesla na svého manželka Alexandra hraběte Mensdorff-Pouillyho, v osudném roce 1866 rakouského ministra zahraničních věcí. V době rozdělení rodového majetku činila cena mikulovského panství přibližně 1,4 milionu zlatých.¹⁸

Sňatek Alexandriny z Ditrichštejna s Alexandrem Mensdorff-Pouilly se konal v roce 1857, knížecí titul však císař hraběti udělil, spolu se jménem Ditrichštejn, teprve roku 1869.¹⁹ Proto v případě rakouského ministra zahraničních věcí narážíme ve všech dokumentech a publikacích vztahujících se k prusko-rakouské válce pouze na hraběcí titul a jméno Mensdorff-Pouilly.

Alexandr hrabě Mensdorff-Pouilly se narodil 4. srpna 1813 v Coburgu v severním Bavorsku a díky své matce ze sasko-koburského rodu byl spřízněn s řadou evropských panovnických rodů. Jako syna z prominentního rodu, byť především zásluhou matky, neboť otec byl potomkem nepříteli majetných francouzských emigrantů, čekala mladého Alexandra slibná kariéra. Sám se však rozhodl vstoupit v roce 1829 do rakouské armády a o patnáct let později již dosáhl hodnosti majora. V letech 1848–1849 se zúčastnil bojů v Itálii a v Uhrách. V Itálii doprovázel do války arcivévodu Františka Josefa I., který jej po svém uvedení na císařský stolec jmenoval svým pobočníkem a měl k němu po celý život velmi blízko. V Uhrách ve válce proti povstalcům Alexandr nezůstal stranou bojů,

¹⁵ ŘEPA, c. d., s. 196.

¹⁶ ŘEPA, c. d., s. 193.

¹⁷ FEYFAR, c. d., s. 349–350; ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila: Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století, Praha 2007, s. 223–225.

¹⁸ ŘEPA, c. d., s. 201.

¹⁹ BRICHTOVÁ, Dobromila: Pod tvými ochrannými křídly. Od loretánského kostela k hrobce Dietrichsteinů v Mikulově, Mikulov 2014, s. 90–91.

Náměstí s hrobkou Ditrichštejnů, šedesátá léta 19. století, Josef Thiele, tempera na kartonu
(Regionální muzeum v Mikulově, sbírka výtvarného umění, inv. č. 3711)

naopak se aktivně a úspěšně zapojil do bojových operací. Stejně srdnatě bojoval i o deset let později v Itálii v bitvě u Solferina v čele jezdecké divize rakouského VIII. armádního sboru polního podmaršálka Benedeka, tehdy již v hodnosti polního podmaršálka, kterou získal 1. března 1859.

Alexandrova kariéra se již počátkem padesátých let začala ubírat též diplomatickým směrem. V roce 1851 působil jako komisař ve Šlesvicku-Holštýnsku, v říjnu 1860 byl jmenován vrchním velitelem v srbské Vojvodině a v Banátu, od března 1861 zastával tutéž funkci v Haliči. O rok později nastal vrchol Alexandrovy kariéry, když byl jmenován na post rakouského ministra zahraničních věcí, a to ve zvláště těžké době během silícího soupeření rakouského císařství se stále mocnějším Pruskem o vliv v německém prostoru. Sám patřil k odpůrcům ozbrojeného řešení rakousko-pruského sporu, avšak válce zabránit nedokázal. Úřad šéfa rakouské diplomacie v tak složité době byl zřejmě nad jeho síly i schopnosti a v listopadu 1866 podal do rukou císaře svou demisi. Následně byl jmenován místodržitelem v Čechách, avšak již 14. února 1871 v Praze zemřel. Pochován byl do rodinné hrobky v Mikulově, kde jeho ostatky spočívají dodnes.

Alexandr se v Mikulově příliš nezdržoval, jednak jej většinou povinnosti nutily pobývat mimo domov, jednak ani samotný zámek neposkytoval v té době dostatek potřebného komfortu, v zimě se mu zdál být dokonce zcela neobyvatelný. Popravdě řečeno se mu zámek vůbec nelíbil a svou rozlohou a neútulností jej snad i odpuzoval. Péče o rodinné sídlo i celé panství spočívala především na Alině, která se ovšem těchto svých povinností zhostila velmi zodpovědně a úspěšně. Sama energicky dohlížela na fungování a bezproblémový chod celého panství, což cítila jako přirozenou povinnost vůči svým předkům. Bylo to také zásluhou kněžny Alexandry, že její manžel souhlasil s převzetím rodového jména i erbu Ditrichštejnů, aby tak významná rodina nevymřela.²⁰

²⁰ ŠVAŘÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, c. d.

Alexandr hrabě Mensdorff-Pouilly (Moravský zemský archiv v Brně, G 140, inv. č. 2620, kart. č. 616)

Zprávy o hrozící válce s Pruskem, císařem později poněkud nešťastně prezentované jako válka Němců s Němci, pronikaly do města stejně jako do zbytku monarchie už v podstatě od počátku roku 1866, kdy došlo k zásadnímu zhoršení vzájemných vztahů. Jak postupně začala být válka nevyhnutelnější a bližší, započalo se s vlasteneckou agitací, v mnoha ohledech vzešlou přímo z řad obyvatel monarchie. O přípravách na válku od jara referovaly i všechny noviny. Ve městech, a to nejen národnostně německých, vznikaly podpuřné spolky zaměřené na péči o rodiny vojáků v poli, o raněné vojáky, vdovy a sirotky. Na konci května 1866 byl ustaven Moravský podporovací spolek, jehož členy se staly významné osobnosti tehdejší Moravy, zemští úředníci, přední šlechtici i církevní hodnostáři. Příspěť na aktivity spolku nebo stát se jeho členem mohl každý občan. Menší spolky obdobného zaměření vznikaly po celé zemi. Dalším způsobem, jak přispět ke zdaru válečného úsilí, byly rozličné sbírky, v první řadě zdravotnického materiálu, kterého byl pokaždé nedostatek. Nejpotřebnější byla cupanina, plátno, obvazy, plátěné pásky, plachty, šátky, ložní prádlo apod. Pořádány byly rovněž finanční sbírky. Konečně poslední možností, jak se vlastenecky zapojit do chystané války, byl dobrovolný vstup do armády. Týkal se mužů ve věku 15–36 let, každý z dobrovolníků dostal okamžitě na ruku 10–25 zlatých.²¹ Nutno podotknout, že v řadě případů se agitace ke vstupu do armády setkala s příznivým ohlaselem, bojovat proti Prusům se zbraní v ruce chtěl například i mladý Tomáš Masaryk. Je více než pravděpodobné, že všechny výše uvedené přípravy na válku proběhly i v Mikulově, nicméně nemáme k dispozici potřebné informace.

Obavy z nadcházející války zhoršil i strach o úrodu, protože slibné se vyvíjející jarní zemědělskou vegetaci zasáhl ve dnech 22. a 23. května 1866 po celé Moravě nečekaně mráz, dosahující čtyř stupňů pod nulou. Klimatické pohromě padly za obět zaseté žito i brambory, pomrzla řepa, turkyně (kukuřice), fazole, mráz se nevyhnul ani vinné révě. Tehdejší pamětníkům snad mohly vytanout na mysli vzpomínky na nešťastný rok 1805, kdy nadějnou úrodu také zničil mráz, který udeřil dokonce až na konci června.²²

Příčiny a průběh války do obsazení Brna

Pokud chceme odhalit kořeny prusko-rakouského soupeření o vedoucí mocenskou pozici ve střední Evropě, jež nakonec eskalovalo až vojenským střetnutím roku 1866, musíme hledat hluboko před rokem 1866, již v první polovině 18. století. Tyto kořeny se dají totiž vysledovat už ve válkách o rakouské dědictví, které vedl pruský král Bedřich II. s dcerou císaře Karla VI. Marií Terezií v letech 1740–1745 a později v sedmileté válce 1756–1763, při nichž Rakousko přišlo s konečnou platností o podstatnou část Slezska.

V období napoleonských válek se Prusko po počátečních porážkách a několikaletém vynuceném spojenectví s Francií nakonec stalo jednou ze tří mocností, které v letech 1814–1815 pokořily vojensky i hospodářsky vyčerpanou Francii císaře Napoleona I. A právě nové uspořádání Evropy vytvořené vítěznými mocnostmi roku 1815 na Vídeňském kongresu se mělo do budoucna stát jábkem sváru mezi Pruskem a Rakouskem, jenž v létě roku 1866 přeroste až do otevřeného nepřátelství. Jedním z nejvýznamnějších výsledků tohoto kongresu bylo vytvoření tzv. Německého spolku (8. června 1815) jako náhrady za Svatou říši římskou, zaniklou v roce 1806, který sdružoval původně 38 státních celků a svobodných měst pod stálým předsednictvím Rakouska.

Toto mocenské rozdělení však v polovině 19. století přestalo Prusku vyhovovat a došlo k soupeření Rakouska a Pruska o vliv v Německém spolku. Pruský kancléř Otto von Bismarck usiloval o sjednocení německých států pod pruskou nadvládou s vyloučením

²¹ KOŠTÁL, Petr: Okupace Moravy pruskými vojsky v roce 1866, *Historie a vojenství*, roč. 2002, č. 4, s. 827–830.

²² SVOBODA, Miroslav: Drnholec za válek 17.–19. století, in: Drnholec (ed. Emil Kordiovský), Drnholec 2011, s. 154, 160.

Rakouska a chtěl tohoto cíle dosáhnout jakýmkoli způsobem, ať již diplomacií, nebo přímou vojenskou agresí.

V roce 1864 se ještě Prusko a Rakousko spojily proti Dánsku ve válce o ovládnutí území Šlesvicka a Holštýnska, na něž si Dánsko činilo nároky. Po jeho porážce získalo Rakousko do své správy Holštýnsko a Prusko Šlesvicko. Dva roky poté se však území Holštýnska stalo záminkou k rozpoutání otevřeného nepřátelství mezi těmito dvěma velmocemi. Rakousko na počátku roku 1866 nepřistoupilo na pruský požadavek odstoupení Holštýnska a svou neobratnou diplomacií si nedokázalo zajistit širší mezinárodní podporu. Kanceléři Bismarckovi se podařilo přimět ke spolupráci Itálii, a pruský král Vilém I. tak mohl 8. dubna 1866 uzavřít spojeneckou smlouvu s italským králem Viktoriem Emanuelem II., podle níž

Pruský král Vilém I. (archiv autorů)

měla Itálie vojensky vázat podstatnou část rakouských jednotek a za to měla obdržet Benátsko, které bylo dosud pod rakouskou správou.

Dne 7. června 1866 vstoupily pruské jednotky do Holštýnska a rakouský armádní sbor, který tam byl posádkou, byl nucen území vyklidit. Karty byly rozdány a válce se již nebylo možno vyhnout. Na stranu habsburské monarchie v čele s císařem Františkem Josefem I. se z Německého spolku postavilo Sasko, Bavorsko, Hannover, Hesensko, Bádensko a Württembersko, avšak jejich vojenské kontingenty se až na saský armádní sbor k hlavnímu jádru rakouské armády nepřidaly a byly pruskými jednotkami postupně likvidovány.

Prusko hlavní část svého vojska určeného k boji proti Rakousku rozdělilo do tří armád, označovaných jako 1. armáda, 2. a Labská. Dne 16. června vstoupila Labská armáda (46 000 mužů, 144 děl) pod velením generála pěchoty Herwartha von Bittenfelda do Saského království a postupně ho okupovala. Saský armádní sbor pod velením korunního prince Alberta, čítající 26 300 mužů a 58 děl, ustoupil do Čech, kde operoval společně s rakouskou armádou. Pruská 1. armáda (93 000 mužů, 300 děl) prince Bedřicha Karla a 2. armáda (115 000 mužů, 342 děl) korunního prince Bedřicha Viléma měly vstoupit přímo na území Čech. Všechny tyto armády měly dle plánu vypracovaného významným strategem generálem pěchoty Helmutem von Moltke, náčelníkem pruského generálního štábu, postupovat odděleně a spojit se až těsně před rozhodujícím střetnutím s nepřítelem.

Rakousko bylo nuceno svou vojenskou moc rozdělit na dvě části. Proti Itálii byla nasazena menší Jižní armáda pod velením arcivévody Albrechta, Severní armáda, sestávající ze sedmi armádních sborů, pěti divizí jezdecky a armádní dělostřelecké zálohy,

byla určena k boji s Pruskem. Pod velením polního zbrojmistra Ludwiga von Benedeka²³ byla Severní armáda, čítající celkem 283 000 mužů a 736 děl, v polovině června z větší části soustředěna na střední a jižní Moravě,²⁴ s hlavním stanem v Olomouci, a odtud se pak od 18. června přesouvala do východních Čech. Výjimku tvořil I. armádní sbor a 1. lehká jezdecká divize, které se nacházely poblíž Mladé Boleslavi a které také jako první zasáhly do bojů s pruskými jednotkami.

Pruská Labská a 1. armáda vtrhly na území Rakouska, tedy do Čech, 22.–23. června 1866 v prostoru Šluknovského výběžku a Frydlantu a již 24. června došlo k prvním srážkám v okolí Liberce. Labská armáda pak táhla ke Kuřívodám, kde 26. června porazila předvoj rakouského I. armádního sboru a odtud postupovala k Mnichovu Hradišti. Pruská 1. armáda se po obsazení Turnova 26. června přesouvala k jihu podél řeky Jizery a ještě téhož dne se v nočním boji u Podolí zmocnila strategického mostu přes tuto řeku. Dne 28. června se obě tyto pruské armády spojily u Mnichova Hradiště, kde došlo k bitvě s rakouským I. armádním sborem, který byl nakonec donucen k ústupu. Prusové rakouským jednotkám nedali čas k oddechu a pronásledovali je k Jičínu. Zde došlo 29. června k bitvě, v níž se k rakouskému I. armádnímu sboru přidal i spojenecký saský armádní sbor, aby se společně pokusili zadržet pruské divize pronikající k městu ze severu od Turnova i ze západu od Mnichova Hradiště. Po několikahodinovém boji však přišel rozkaz ze štábu Severní armády k ústupu a sasko-rakouské jednotky byly nuceny i toto bojiště za velkých ztrát vyklidit.

Pruská 2. armáda překročila naše hranice 26. června u Trutnova, Broumova a Náchoda. Proti pronikajícím pruským armádám byly izolovaně vrhány rakouské armádní sbory přicházející z Moravy. V průběhu pouhých třech dnů tyto rakouské jednotky utrpěly řadu zdrcujících porážek v bojích u Náchoda (27. června), České Skalice (28. června) a Sviništan (29. června), jedinou výjimkou bylo rakouské vítězství X. armádního sboru u Trutnova dne 27. června 1866, kde byl pruský I. sbor poražen a zahnán zpět za české hranice. Význam tohoto vítězství však byl znehodnocen již následujícího dne, kdy pod náporem pruského gardového sboru byl rakouský X. armádní sbor nucen ustupovat, přičemž došlo prakticky ke zničení celé jedné brigády, která se dostala do obklíčení.

Rakousko-saská armáda oslabená sérií porážek se v průběhu dní 30. června až 2. července soustředila u Hradce Králové. Zde v severozápadním předpolí města došlo 3. července 1866 k rozhodující bitvě celého tažení. Ta se stala druhou největší bitvou 19. století

²³ Ludwig von Benedek (1804–1881) patřil k nejlepším rakouským vojevůdcům 19. století. Bohužel nejvíce připomínán je v souvislosti s porážkou v bitvě u Hradce Králové roku 1866. V letech 1848 až 1849 bojoval jako velitel 33. pěšího pluku v Itálii a za své zásluhy byl povýšen na generálmajora. V roce 1849 byl přidělen polnímu maršálovi Radeckému jako náčelník jeho štábu. V roce 1852 byl povýšen na polního podmaršálka. Po Radeckého penzionování se stal velitelem armádního sboru. Vyznamenal se v bitvě u Solferina roku 1859, byl povýšen na polního zbrojmistra a stal se jedním z nejvýznamnějších vojevůdců monarchie. Na jaře roku 1866 byl jmenován velitelem celé Severní armády, určené pro boj s Pruskem. Benedek nepřijal tento úkol s nadšením, neměl mnoho zkušeností s velením několika armádních sborů a neznal českou krajinu. Po prohrané prusko-rakouské válce byl penzionován a neprávem označen za viníka. Byl postaven před vojenský tribunál, avšak po zásahu císaře bylo jeho stíhání zastaveno. Poté se stáhl do ústraní a dožil ve Štyrském Hradci.

²⁴ V květnu 1866 začaly Mikulovem a jeho blízkým okolím procházet vojenské jednotky směrem na sever, k určenému shromaždišti Severní armády u Olomouce. Ve dnech 19. a 20. května prošly městem pěší pluky č. 64 a č. 80, tvořící spolu s 11. praporem polních myslivců a jednou dělostřeleckou baterií brigádu generálmajora Saffrana z II. armádního sboru polního podmaršálka von Thuna. Vojáci byli ubytováni ve městě, důstojníci na zámku. V následujících dnech městem protahovaly další pěší jednotky, naposledy prošla Mikulovem 5. června část pěšího pluku č. 8 z brigády generálmajora Schulze ze svazku VIII. armádního sboru arcivévodů Leopolda. Řada dalších jednotek nalezla dočasné útočiště na svém pochodu na různých místech v okolí Mikulova, bohužel ne vždy správci vrchnostenských dvorů a statků příslušnou jednotku ve svých hlášeních identifikovali. Tak například víme, že 3. června ubytoval revírní myslivec Skrdle ve Strachotině 150 mužů a 225 koní, aniž však udal, z jaké byli jednotky. A takových hlášení je většina. Přesně neznáme ani všechny jednotky procházející Mikulovem. Viz MZA, F 72, inv. č. 152, kart. č. 198.

Náčelník pruského štábu Helmuth von Moltke (archiv autorů)

v Evropě.²⁵ Přes počáteční úspěchy v boji zde bylo rakouské vojsko poraženo a jen díky bravuře vlastního jezdectva, jež u Střezetic zmařilo pruský pokus o zničení v té době již demoralizované rakouské pěchoty jezdeckým útokem, a díky statečnému boji až do sebeobětování značné části dělostřelectva bylo poraženému vojsku polního zbrojmistra Benedeka umožněno z bojiště ustoupit a zachovat si alespoň částečnou bojeschopnost.

Poražená rakouská armáda ustupovala po bitvě u Hradce Králové ve třech proudech a převážná většina jejích jednotek zamířila k olomoucké pevnosti. Hlavní stan armády v čele s polním zbrojmistrem Benedekem byl 4. července ve Vysokém Mýtě, 5. července

²⁵ Za největší bitvu 19. století je považována „bitva národů“ u Lipska svedená ve dnech 16.–19. října 1813, v níž spojené ruské, rakouské, pruské a švédské vojsko porazilo armádu císaře Napoleona I.

dorazil do Litomyšle, 6. července do Svitav, 7. července do Moravské Třebové, 8. července do Konice a 9. července konečně vjel do Olomouce.

Desátý armádní sbor polního podmaršálka barona Ludwiga von Gablenze byl 6. července odeslán k Vídni, kam dorazil ve dnech 9. a 10. července a byl začleněn do tzv. floridsdorfského předmostí, jež bylo horečně budovanou a posilovanou hlavní obrannou linií Vídně. Stejným směrem zamířily také 1., 2. a 3. záložní jezdecká divize a 1. lehká jezdecká divize, které byly spojeny do jezdeckého sboru, jehož velení převzal polní podmaršálek princ Wilhelm zu Schleswig-Holstein-Glücksburg. Tento rakouský jezdecký sbor postupoval v několika proudech zhruba po trasách Letovice – Černá Hora – Brno – Pohořelice a Žďár nad Sázavou – prostor mezi Velkým Meziříčím a Velkou Bíteší a Znojmem. Dne 14. července přešly všechny jezdecké divize na území Dolního Rakouska.

Spolu s armádním hlavním stanem se 9. července do obvodu olomoucké pevnosti dostala i armádní dělostřelecká záloha. První armádní sbor dorazil 10. července do okolí Kralic na Hané a následující den se přesunul do okolí Přerova, kde zaujal postavení kryjící tento důležitý železniční uzel. Dne 10. července dosáhl Olomouce i VI. a III. armádní sbor a 11. července dorazil k Olomouci saský sbor, IV. a VIII. armádní sbor. Jako poslední se k Olomouci dostal 12. července II. armádní sbor a 14. července 2. lehká jezdecká divize.

Pruské vojsko se po svém drtivém vítězství v bitvě u Hradce Králové muselo nejprve znovu uspořádat a také si odpočinout, proto se vydalo pronásledovat poražené rakouské jednotky až 5. července. Labská armáda generála pěchoty Herwartha von Bittenfelda zamířila přes Německý Brod, Jihlavu a Znojmo do Dolního Rakouska, kam vstoupila 15. července.

Rakouskou armádu ustupující k Olomouci pronásledovala jen 2. armáda generála pěchoty korunního prince Bedřicha Viléma, jejíž předvoj tvořila jezdecká divize generálmajora Julia von Hartmanna. Ta se již 8. července dostala do kontaktu s ustupujícími zadními rakouskými voji a došlo k menším srážkám u Svitav, Opatova a Rudoltic. Poté tato armáda zamířila přes Moravskou Třebovou, Jevíčko a Konici k Prostějovu, kam se její předvoj dostal 14. července.

Pruská I. armáda prince Bedřicha Karla táhla východněji přes Heřmanův Městec, Žďár nad Sázavou a Pernštejn a směřovala k Brnu. Při tom došlo k několika drobným srážkám rakouských zadních vojsk s předvojovými pruskými jednotkami, a to 10. července u Žďáru nad Sázavou, 11. července u Tišnova a 12. července u Martínkova nedaleko od Moravských Budějovic.

Město Brno se již od 29. června, kdy sem dorazil první lazaretní vlak, stalo útočištěm pro několik tisíc raněných rakouských i saských vojáků. Kapacita nemocnic brzy nedostačovala takovému přílivu pacientů, a tak vedle vojenské nemocnice v Zábrdovicích, kam ranění vojáci směřovali, musely být zřízeny nouzové lazarety v kasárnách (objekt bývalé jezuitské koleje), v biskupském semináři, na Špilberku, v budově gymnázia, vyšší reálné školy, v polytechnice a v dalších institucích. Po porážce u Hradce Králové však bylo jasné, že postup pruské armády se již nepodaří zadržet a Brno nebude ušetřeno válečných útrap, proto většina zraněných rakouských a saských vojáků byla odvážena do Vídně. V Brně tak zůstalo přibližně 500 převážně těžce raněných vojáků.

Ve čtvrtek 12. července se předvoj pruské 1. armády přiblížil k městu a starosta Brna Dr. Karl Giskra vyjel do Králova Pole, kde se u bývalého kartuziánského kláštera setkal s velitelem předvoje, jímž byl generálmajor Wilhelm zu Mecklenburg-Schwerin. Jemu Giskra sdělil, že se ve městě žádné rakouské oddíly nenacházejí, a požádal o mírné zacházení s obyvateli. Poté pruské jednotky Brno obsadily. Nejprve do něj vstoupil III. sbor, následujícího dne pak 7. pěší divize generálporučíka Eduarda von Franseckého a 5. pěší divize generálporučíka Wilhelma Ludwiga von Tümplinga. Stále přicházely další a další jednotky, až bylo ve městě a jeho bezprostředním okolí na 45 000–50 000 mužů. Velká část pruských vojáků se ubytovala v jednotlivých domech a bytech, zbytek tábořil pod širým nebem. Pěchota se rozložila na dnešním náměstí Svobody, Zelném trhu a v Denisových sadech, jezdecko bylo mezi Kolištěm a Jezuitskou ulicí a dělostřelectvo tábořilo na dnešním náměstí Komenského. Větší část pruských jednotek ovšem město brzy opustila

a postupovala dál směrem na Mikulov, Břeclav a Hodonín. Po celou dobu okupace však v Brně zůstala silná pruská vojenská posádka.

V pátek 13. července dorazil do Brna pruský král Vilém I. s doprovodem, ve kterém byli i kancléř Otto von Bismarck, ministr války generál pěchoty Albrecht von Roon a náčelník generálního štábu generál pěchoty Helmut von Moltke. Král se ubytoval v místodržitelském paláci na dnešním Moravském náměstí a zdržel se do 18. července, kdy odcestoval do Mikulova.

Přechod pruské armády přes Dyji a obsazení Mikulova

Generálmajor Friedrich Wilhelm, princ zu Solms-Braunfels (archiv autorů)

Celý den 14. července byl vrchním velením pruské 1. a Labské armády vyhrazen odpočinku, který vojáci po dlouhém pochodu už nutně potřebovali. Zároveň hlavní stan v Brně vypracoval dispozice pro následující tažení. Část jednotek 1. armády měla pochodovat přímo na Vídeň ve třech samostatných směrech, a to první proud na Ivančice a Ernstbrunn, druhý přes Drnholec na Ladendorf a třetí proud měl postupovat nejkratší cestou po císařské silnici na Mušov, Mikulov a Gaunersdorf. Zbytku 1. armády byl určen směr na Břeclav a Hodonín. Labská armáda měla vytýčenu pochodovou trasu o něco západněji přes Znojmo na Laa an der Thaya a Hollabrunn. Hlavní stan pruského krále zůstal zatím v Brně.²⁶

Již 15. července prošel předvoj pruské 1. armády pod velením vévody Wilhelma von Mecklenburg Pohořelci a dorazil k Mušovu, kde však byl most přes řeku Dyji spálen ustupujícími rakouskými jednotkami. To postup pruského předvoje, za nímž posléze do-

razila i 6. pěší divize, poněkud zdrželo. Přes řeku se dostala 2. eskadrona 2. braniborského hulánského pluku č. 11 a také přibližně deset pěšáků od 7. braniborského pěšího pluku č. 60 přeplavalo na druhý břeh. Zde se nacházela hlídka rakouského 8. hulánského pluku, kterou prusští vojáci zahnali k Mikulovu a čtyři její příslušníky zajali. Zajímavé vyličení této události přinesly dějiny 7. braniborského pěšího pluku č. 60:²⁷

Na druhé straně Mušova byl mohutný most přes Dyji ustupujícím nepřátelským jezdectvem zcela zničen. Ještě doutnající trámy spálené mostovky byly mezi kamennými pilíři strženy dolů, vytvářejíce hráz, přes níž si zadržovaná voda prorážela cestu. Aby mohla být vyrobena dřevěná lávka od jednoho pilíře k druhému, byly sem vyslány rychlým pochodem čtyři pionýři od II. a fyzilírského praporu. Po namáhavém pochodu tito dorazili k místu, kde býval most, a začali z trámů stavět lávku, zatímco na druhé straně nás pozorovalo nepřátelské jezdectvo a hrozilo nám napadením.

²⁶ Der Feldzug von 1866 in Deutschland, Berlin 1867, s. 507–528; Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Band IV, Wien 1869, s. 76–77.

²⁷ Erinnerungen des 7. Brandenburgischen Infanterie-Regiments Nr. 60 an die Feldzüge der Jahre 1864 und 1866, Berlin 1869, s. 96–98.

Prusové na pochodu kolem Mikulova (SOKA Mikulov, sbírka fotografií)

Rychle se rozhodnuv shodil mušketyr Kalisch od 5. setniny poté, co k tomu dostal povolení, ze sebe uniformu a vrhl se do Dyje, maje na těle pouze košili a čapku, s puškou v jedné ruce a patrontaškou pevně sevřenou v zubech doplaval a dobrodil se na protější břeh. Tam se doplížil do vysokého obilného pole a zahájil palbu na přibližně 400 kroků vzdálené nepřátele. Ti obrátili a hnali se cvalem na Mikulov. Brzo další následovali jeho příkladu.

Mezitím se mužstvo obou pionýrských čet v čele s poručíkem Lichtenfeldtem²⁸ od 9. setniny vysuléklo a oblečeno tak, jak jim to v praxi již ukázal Kalisch, přeplavalo Dyji, která zde byla místy více než čtyři stopy hluboká. Poručík Lichtenfeldt shromáždil na protějším břehu své nahé a mokré muže a k úžasu obyvatel blízké vesničky²⁹ začal nyní hon na mezitím opět se objevivší nepřátelské jezdecké hlídky. Po krátké přestřelce byly zahrnány zpět a pronásledovány až do blízkosti Mikulova. Poručík Lichtenfeldt pak zrekvíroval v poblíž ležící vesnici šaty od nepřátelských rolníků, zatímco se jejich ženy při pohledu na naše Sansculoty³⁰ s ustrašeným křikem obrátily na útěk. Poručík Lichtenfeldt také zrekvíroval trámy ke stavbě mostu a velký sud piva a dorazil pak, pozdravován jásosťem našich, pozdě večer zpět k mostu.

Kalisch v zápalu boje spolu s větším doprovodem, v němž byli i mušketyři Müller od 7. setniny a Krüger od 8. setniny, prošel skrz Mikulov. Přišli tam v pravý čas, aby jednoho poddůstojníka od 11. pluku hulánů také k předvoji přidělených, od nichž se jedna četa poblíž spáleného mostu v průběhu odpoledne dostala přes Dyji, osvobodili od šesti nepřátelských jezdců. Huláni totiž následovali nepřátelské jezdce skrz Mikulov, když na jejich čelo nečekaně zaútočil oddíl Rakušanů. Navzdory zuřivé obraně

²⁸ V originálním textu je uváděn pouze jako poručík L. Jeho totožnost byla dohledána v seznamu důstojníků pluku.

²⁹ S největší pravděpodobností to byly Horní Věstonice.

³⁰ Sansculoti – za Velké francouzské revoluce nejhudší obyvatelé měst, kteří nosili jen obyčejné kalhoty a nemohli si dovolit kalhoty po kolena a punčochy, jež nosily vyšší vrstvy obyvatelstva. Sansculot tedy v přeneseném významu znamená bez kalhot. Viz Sansculoti [online]. Dostupné na <https://cs.wikipedia.org/wiki/Sansculoti> [cit. 20. května 2016].

Rakouský hulán (archiv autorů)

Pruský hulán (SOKA Mikulov,
archiv obce Kobylí, inv. č. 486, fasc. 5)

zraněného pruského poddůstojníka obklíčili. Bylo jeho štěstím, že Kalisch³¹ a jeho nařízení zasáhli v pravou chvíli. Zahhnali několika dobře mířenými výstřely nepřátele, zastřelili jim vícero koní a ještě zajali tři nepřátelské jezdce.

Brzo ráno ve 4 hodiny byla po můstku postaveném v průběhu noci Dyje překročena a důstojníky ne bez nebezpečí ohrožení života přeplavena na koních. Tento pochod a i ty další v nejbližších dnech byly pro vedro a prach krajně namáhavé.

Vojáci pruského předvoje nastoupili po překonání Dyje na další pochod, který je téhož dne odpoledne měl dovést až do Mikulova.³²

Prostřednictvím všeobecně rozšířených novin, jakými byly například Národní listy nebo Moravská orlice, a také díky již několik let vycházejícímu *Nikolsburger Wochenschrift* měli mikulovští občané podrobné zprávy o vývoji prusko-rakouských vztahů, k jejichž zhoršení došlo již na počátku roku 1866. Od té doby lze zcela jasně vysledovat protipruské články i v mikulovských novinách. Přesto nelze říci, že by ve městě panovaly pouze obavy z hrozící války, byť ty samozřejmě převažovaly. Mladý Friedrich Schumann vzpomínal, jak jeho otec často o Prusech říkával, že jsou to vzdělaný a kulturní národ přesně jako Rakušané, a ne žádný „hunský“ typ, což bylo často veřejnými prostředky prezentováno.³³ Většina obyvatel města ovšem hleděla do budoucnosti s obavami, protože žádná válka nikdy nic dobrého nepřinesla, navíc ve městě stále žili pamětníci řádění Francouzů v letech 1805 a 1809. Již několik týdnů před vypuknutím

³¹ Mušketýr Kalisch byl na konci tažení povýšen do hodnosti poddůstojníka a bylo mu uděleno vyznamenání 2. třídy (Ehrenzeichen 2. Classe). Viz *Erinnerungen des 7. Brandenburgischen*, c. d., s. 103.

³² Krátce po příchodu do města se prusští pionýři pustili do opravy zničeného mostu přes Dyji. Jako stavební materiál použili dřevo, hřebíky a další potřebné nářadí uskladněné na mikulovském zámku. Viz MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. č. 590.

³³ SCHUMANN, c. d. s. 5–7.

války byly uzavřeny všechny školy a děti musely pro potřeby budoucích raněných vojáků vyrábět ze starých hadrů cupaninu.

Zpráv z bojišť se ovšem čtenáři novin *Nikolsburger Wochenschrift* nedočkali. V čísle 26 z 30. června 1866 sice vyšly pokyny, jakým způsobem lze zasílat poště rakouské Severní armády dopisy svým blízkým, avšak o zatímních výsledcích bojů zde nebyla ani řádka a nejinak tomu bylo i v dalších číslech, vyjma chvály rakouských zbraní v souvislosti s vítězstvím nad Italy v bitvě u Custozy. Pokud byl někdo odkázán výhradně na zprávy z novin – a takových lidí mnoho nebylo –, mohl být jistě překvapen, když 14. července 1866 četl svolání císaře Františka Josefa I. po porážce u Hradce Králové, o níž předtím noviny zcela mlčely.³⁴ V tento den všichni lidé v Mikulově věděli už dávno, jak se válka vyvíjí, protože město bylo plné rakouských vojáků. Jednotky ustupující po bitvě u Hradce Králové procházely městem již od 7. července. O týden později, 14. července, do Mikulova dorazil zadní voj rakouského vojska, který tvořila jedna brigáda 1. záložní jízdní divize pod velením generálmajora Friedricha Wilhelma prince zu Solms-Braunfels.³⁵ Zároveň s rakouskými vojáky směřovala stejnou cestou i část saského dělostřelectva a také představitelé hlavních brněnských úřadů, policie, četníků apod., včetně velkého množství zavazadel. Ti všichni přechali před pruskými vojáky, kteří již předešlého dne vstoupili do Brna. Stejným způsobem opustili státní úředníci a příslušníci policie a četnictva také Mikulov, přičemž s sebou odvezli všechny cennosti a peněžní hotovost.³⁶ V Brně i v dalších městech zůstala starost o zachování klidu a pořádku na bedrech místních střeleckých spolků či podobných sdružení; zdali tomu tak bylo i v Mikulově, však nevíme. Střelecký spolek zde ovšem existoval, a tak je dost možné, že jeho příslušníci strážní a pořádkovou službu alespoň do příchodu pruské armády vykonávali.³⁷

Generálmajor princ Solms hned po příchodu do Mikulova navštívil zámek, nechal se zavést na věž a odtud pozoroval postup Prusů. Krom toho hledal vhodné místo, hlavně s dostatkem vody, pro založení tábora své brigády. Jedinou vhodnou lokalitou se mu jevil rybník Porz. Zřízení tábora u jeho břehu však zámecký hejtmán Brunn generálmajorovi nedoporučil, protože rybník byl v té době vysušený, sloužil jen jako zásobník vody pro tamní letohrádek a rozhodně by nestačil pro napojení takového množství koní. Snad i s ohledem na majetek svých zaměstnavatelů doporučil Brunn generálovi zřídit tábor až za hranicemi na rakouské straně. Vojáci přesto v Mikulově přenocovali a odtáhli 15. července ráno směrem na Poysdorf. Do Mikulova se vrátil jen oddíl z 8. hulánského pluku, aby dodával generálmajorovi zprávy o pohybu Prusů.³⁸

Vedoucí představitelé města v čele se starostou Johannem Lahnerem, *mužem vzácné energie, houževnatosti, charakteru a inteligence*, vyzývali obyvatele, aby zachovali klid a nijak nepřátelské vojáky neuráželi a nenapadali je, a naopak se chovali přátelsky beze strachu a nenávisti, protože lze od příslušníků tak kulturního národa očekávat, že k žádným násilným činům nedojde. Přece jen však jistá obava panovala – jak vzpomíná Friedrich Schumann, tehdy pěti a půlletý chlapec, těsně před příchodem pruských vojáků ho zahnal otec i přes časnou odpolední hodinu do postele. A to chtěl spolu s mladším bratrem jít

³⁴ Nikolsburger Wochenschrift, roč. 7 (1866), č. 26 (30. 6. 1866); č. 27 (7. 7. 1866) a č. 28 (14. 7. 1866).

³⁵ Friedrich Wilhelm Carl Ludwig Georg Alfred Alexander Prinz zu Solms-Braunfels (1812–1875), přezdívaný pro svůj několikaletý pobyt v Texasu Texas-Carl, pocházel z rodiny říšské šlechty, spřízněné s panovnickými dvory Velké Británie, Pruska, Ruska a Belgie. Pro svůj nerovnorodý sňatek s neuroze-nou Louisou Beyrochovou byl vyloučen z nástupnictví v rodném knížectví. V roce 1866 byl velitelem brigády v 1. záložní jízdní divizi sestávající ze 4. a 6. kyrysnického pluku, 8. hulánského pluku a jedné dělostřelecké baterie. Se svou jednotkou se zúčastnil 27. června 1866 bitvy u Náchoda a 3. července jezdecké srážky u Střezetic.

³⁶ KOŠTÁL, c. d., s. 837.

³⁷ VANĚK, Jiří: Z historie brněnského ozbrojeného měšťanského a střeleckého sboru, in: Sborník k 200. výročí založení brněnského měšťanského a střeleckého sboru (ed. Vlastimil Schildberger), Brno 2000, s. 31.

³⁸ MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. 590.

Pruští pěšáci (archiv autorů)

Prusům vstříc alespoň k silnici na Březi.³⁹ Z Mikulova nemáme ani informace jinak o velmi častém ukrývání zásob jídla a cenností před pruskou armádou. Lidé v místech, kam Prusové měli přijít, schovávali veškerý svůj cennější majetek do kufrů a beden, které pak zazdili či zakopali. Pokud měli nějaký vůz a zvířata do jeho zápřahu, vše raději posílali rovnou pryč. Koně i z toho důvodu, aby jim je Prusové nevzali nebo – což se opravdu dělo – aby jim místo dobře živých a zdravých zvířat nepřenechali své nemocné, hubené a sedřené. Stejně tak se před postupujícími pruskými vojáky schovávali mladí mužové ze strachu před násilným odvodem do armády krále Viléma I.⁴⁰ Tento strach měl své kořeny v dobách válek s pruským králem Bedřichem II., který skutečně násilně rekrutoval muže na dobytém území do své armády. V roce 1866 se nic takového již nedělo, naopak když se Prusové dozvěděli o útěku mladíků do lesů, přišly jim jejich obavy k smíchu.

Prusové v Mikulově

Lidé očekávali podle aktuálních zpráv, které do města přicházely, příchod Prusů po brněnské silnici už od dopoledne 15. července a nejdnou vznikl planý poplach, když některý z napjatých sousedů vykřikl, že už jdou. Teprve řezník Kowarovský s hospodářem Zmrzlikem dorazili od Mušova se zprávou, že Prusové už jdou, protože na ně narazili u Horních Věstonic a byli jimi posláni zpět do Mikulova. O hodinu později lidé ve městě slyšeli vzdálené výstřely, které si vyměnila rakouská hlídka s pruskými hulány u silnice na Březi. Při této srážce tři rakouští huláni padli do zajetí, čtvrtému se podařilo ujet a prchal směrem k Turoldu. Jednomu Prusovi se podařilo prchajícího rakouského hulána v místech dnešní školy na Pavlovské ulici dohnat, ten však po něm vystřelil z pistole, a když minul, napadl jej kopím. Pruský hulán byl podle jedné zprávy zabit, podle druhé byl pouze zraněn jeho kůň, nicméně rakouskému jezdcovi se podařilo prchnout a přes Kamenný řádek ujet směrem na Milovice, kde se schoval.⁴¹

³⁹ SCHUMANN, c. d., s. 5.

⁴⁰ KOŠTÁL, c. d., s. 847.

⁴¹ SCHUMANN, c. d., s. 5; MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. 590. Podle knihy *Zwei Monate Preussisch*, Brünn 1866, s. 263, měl být posledním rakouským vojákem v Mikulově husar. Ti ale nebyli vyzbrojeni kopím.

Pruští huláni po této nevýznamné srážce vjeli do města. První kontakt místních obyvatel s nepřátelskými vojáky proběhl tak, že mladý důstojník zastavil před trafikou na náměstí, koupil si cigarety, poděkoval, zaplatil a odjel. Lidé proto velmi rychle zjistili, že Prusové nejsou ani *lidožrouti*, ani *Hunové* a není třeba se jich tolik obávat.⁴² Příchod prvních pěších oddílů kolem čtvrté hodiny odpolední musel vyhlížet přinejmenším podivně, protože první čtyři pruští pěšáci do města došli jen v kalhotách, košili a čapce, vybavení dohromady jednou puškou a patrontaškou s náboji, navíc byli značně podnapilí. Mohlo jít o vojáky, kteří odvážně přeplavali u Mušova Dyji. Jejich hlavním úkolem bylo zjistit, zda ve městě nejsou rakouští vojáci, a tak se hned po příchodu do města ptali: „*Kein Oesterreicher da?*“, na kteroužto otázku měli dostat odpověď: „*Marsch in die Häuser*“.⁴³ Přitom požádali v trafice o cigarety, u obchodníka Kohna si obstarali pytel a šátky na krk, u dalšího kšandy apod. Tito vojáci ovšem na rozdíl od mladého hulánského důstojníka odcházeli z obchodu bez placení, navíc se štedře nechávali od místních obyvatel hostit vínem.

Zároveň s touto malou skupinkou pěšáků do města dojel i větší oddíl hulánů, kteří se hned vydali na zámek a také pátrali po rakouských vojácích. Poté se vrátili do města, uzavřeli náměstí a celé město zkontrolovali. V té době však již v Mikulově žádný rakouský voják nebyl. Mezitím velitel oddílu hulánů domluvil se starostou Lahnerem ubytování a obstarání jídla pro své vojáky a jejich koně. Část vojáků tohoto hulánského pluku č. 11 se pak vydala zpět k Dyji předat zprávy hlavnímu útvaru pochodující armády. Odpoledne překročila poslední skupina hulánů Dyji po lávce postavené zatím pionýrskými odděleními II. a fyzilířského praporu pěšího pluku č. 60 a pokračovala dále na Mikulov. Od Pohořelic dorazila k Mušovu hlavní část 6. pěší divize generálporučíka Albrechta von Mannsteina a mezi Drnholcem a Hrušovany nad Jevišovkou se rozložil jezdecký sbor generála jízdy prince Albrechta Pruského.⁴⁴

Druhého dne, 16. července, byl již Mikulov plný pruských vojáků. Na dolní zámecké nádvoří byly vyneseny velké stoly a židle a zde se důstojníkům procházejících oddílů podávaly snídaně, obědy i svačiny. Vše potřebné musel obstarat zámecký hejtman Anton Brunn, který se také toho dne od pruského majora dozvěděl, že na mikulovský zámek přijede pruský král a zřídí si zde hlavní stan. Zároveň dostal pokyny, co je třeba nachystat. Jak byli zaopatření důstojníci na zámku, tak muselo být postaráno ve městě o prosté vojáky a poddůstojníky, a těch rozhodně nebylo málo. Během dne do Mikulova od Mušova dorazila celá pruská 6. pěší divize, která však následujícího dne odtáhla do Poysdorfu. Jezdecký sbor generála jízdy prince Albrechta Pruského, který přenocoval u Drnholce, městem sice jen projel a pokračoval dále do Valtic a Drasenhofenu, ale i těmto jezdcům muselo město poskytnout nutné občerstvení. Ve stejnou dobu prošla okolím Mikulova i 3. pěší divize generálporučíka Augusta von Werdera, která pokračovala směrem na Neudorf bei Staatz.⁴⁵

Všichni, i jen procházející vojáci museli dostat najíst a tato starost ležela na bedrech městského výboru a především starosty Lahnera. Vojáci byli unaveni neustálými pochody, a pokud nebyli v prvosledových jednotkách, často procházeli místy, kde už před nimi prošli jiní pruští vojáci, takže zde nezůstalo nic k jídlu. Když přišli Prusové 16. července do Lednice, někteří z vojáků i důstojníků vypověděli, že již tři dny nejedli. Únava

⁴² SCHUMANN, c. d., s. 8.

⁴³ Zwei Monate, c. d., s. 262. Rozhovor jistě nepotřebuje překladu.

⁴⁴ Der Feldzug, c. d., s. 507–508; Die Letzte Operation der Nordarmee 1866, Wien 1905, s. 72; Österreichs Kämpfe, c. d., s. 79.

⁴⁵ Der Feldzug, c. d., s. 512–513. 6. pěší divize byla tvořena 7. braniborským pěším plukem č. 60, braniborským fyzilířským plukem č. 35, 4. braniborským pěším plukem č. 24, 8. braniborským pěším plukem č. 64, braniborským mysliveckým praporem č. 3, čtyřmi bateriemi od braniborského polního dělostřeleckého pluku č. 3 a 1. braniborským dragounským plukem č. 2. Omylu se dopustil Metoděj Zemek, který uvádí, že 16. července prošel Mikulovem i 5. braniborský pěší pluk č. 48. Ten však náležel k 5. pěší divizi, která pod velením generálmajora von Kamienského pochodovala přes Čejč a Hodonín a do Mikulova se nedostala. Viz ZEMEK, Metoděj: Mikulov na přelomu století, in: Sborník Mikulov v letech 1866–1966, c. d., s. 32.

Pruští vojáci u nádrže se sochou sv. Jana Nepomuckého (Regionální muzeum v Mikulově, sbírka grafik, inv. č. 3715)

a nedostatek jídla vedly pak u některých pruských jednotek k nepřiměřenému chování – hladoví vojáci požadovali jídlo a odpočinek okamžitě, často bez ohledu na nespłnitelnost svých požadavků, a pokud nedostali, co chtěli, obstarávali si jídlo sami. To se stalo například osudným stádu plemenných ovcí vzácné rasy, jehož jeden beran vyšel na těžko uvěřitelných 500 zlatých.⁴⁶ Celé stádo v panském ovčíně padlo za oběť pruskému hladu. Je nutné si uvědomit, že množství přichozích vojáků bylo skutečně obrovské a nebylo vůbec jednoduché obstarat potřebné množství potravin.

A příval pruských vojáků pokračoval. Již 17. července do města dorazila z Dolních Dunajovic 4. pěší divize generálporučíka Herwartha von Bittenfelda, přenocovala zde a následujícího dne pokračovala v pochodu do Valtic.⁴⁷ Pouze II. prapor 8. pomořanského pěšího pluku č. 61 pod velením podplukovníka von Haase zůstal v Mikulově na ochranu královského hlavního stanu. To se již také na zámku naplno rozjely přípravy na přijetí pruského hlavního stanu v čele s králem Vilémem I. V devět hodin ráno přijel na zámek

⁴⁶ KOŠTÁL, c. d., s. 848.

⁴⁷ Der Feldzug, c. d., s. 515–516. 4. pěší divize byla tvořena 2. pomořanským granátnickým plukem č. 9, 6. pomořanským pěším plukem č. 49, pomořanským pěším plukem č. 21, 8. pomořanským pěším plukem č. 61, 1. pomořanským hulánským plukem č. 4 a čtyřmi bateriemi od pomořanského polního dělostřeleckého pluku č. 2.

vrchní ubytovatel pruské 1. armády generálmajor Wolf von Stülpnagel a okamžitě poté, co zběžně zámecké prostory prohlédl, nařídil vyklidit zimní jízďárnu, stáje a kočárovnu kvůli ustájení 180 koní generálního štábu.⁴⁸ A protože na to vše zámečtí zaměstnanci nestačili, nechali sem Prusové pod eskortou dopravit potřebné množství pracovních sil přímo z města a sami je popoháněli do práce, když se jim jejich výkon zdál příliš pomalý. Zároveň se zámecký stavitel Heinz s třiceti tesaři pustili do výroby potřebného množství žlabů pro pruské koně. Za materiál k jejich výrobě posloužilo na zámku uskladněné dřevo. Tesařské práce probíhaly v kočárovně a zimní jízďárně. Přes veškerou snahu se podařilo na zámku vytvořit ustájení pouze pro 142 koní – do zimní jízďárny se jich vešlo 82, do stájí 22 a do kočárovny 14 spolu s 24 koňmi královského dvora, ustájenými ve zvláštních stáních.

Během práce na přípravě stájí se na zámku pohybovalo velké množství lidí a hejtman Brunn měl oprávněné obavy o bezpečnost uskladněného vína a upozornil na tento problém ubytovatele Stülpnagela. Koneckonců ochrana vína před rabujícími vojáky nebyla jen v zájmu zámeckého hejtmána, ale i samotných Prusů. Stülpnagel nechal neprodleně postavit jednoho vojáka královské gardy jako ostrahu zámeckého sklepa a od té doby vždy stál před vinným sklepem gardový voják a nikoho, ani důstojníky, nepouštěl dovnitř. Díky tomuto opatření nedošlo k žádným výstřelkům a excesům opilých vojáků, protože k vínu se nikdo nekontrolovaně nedostal.

Gardové vojáci, jejichž úkolem byla ochrana krále a jeho doprovodu, přišli do Mikulova zároveň s generálmajorem Stülpnagelem v počtu 40 mužů. Jejich velitelem byl poručík Hugo, který ihned po příchodu požadoval na Brunnovi zajištění ubytování na zámku pro sebe i své vojáky. Zámek však již byl zcela zaplněn a chtěl nechť museli gardisté i se svými důstojníky přijmout ubytování ve městě. Jak však nepomněl Brunn zdůraznit, všichni pánové zůstali na zámku 17. července na oběd.⁴⁹ Kolem oběda přijel na zámek furýr Dorn od pruského královského dvora, doprovázený dvěma gardovými husary, s úkolem prohlédnout celý zámek a zorganizovat ubytování příslušníků generálního štábu pruské armády. Dorn Brunnovi oznámil, že druhé dne, možná už v deset hodin dopoledne přijede král a vše musí být připraveno k jeho přijetí. Podle prvních zpráv, které potvrdil i vrchní ubytovatel Stülpnagel, však měl Vilém I. setrvat v Mikulově pouze do pátku 20. července a pak pokračovat dále do Gaunersdorfu, kde také bylo na tento den všechno k ubytování krále a hlavního štábu nachystáno. Ovšem zbytečně, protože král zůstal nakonec v Mikulově.

V pět hodin odpoledne vyhledal hejtmána Brunna poručík četníků s důraznou výtkou, že na zámku chybí 20 postelí a 50 slavníků a to vše musí být neprodleně nachystáno. Brunn oponoval, že vše, co zámek může nabídnout, už bylo využito a nic jiného že on nemá – nechť si mu klidně poručík hrozí šavlí, stejně to ničemu nepomůže. Potřebné věci bylo možné opatřit ve městě, ale tam samozřejmě Brunn jako zámecký hejtman nemohl vydávat žádné příkazy, ty musela vydat pruská strana. Naštěstí oba hádající se muže uklidnil furýr Dorn oznámením, že rekvizice ve městě už byly zajištěny. Večer pak byly z židovského města chybějící postele, matrace a ložní prádlo na zámek doneseny.

Zámecký hejtman byl po celou dobu pruské okupace a hlavně během přítomnosti krále a nejvyšších pruských hodnostářů na zámku ve velmi nepříjemné situaci. Prusům vyhověl musel, na druhé straně byl však povinen co nejvíce ušetřit majetek knížecí rodiny. Přitom se na něj jako na zástupce zde nepřítomných majitelů zámku Prusové neustále obraceli se svými žádostmi, mnohdy tak nepodstatnými, jako bylo obstarání studené pečeně a vína pro vysoké pruské důstojníky. To ovšem byli často příslušníci vysoké šlechty, mezi nimi i vévoda meklenburský, kteří byli uvyklí komfortu.

⁴⁸ Pruský hlavní stan mělo tvořit celkem 128 mužů a 168 koní. Viz BĚLINA, Pavel – FUČÍK, Josef: *Válka 1866*, Praha 2005, s. 573. Celkové počty osob i koní ale mohly být do určité míry proměnlivé, závislé na situaci. Wolf von Stülpnagel (1813–1885), povýšen na generálmajora 18. června 1865, 10. května 1866 jmenován vrchním ubytovatelem 1. armády, 30. října 1866 velitel 44. pěší brigády, zemřel v hodnosti generála pěchoty. Viz NÁHLOVSKÝ, Jiří: *Chrastava v prusko-rakouské válce roku 1866*, Chrastava 2009, s. 75.

⁴⁹ MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. 590.

Pruská stráž před vjezdem do zámku (archiv autorů)

Ve středu 18. července bylo na zámku vše nachystáno na příjezd Viléma I., hned ráno však dorazila zpráva, že král přijede nejdříve ve čtyři hodiny odpoledne. Na zámek začaly pomalu přijíždět většinou čtyřspřežní těžké nákladní vozy se zavazadly. Každý vůz vyjel až na zámek, kde na nádvoří vojáci všechen náklad vyložili, vypřáhli koně a odvedli je do stájí, vozy byly řazeny na nádvoří. Vzhledem k značnému množství vozů, koní i zavazadel vypukl zanedlouho zmatek a Prusové vznášeli na hejtmana nové a nové požadavky. Navíc pár hodin před královým příjezdem v půl osmé večer jeden z těžkých kočárů uvolnil v zámecké bráně velký kámen, pod nímž se objevil skrytý prostor. Prusové neustále se obávající útoků místních obyvatel nechali otvor zvětšit, aby mohli posvítit lampou dovnitř, zda se tam snad neukrývá bomba. Až když zjistili, že nebezpečí skutečně nehrozí, mohl nechat Brunn otvor narychlo dovezeným šterkem zasypat.

Vilém I. se svým doprovodem dorazil do Mikulova za prudkého deště nakonec až téměř v deset hodin večer. Zároveň s králem přijeli kancléř Otto von Bismarck, náčelník pruského generálního štábu generál pěchoty Helmuth von Moltke a ministr války Albrecht von Roon. Ti všichni potřebovali v Mikulově na zámku zajistit odpovídající ubytování, každý z nich byl navíc obklopen služebnictvem, komorníky a pobočníky. Ihned po svém příjezdu si nechal Vilém I. zavolat hejtmana Brunna a přátelsky si s ním pohovořil; mimo jiné se zeptal, kdy na zámku byl naposledy hrabě Mensdorff. S panovníkem přijel i oddíl tělesné stráže v počtu dvaceti mužů. Ti byli ubytováni ve staré zámecké kuchyni a setrvali samozřejmě na zámku po celou dobu přítomnosti svého panovníka a zde se i stravovali.⁵⁰ Nepřetržitou stráž, sestávající vždy ze dvou mužů, stavěli Prusové jednu na vchodové zámecké schodiště, druhou ke hradní kapli (tedy přímo před pokoje krále) a třetí ke vchodu do zahrady na Čestné nádvoří. Na posledně jmenovaném místě dva hlídkující vojáky zachytila rytina otiskřená v lipských novinách *Illustrirte Zeitung* 11. srpna 1866. Hlavní

⁵⁰ Zde jsou s největší pravděpodobností myšleni kyrysníci, kteří ve stejném počtu 20 mužů doprovázeli 29. července krále Viléma I. na cestě do Dolních Rakous. Viz MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. č. 590. Osobní stráž krále tvořili gardoví myslivci a ti byli ubytováni v jiných místnostech, viz příloha č. 1.

stráž sídlila ve městě na radnici. Královští kuchaři zabrali velkou zámeckou kuchyni; vařili zde tři hlavní mistři svého oboru – kuchař krále, korunního prince a kancléře Bismarcka, k ruce měli řadu různých pomocníků.

Hlavní stan pruské armády tvořilo celkem 128 osob, kterým sloužilo na 180 koní. Je jasné, že takové množství osob, zvířat i materiálu muselo zcela zaplnit i tak rozlehlé sídlo, jakým mikulovský zámek je. Díky hejtmanu Brunnovi, zodpovědnému za veškerý majetek i ztráty a škody na něm, vše velmi přesně, kde byly jednotlivé osoby na zámku ubytovány. Brunnův seznam je zpracován v příloze č. 1.

Přímou ochranu panovníka zajišťovali tělesní četníci, *Leib-Gendarmerie*, elitní vojáci oblečení v tmavě zelených kabátech se světle modrými doplňky, snadno zaměnitelní s gardovými myslivci.⁵¹ Ubytování byli na zámku v pokojích č. 41–43, které za běžného provozu obývalo zámecké služebnictvo, v sousední místnosti měli zřízenou strážnici.⁵² Strážní službu hlavního stanu pruské armády však panovníkovi tělesní četníci nevykonávali, tento úkol připadl v tažení roku 1866 vojákům 8. pomořanského pluku č. 61, bojujícím ve svazku 1. pruské armády. Při králově příjezdu do Mikulova držela čestnou stráž 8. setnina II. praporu 8. pomořanského pěšího pluku č. 61. Praporu velel podplukovník von Haase a prapor vykonával v Mikulově ochranu královského hlavního stanu od 17. července až do 2. srpna 1866. Po tomto datu zůstal v Mikulově jen menší oddíl pod velením poručíka von Zitzewitz jako ochrana pruského lazaretu v piaristickém gymnáziu, ke svému praporu se vojáci vrátili 27. srpna 1866.⁵³

Také v následujících dnech po příjezdu Viléma I. pokračovali Prusové v zařízení mikulovského zámku, který se měl stát místem budoucích mírových jednání. Přítomnost hlavního královského stanu si vyžádala nutnost instalace telegrafu, nejmodernějšího a nejrychlejšího komunikačního zařízení té doby. V rámci 1. pruské armády působil polní telegrafní oddíl č. 1, je proto pravděpodobné, že i v Mikulově zřizovali telegraf příslušníci této jednotky.⁵⁴ Dne 19. července časně ráno přišel k hejtmanu Brunnovi náčelník telegrafu a zjišťoval místní podmínky pro provoz tohoto zařízení. Mezitím byly od Břeclavi do Mikulova nataženy dráty a ve dvou zámeckých místnostech v sousedství hlavní zámecké věže byla zřízena telegrafní kancelář. Obsluha telegrafu bydlela hned vedle. Stejný den se u Brunna ohlásil i šéf pruského štábu generál pěchoty von Moltke s majorem generálního štábu hrabětem von Wartenslebenem a šéfem štábu generálního ubytovatele celé armády von Podbelským.

S poměrně zajímavou žádostí přišel za zámeckým hejtmánem major von Erhardt, pobočník prince Karla, který se ptal, zdali se dá vylézt na zámeckou věž. Brunn přisvědčil a spolu s von Erhardtem a dalšími dvěma důstojníky vystoupili až k věžním hodinám. Tady Prusové vytáhli mapu a pozorovali okolí, přičemž se dotazovali na možnost rakouského přepadu z různých stran. Jak se později Brunn dozvěděl, Prusové se tehdy obávali možnosti náhlého rakouského přepadu ze strany od Znojma, přestože museli vědět, že v tom směru se pohybují jednotky pruské Labské armády.

Odpoledne 20. července na zámek dorazil vévoda Ernst II. von Sachsen-Coburg-Gotha, a sotva se ubytoval, nechal si zavolat hejtmana Brunna. Jeho zájem však nebyl motivován vznášením požadavků na kvalitu ubytování, ale přál si pozdravit zaměstnance svého bratrance hraběte Mensdorffa a zároveň požádat o prohlídku zámecké knihovny a dalších reprezentativních zámeckých prostor. Prohlídku s princem pak absolvovali i někteří další průstí důstojníci.

Abychom však nevěnovali pozornost pouze zámku, zatíženému velkým množstvím lidí, napjatá situace panovala především ve městě, rovněž přeplněném vojáky, kteří potřebovali

⁵¹ Za určení jednotky, která vykonávala přímou ostrahu Viléma I., autoři vděčí Jiřímu Náhlovskému. Záměna tělesných četníků s gardovými myslivci se přihodila hejtmanu Brunnovi.

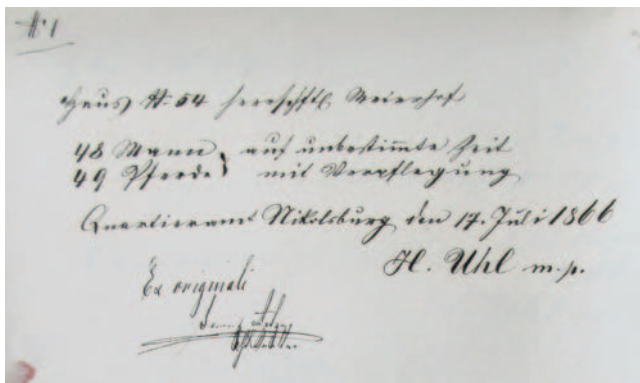
⁵² MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. č. 590 a inv. č. 2597, kart. č. 613.

⁵³ HENNING, Paul: Geschichte des 8. Pommerschen Infanterie-Regiments Nr. 61, Berlin 1887, s. 52, 55.

⁵⁴ K použití telegrafu za prusko-rakouské války podrobněji SZAJKÓ, Vojtěch – JIRÁSEK, Zdeněk: Rakouská armáda a elektrická telegrafie v letech 1848–1914, Historický obzor, roč. 26 (2015), č. 5/6, s. 110–126.

odpočinek a jídlo. Další jednotky městem pouze procházely, ale jak už bylo dříve řečeno, i ty musely být zaopatřeny. V pátek 20. července prošel Mikulovem celý VI. sbor generála jízdy Wilhelma Franze Louise von Mutia, náležející ke 2. armádě a tvořený 11. a 12. pěší divizí.⁵⁵

Zatímco král Vilém I. bydlel v Mikulově, korunní princ Bedřich Vilém se 20. července ubytoval na

Ubytovací lístek (Moravský zemský archiv v Brně, F 72, inv. č. 152, kart. č. 198)

lednickém zámku, který byl proto také záhy spojen s Mikulovem telegrafní linkou. V pátek 21. července se Vilém I. rozhodl navštívit korunního prince a setrval v Lednici celý den. Téhož dne se u hejtmána Brunna ohlásil jakýsi neznámý muž, zřejmě civilista, a vyjádřil přání vidět na zámku místnost, kde před lety pobýval císař Napoleon I. Brunn jej odmítl s odůvodněním, že místnost je obsazena, muž nicméně trval na svém a své přání hejtmánovi opakoval po celou dobu přítomnosti pruských vojáků v Mikulově. Brunn předpokládal, že se jednalo o nějakého novináře. Brunnova domněnka nebyla neopodstatněná, v roce 1866 sice nebyla média samozřejmě na dnešní úrovni, nicméně během mírových jednání zpravodajové některých novin v Mikulově byli. Konkrétně víme o zpravodaji a ilustrátorovi *Illustrirte Zeitung* vycházejících v Lipsku, dále v té době v Mikulově pobýval Hans Wachenhufen, autor knihy *Tagebuch vom Oesterreichischen Kriegsschauplatz* vydané ještě v roce 1866 ve Vídni, a patrně zde byl i dopisovatel z londýnských *London Illustrated News*.⁵⁶

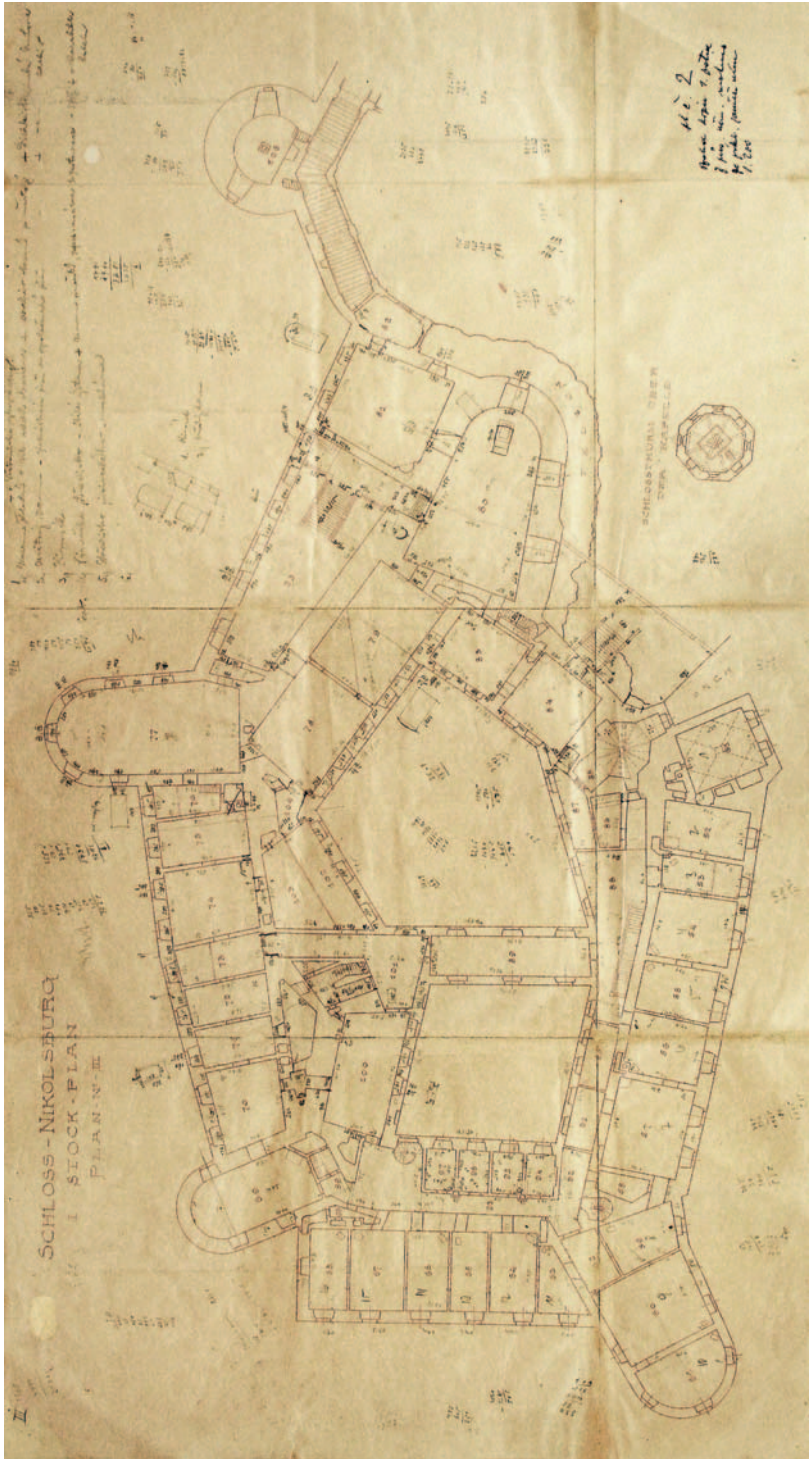
Zámeckého hejtmána pravidelně navštěvoval s různými požadavky šéf pruské vojenské policie Stieber, neustále pátrající po cizích a hlavně nepřátelských osobách. Stieber, doprovázející se svými lidmi pruský hlavní stan, byl jmenován brněnským policejním ředitelem a do náplně jeho práce náležela i kontrola vycházejících novin, zda neotiskují Prusům nepřátelské a štvavé články nebo neinformují o pohybech pruských vojsk.⁵⁷ Zájímavou žádost přednesl Stieber Brunovi 22. července, kdy si za hejtmánem přišel ověřit pravdivost pověstí o tajné chodbě, vedoucí údajně ze zámku na Turolď nebo na ostrov Porz, a v té souvislosti se vážně zajímal o zazděné schody v kapli. Brunn byl o existenci tajné chodby přesvědčen, to v té době snad každý, ale popravdě přiznal, že žádné důkazy o její existenci nemá. Stieber byl odpovědí uspokojen a žádné další pátrání neprováděl.

Pomalou se také do Mikulova začali sjíždět aktéři mírových jednání, která zde měla proběhnout. V předvečer jednání, 22. července, dorazili zmocněnci rakouského císaře Františka Josefa I. Celá delegace přijela ve třech kočárech, v prvním seděli polní zbrojmistr a někdejší ministr války August von Degenfeld-Schonburg a tajný rada Alois hrabě Károlyi

⁵⁵ Der Feldzug, c. d., s. 528. 11. pěší divizi generálporučíka von Zastrowa tvořily: 1. slezský granátnický pluk č. 10, 3. dolnoslezský pěší pluk č. 50, slezský fyzilírský pluk č. 38, 4. dolnoslezský pěší pluk č. 51 a 2. slezský dragounský pluk č. 8. 12. pěší divize generálporučíka von Prondzynskiho byla tvořena 1. hornoslezským pěším plukem č. 22, 2. hornoslezským pěším plukem č. 23, 2. slezským mysliveckým praporem č. 6, 2. slezským husarským plukem č. 6 a 1. slezským husarským plukem č. 4. Dělostřelectvo sboru bylo tvořeno slezským polním dělostřeleckým plukem č. 6.

⁵⁶ MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. č. 590. V *London Illustrated News* vyšla rytina pruských vojáků v Mikulově před sochou sv. Jana Nepomuckého v dnešní ulici Svobody.

⁵⁷ KOŠTÁL, c. d., s. 845–846. Brunn pruského policejního radu uvádí jako Stubera, bezpochyby jde ale o stejného člověka. Brunn komolí jména častěji.

Plán třetího patra zámku s čísly jednotlivých místností. Číslo odpovídají novému číslování v příloze č. 1 (SOKA Mikulov, sbírka plánů architekta Oplatka, kart. č. 4)

von Nagy Károlyi, ve druhém Adolf svobodný pán Brenner-Felsach a hrabě Kufstein, ve třetím kočáře cestovali dva sekretáři.⁵⁸ Vzhledem k naprosto vyčerpaným ubytovacím kapacitám zámku byli rakouští vyslanci nuceni ubytovat se dole ve městě. Útočiště našli v budově okresního úřadu s bytem okresního starosty Kaschenreuthera, označené z tohoto důvodu bílým praporem.⁵⁹ Krom rakouské delegace bydlel ve městě také vyslanec francouzského císaře Napoleona III. v Berlíně hrabě Benedetti, který se ubytoval na probošství, kde o něj bylo natolik dobře postaráno, že po skončení války zaslal francouzský císař jako poděkování proboštu Bartensteinovi stříbrný pozlacený kalich. Ještě ve dvacátých letech 20. století byl tento kalich v majetku kostela sv. Václava, v současné době jej bohužel nelze identifikovat.⁶⁰ Hrabě Barral, vyslanec italského krále, který se sice rozhovorů na protest proti vyloučení Itálie z jednání nezúčastnil a z Mikulova odjel, bydlel v době svého pobytu zde v budově správy velkostatku.⁶¹ Na jednání do Mikulova přijeli i státní ministři Bavorska baron Karl Ludwig von Pfordten, Hesenska Reinhard Carl Friedrich von Dalwigk a Bádenska Karl Mathy, místa jejich ubytování ovšem neznáme.⁶² Mírová jednání na zámku započala 23. července, jejich průběhu je věnována samostatná kapitola.

K dovršení všech starostí onemocněla, zřejmě v důsledku nervového vypětí uplynulých dní, 23. července hejtmanu Brunnovi manželka. Ustaraný hejtman ihned zavolal lékaře dr. Weisse, který nařídil nemocné klid na lůžko. Zdaleka ne zotavená paní Brunnová však již po dvou dnech lůžko opustila, aby se dále starala o nevíтанé zámecké hosty. Musela totiž každý den vstávat ve čtyři hodiny ráno, protože generál Moltke vyžadoval snídani už v půl páté a v jedenáct hodin dopoledne pak oběd. Nutno poznamenat, že o dva dny později postihl samotného hejtmana nějaký záněť v levé noze, podle jeho vlastních slov kvůli neustálému běhání nahoru a dolů. Lékař mu sice nařídil klid a ti-cho, ale to v dané situaci mohl Brunn jen těžko dodržet, zvláště když každý den s sebou přinášel nové a nové problémy.

S velkou hořkostí Brunn vzpomínal na osm příslušníků pruského trénu, kteří se u něho objevili 24. července a požadovali vlastní pokoj na zámku a dostatek jídla. Pokoj však na zámku žádný volný nebyl, k jídlu dostali chléb s máslem a švýcarský sýr, což jim bylo málo. Vojáci vtrhli do Brunnova bytu, hejtmana inzultovali a začali drancovat. Jen náhodou šel v tu chvíli kolem pruský vrchní ubytovatel Stülpnagel a učinil řádění vojáků přítrž. Druhého dne se přišel Brunnovi omluvit i vrchní štolba Rauch a ujistil ho, že viníci budou potrestáni podle Brunnova přání. Hejtmanovi však stačilo pouhé ujistění, že podobné výstupy se již nebudou opakovat, a vojáci tudíž vyvázli bez trestu. Snad měl hejtman i oprávněný strach z jejich možné pomsty. Podobně nepříjemný případ musel Brunn řešit o pár dní později, kdy vyšetřoval krádež několika zámeckých obrazů. O pomoc se obrátil na policejního ředitele Stieberta, s jehož asistencí se všechna ztracená plátna objevila, i když jedno z nich víceméně náhodou až po odchodu pruských vojáků.

Velmi zajímavá je Brunnova informace, že na zámku v době pruské přítomnosti působil i dvorní fotograf, který si zde zřídil temnou komoru a provozoval své řemeslo. Sám Brunn vzpomíná, že se v zámecké zahradě fotila skupinka důstojníků s kancléřem Bismarckem. Můžeme jen litovat, že dnes není známa či že se snad ani nedochovala žádná z fotografií pořízených na mikulovském zámku v letních měsících roku 1866. Z celého dění, kdy se zde rozhodovalo o osudu Evropy, je k dispozici jen několik málo rytin. Ve sbírkách Regionálního muzea v Mikulově se sice dochovaly dvě velmi podobné fotografie – jedna kancléře Bismarcka a druhá krále Viléma I., oba sedící na koni –, přičemž druhý

⁵⁸ DEUTSCH, Eduard: Preussen in Mähren, Brünn 1891, s. 40.

⁵⁹ WACHENHUFEN, Hans: Tagebuch vom Oesterreichischen Kriegsschauplatz 1866, Wien 1866, s. 225.

⁶⁰ SCHUMANN, c. d., s. 8. Za pomoc s hledáním kalichu v majetku kostela sv. Václava autoři děkují P. Oldřichu Chocholáčovi z Mikulova a PhDr. Ludmile Dufkové, diecézní konzervátorce Biskupství brněnského.

⁶¹ Kronika kostela sv. Jana Křtitele v Mikulově, s. 132.

⁶² Zwei Monate, c. d., s. 263.

z nich má v pozadí skutečně Mikulov; okolnosti vzniku obou snímků ovšem neznáme, stejně tak ani jméno fotografa.

Nyní se podívejme konečně trochu podrobněji na život města za pruské okupace. Praxe bývala taková, že před vlastní jednotkou přišel do města důstojník pověřený ubytováním, sdělil zástupci městské samosprávy své požadavky na počty vojáků, které je třeba ubytovat, a na množství jídla, které je třeba zajistit. Později Prusové zřídili tzv. ubytovací úřad (Quartieramt), který přiděloval vojákům k bydlení jednotlivé domy ve městě podle jejich možností. V čele tohoto úřadu stál muž jménem Uhl. Po příchodu vojska každý z vojáků obdržel ubytovací lístek s adresou domu, který mu byl přidělen. Mikulov byl zvláště v prvních dnech pruským vojskem doslova zaplaven a bylo běžné, že se v domech tísnilo i několik desítek vojáků najednou. V domě na náměstí č. p. 15 (dnešní č. p. 32 se sídlem Správy CHKO Pálava) bydlel generálmajor von Winterfeld s celým štábem své brigády a dalších 41 mužů pěchoty.⁶³ Ve vrchnostenském dvoře v dnešní ulici Piaristů bylo 17. července 1866 ubytováno 46 mužů, o den později 92, v období od 19. července do 1. srpna pak 237 mužů.⁶⁴ Ti všichni museli dostat snídani, oběd a večeři. Zároveň z tohoto dvora bylo na zámek dodáno 18. července 170 liber hovězího masa, 19. července dokonce 233 liber.⁶⁵

Následující přehled informuje o počtech pruských důstojníků a vojáků ubytovaných a stravujících se v hostinci *U Divokého muže*, stojícím na rohu dnešních ulic Vídeňské a Konečnovy, v průběhu jednotlivých dnů. Současně je uveden i počet zde ustájených koní:

16. července – před polednem 115 mužů až do odpoledne, se stravou

17. července – 40 mužů, 5 důstojníků, 20 koní

18. července – 18 mužů, 4 důstojníci, 14 koní

19. července – 13 mužů, 3 důstojníci, 16 koní

21. července – 18 mužů, 4 důstojníci, 8 koní

24. července – 20 mužů, 2 důstojníci, kůň

25. července – 12 mužů, 4 důstojníci, 4 sluhové, 6 koní

27. července – 2 důstojníci, 2 sluhové, 12 koní

28. července – 8 mužů, 3 důstojníci, 7 koní

30. července – 10 mužů, 4 důstojníci, 4 koně

31. července – 30 mužů, 3 důstojníci, 24 koní

1. srpna – 15 mužů, 5 důstojníků, 5 sluhů, 15 koní

2. srpna – 24 mužů, 3 důstojníci, 28 koní

3. srpna – 10 mužů, 2 důstojníci, 2 sluhové, 12 koní

4. srpna – 12 mužů, 4 důstojníci, 26 koní.⁶⁶

Vedle domů, v nichž byli vojáci ubytováni, a těch byla samozřejmě většina, sídlily v některých budovách po celou dobu okupace pruské úřady. Nově postavený dům Johanna Lebwohla v dnešní České ulici se stal dočasným útočištěm královské pruské pošty. Na místě tohoto domu později vyrostla budova dnešní pošty. V místnostech policejního úřadu na radnici se usídlila pruská hlavní stráž, která odtud mimo jiné hlídala i vjezd do zámku, neustále využívaný rozličnými kurýry, jízdními spojkami, důstojníky či vyslanci v civilu i v uniformě. V hostinci *Zum Schwann* (ležel v místě nyní zbouraného domu v ulici Alfonse Muchy) sídlilo pruské velitelství města, hostinec *Zur Rose* (pozdější Národní dům)

⁶³ Generálmajor Karl von Winterfeld (1813–1867), od 23. srpna 1864 velitel 6. pěší brigády, 18. června 1865 povýšen na generálmajora, 5. března 1867 jmenován velitelem pevnosti Mohuč. Viz NÁHLOVSKÝ, c. d., s. 83.

⁶⁴ MZA, F 72, inv. č. 152, kart. č. 198, podle ubytovacího lístku ze 17. července 1866 se ve dvoře mělo ubytovat 48 mužů a 49 koní na neurčitou dobu s veškerým zaopatřením.

⁶⁵ Moravská libra vážila 0,56 kg. Viz HOFMANN, Gustav: Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy, Sušice 1984, s. 71.

⁶⁶ MZA, F 72, inv. č. 152, kart. č. 198.

Pruský kancléř Otto von Bismarck (Regionální muzeum v Mikulově, sbírka fotografií)

Pruský král Vilém I., v pozadí mikulovský zámek (Regionální muzeum v Mikulově, sbírka fotografií)

využívali příslušníci pruského hlavního stanu k obědům a večeřím. Dům byl označen bílým praporem a nápisem *Restauration des königl. preußischen Hauptquartiers*.⁶⁷

Zvláště v prvních dnech pruské invaze, jak již bylo uvedeno výše, byl Mikulov pruských vojáků plný. V zásobování okupační armády představovala velkou zátěž samozřejmě existence pruského hlavního stanu na zámku. Nářky na obstarávání dostatku potravin zaznívají ze zprávy zámeckého hejtmána snad každý den. Po uzavření příměří se ovšem situace změnila – Prusové již nemohli žádat, co je napadlo, ale měli přesně stanoveny dávky, na jaké mají nárok, navíc bylo zcela vyloučeno vymáhání hotových peněz. Tehdy se obyvatelstvu přece jen trochu ulehčilo. Navíc se mohli utěšovat vědomím, že válka rychle spěje ke svému konci.

V době největšího náporu vojáků jejich počet několikanásobně převyšoval počet obyvatel Mikulova. Běžně bylo po domech ubytováno až několik desítek vojáků, kterým domácí museli zajišťovat stravu. Samozřejmě větší a výstavnější domy si pro sebe zabrali důstojníci. Místní tehdy zvláště udivovalo, jaké množství a jaké kombinace potravin dokázal pruský voják sníst. Z Mikulova o tom žádný pamětník nehovoří, sáhneme proto do vzpomínek jiných současníků, které se podobnými zprávami jen hemží. Jak vzpomínal kronikář z nedalekých Vranovic, Prusové se nejdříve napojili mlékem (kyselým i sladkým) a pivem, to zajedli slaninou, máslem, chlebem se sádlem a vejci, k tomu pili víno a kořalku, poté spořádali na zasycení pečení a brambory, kávu s cukrem i bez, kuřecí a husí maso, knedlíky, na ně znovu mléko a pivo a opět dokola pečení, tentokrát s kroupami, chléb se sádlem, kávu atd. Jinde zase všechny možné suroviny dali do jednoho hrnce a uvařili jakousi směs, vzdáleně připomínající hustou polévku, dodnes v Německu oblíbenou. *Jenom jedno bylo, že Pražci byli velcí jedlíci. Snědli všechno, nač přišli... Nejvíce se sháněli po masném a po slepicích*.⁶⁸ Záhy vypuknuvší epidemii cholery, které budou věnovány samostatné kapitoly, pak lidé považovali za logický důsledek pruských stravovacích návyků.

Ernst II. von Sachsen-Coburg-Gotha, bratranec Alexandra Mensdorff-Pouilly (archiv autorů)

⁶⁷ Zwei Monate, c. d., s. 262; WACHENHUFEN, c. d., s. 225.

⁶⁸ SVOBODA, Miroslav: Nezvaný návštěvník. Francouzský a pruský voják pohledem kronikáře, Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, roč. 3 (2007), suplementum, s. 102.

I když zcela jistě ne vždy proběhlo krátkodobé soužití pruských vojáků s civilním obyvatelstvem bez problémů, z Mikulova nemáme v podstatě žádné doklady o násilném rabování. Prusové vycházejí z hodnocení obou pamětníků, jejichž informace jsou dnes k dispozici, ve velmi příznivém světle. Zvláště malý Friedrich Schumann nešetřil chválou na pruské vojáky. Jako malého chlapce jej zaujaly zvláště pravidelné koncerty pořádané v zámeckém parku pruskou vojenskou kapelou a v neposlední řadě i příležitost spatřit na vlastní oči pruského krále Viléma I. i s jeho doprovodem. Král nejméně dvakrát, krátce po svém příjezdu a bezprostředně před odjezdem, uspořádal na náměstí přehlídku svých vojáků, přičemž nebyl prý nijak chráněn a stál bezprostředně vedle místních obyvatel. Malý Schumann vzpomínal, jak k Vilémovi *krácel vysoký, mužný, pěkný důstojník v kyrysnické uniformě s blondatým plnovousem a políbil mu ruce. To byl korunní princ a budoucí císař Bedřich, který pozdravil svého královského otce a pána*.⁶⁹ Stejně zaujal malého chlapce i kancléř Bismarck. Ten zřejmě do města zašel častěji než bedlivě hlídáný král, protože si u knihkupce Thieleho na náměstí dokonce zakoupil nějaké knihy.⁷⁰ K příznivému obrazu pruského vojáka samozřejmě ve velké míře přispěla absence jazykové bariéry, která v česky mluvících oblastech často vedla k nepříjemným nedorozuměním.⁷¹ Z prostředí Mikulova také nevíme o žádném větším incidentu, který by snad musel být řešen represivními opatřeními vůči civilním obyvatelům. Přitom tresty za násilí vůči pruským vojákům, nemluvě o usmrcení, nebo za škody na vojenském materiálu byly velmi přísné.⁷²

Jak je vidět, sami Prusové byli k německy mluvícímu obyvatelstvu Mikulova velmi vstřícní, svědčí o tom již informace o pořádání koncertů přístupných místním obyvatelům. Velmi výmluvnou a do jisté míry i charakteristickou příhodou líčí Friedrich Schumann, kterému utkvěla v paměti na celý život. V domě, kde s rodinou bydlel, tedy v budově dnešního obchodu s potravinami na Kostelním náměstí, který v roce 1866 náležel matce budoucího významného starosty Mikulova JUDr. Leo Götze, se ubytoval velitel gardového sboru generál jízdy princ August von Württemberg.⁷³ Jednoho slunného dne seděli pruští důstojníci před vchodem do domu na lavičce a odpočívali. Malý Friedrich, kterému se krásné uniformy líbily, je okukoval, když tu si jej princ August zavolał k sobě, pohlídl ho po vlasech a daroval mu stříbrný tolar se slovy: „Teď si běž rychle koupit třešně.“ *Nenechal jsem se dvakrát pobízet a utíkal jsem, jak rychle mě nohy nesly, k „Annamirl“.* Tak se jmenovala lidmi nazývaná *Semmelweiber*, která v prodejně na radnici na kostelním náměstí prodávala bílé pečivo a kávu. Vedla také mnoho dobrého ovoce. K Annamirl – její rodinné jméno jsem se nikdy nedověděl – jsem šel kvůli překrásným třešním, kterými

⁶⁹ SCHUMANN, c. d., s. 14. Samozřejmě šlo o korunního prince Bedřicha Viléma, který jinak bydlel na zámku v Lednici.

⁷⁰ MASSOWOVÁ, Dana – BRICHTOVÁ, Dobromila – VRBKOVÁ, Stanislava: Vydáno v Mikulově. Mikulovské fotoateliéry a nakladatelství do roku 1945, Mikulov 2014, s. 15.

⁷¹ Zajímavou příhodu, způsobenou jazykovou bariérou v české vsi zažila jako malá holčička Františka Brázdová z Čejče. *Jako ohromné hejno vran zaplavili Čejč* (Prusové, pozn. M. S.). *Chodili v tlupách, nahlédali do chalup a hledali, kde by se jim líbilo. U nás to vypadalo opravdu chudě, neboť peřiny a šatstvo jsme v truhle zakopali do země. Jedna tlupa o 18 mužích se nastěhovala k nám do světnice. Hned se na mne jeden z nich rozkřikl: „Topf!“ Zatopila jsem tedy a hodně přiložila, že na ohništi, na němž jsme vařili, líša (plamen, pozn. M. S.) vysoko šlehala. Ale vojáci pořád nebyli se mnou spokojeni. Škubali, strkali mnou, až jsem se do pláče dala. Vtom již také otec vrátil se z pole. Běžela jsem mu naproti a stěžovala: „Bože, tatínku, topím, co mohu, a ti Prušáci ještě nejsou spokojeni!“ Otec vstoupil do chalupy a vyslechnuv přání vojáků, zasmál se srdečně. Dal vojákům, čeho si přáli, a bylo dobře.* Malá Františka, znala pouze češtinu, nerozuměla, že vojákům nešlo o teplo, ale o hrnec, v kterém by si mohli uvařit oblíbenou silnou polévku. Viz Čejč. Dějiny slovácké obce (ed. Libor Jan – František Šalé – Václav Štěpánek), Čejč 2006, s. 185–186.

⁷² KOŠTÁL, c. d., s. 852.

⁷³ Friedrich August Eberhard von Württemberg (1813–1885), v roce 1831 vstoupil již jako rytmistr do pruské armády do elitního gardového pluku Gardes du Corps, v roce 1840 již jako plukovník velel gardovému kyrysnickému pluku. V letech 1854–1856 velel 7. divizi v Magdeburgu, poté byl velitelem III. sboru, 3. června 1858 byl jmenován velitelem gardového sboru a na této pozici setrval dvacet let. V září 1873 byl povýšen na polního maršála.

Generál jízdy August von Württemberg (archiv autorů)

mi naplnila čapku, za což ona ode mne přijala stříbrný tolar. Spěchal jsem opojený radostí k svému dobrodinci a ukázal mu svůj kup. Důstojník, jak jsem později zjistil, vévoda württemberský, kýval na mne usměvavě. Náhle řekl vážně: „Co stály ty třešně a kde máš zbylé peníze?“ A já mu vyprávěl o mém nákupu. Tu mě vzal důstojník za ruku a řekl mi: „Dovedl mne k té ženě, která ti třešně prodala.“ Vydali jsme se k Annamirl, která přestože jinak měla stále velmi zarudlý obličej, při pohledu na mne s doprovodem důstojníka náhle zbledla; měla špatné svědomí. „Co stojí třešně, které jste tomu malému prodala?“ zeptal se důstojník přísným tónem, ukazuje na můj nákup. Annamirl uvedla mnou očekávanou obrovitou částku šest krejcarů. „Proč tedy jste si nechala celý tolar, který vám mladík dal?“ vyptával se důstojník dále, „a proč jste mu nevyplatila zbývající peníze?“ Annamirl umkla. „Ihned mu dejte tolar zpět,“ řekl přísně soudce, „a jako pokutu se musíte zřít šest krejcarů. Styďte se, dítě chcete podvádět!“ Zkroušená

Annamirl udělala, jak jí bylo přikázáno, a já šel s plesajícím srdcem domů k matce. Annamirl ale mně svou ostudu a ještě více škodu, kterou utrpěla, téměř dvě desetiletí zazlívala, neboť byla neuvěřitelně lakomá a hamižná. Po letech ještě, když jsem přišel do její blízkosti, jí pohled na mě připomínal ztracený válečný výdělek.⁷⁴

Příhoda jen dokládá celkově kladný obraz, jaký pruští vojáci v paměti obyvatel města Mikulova zanechali. I zámecký hejtman Brunn přes mnohdy krušné chvílky na závěr konstatoval, že pruské panstvo je inteligentní a přátelské, ale na druhé straně domýšlivé. Dokonce dokázal rozlišit povahu pruského vojáka podle toho, odkud pocházel: Má zkušenost má za následek, ... že porýnští a vestfálští humánní, přátelští a skromní byli, o Braniborech, Pomořancích, Slezácích až na výjimky toto nemohu opakovat.⁷⁵

Nakonec se však kladný postoj k pruským vojákům mikulovským vymstil, a to jistě z nečekané strany. Velmi dlouho totiž císař František Josef I. projevoval vůči Mikulovu určitou nelibost za to, s jakými sympatiemi jeho poddaní s nepřátelskými vojáky vycházeli. Proti Ditrichštejnům nic neměl, jen proti Mikulovu a vzpomínám na rok 1866. Opět dejme slovo Friedrichu Schumannovi, který po téměř šedesáti letech od události roku 1866 poznamenal: *Tak se přihodilo, jak mně bylo z kompetentních úst vyprávěno, že ještě na konci 19. století, když bylo císaři u příležitosti ukončení císařských manévřů z vojenské kanceláře navrženo, aby se ubytoval po dobu manévřů v mikulovském zámku, František Josef I. suše odmítl slovy: „Mikulov? Ne.“*⁷⁶

⁷⁴ SCHUMANN, c. d., s. 9–10.

⁷⁵ MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. č. 590.

⁷⁶ SCHUMANN, c. d., s. 11–12.

Budova okresního úřadu na náměstí, zde se ubytovala rakouská delegace (SOkA Mikulov, sbírka pohlednic)

Musíme si však uvědomit, že obě základní svědectví o přítomnosti pruských vojáků v Mikulově nejsou zcela objektivní. Anton Brunn přišel do styku převážně s důstojníky, kteří obecně vystupovali mnohem civilizovaněji než prostí, válkou a dlouhými pochody unavení vojáci. A pokud se vyskytl nějaký problém, vždy jej příslušný vyšší důstojník urovnal. Friedrich Schumann byl v roce 1866 malý chlapec a těžko říci, zda si v tomto věku mohl uvědomovat, jakou zátěž představovala přítomnost cizí armády pro obyvatele města, kterým se vojáci nastěhovali do domů a bytů; navíc u nich v domě, protože šlo o velký a výstavný dům, bydleli především důstojníci. A je pravda, že díky všeobecné branné povinnosti, platící v Prusku, pocházeli důstojníci ze vzdělanějších vrstev obyvatel, a téměř nikde nebyly na chování pruských důstojníků zaznamenány negativní reakce. O rozdílném přístupu důstojníků a prostých vojáků nejlépe svědčí zprávy o prvních kontaktech s pruskou armádou, když důstojník v trafice bez jakýchkoli problémů zaplatil, zatímco přibližně ve stejné době první pěšáci, kteří do města přišli, si v obchodech brali, co se jim líbilo, a s placením se neobtěžovali. Na druhé straně je pravda, že první vlna okupačních vojsk byla vždy z hlediska místních obyvatel nejhorší, měla největší požadavky a nejhůře se chovala.⁷⁷

Mikulov a především zámek se staly i do budoucna proslulými jako místo, kde jednali a byli ubytováni král Vilém I., generál von Moltke, kancléř Bismarck a krátce i korunní princ Bedřich Vilém. Ještě mnoho let po událostech roku 1866 chodili za hejtmanem Brunnem lidé, kteří toužili vidět místnosti, včetně té konferenční, kde bydlely tak známé osobnosti a kde se rozhodovalo o osudu Evropy. Všichni prý při návštěvě projevovali nejvyšší úctu.⁷⁸

⁷⁷ KOŠTÁL, c. d., s. 847.

⁷⁸ MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. č. 590.

Cholera mezi pruskými vojáky

Velkou skvrnou na jinak oslnivém pruském vítězství byla epidemie cholery, která v průběhu tažení zachvátila celou armádu, a nakonec v jejím důsledku zemřelo více vojáků než v bojových střetech. Cholera, jakkoli tehdejší současníci viděli její příčinu v nadměrném jídle a pití, je nebezpečné průjemové onemocnění, které způsobuje bakterie *Vibrio cholerae*. Tato bakterie se šíří především ve vodě, potravinách a ve výkalech, s čímž úzce souvisí možnost nákazy, závisující především na čistotě vody a úrovni hygieny. A tyto dvě nezbytnosti nejsou a ani nemohou být v podmínkách válečného tažení dodržovány, spíše naopak. Vojáci v letním horku často vzali za vděk jakoukoli vodou a nelze také předpokládat, že unavený a většinou i hladový voják dá přednost mytí před možností delšího odpočinku a spánku – nehledě na praktickou nemožnost umytí byt jen rukou v čisté vodě v polních podmínkách. Inkubační doba nemoci je jeden až pět dnů, poté nemocný dostává prudké křeče do břicha a do dlouhých svalů, hlavně lýtkových, zvrací a má silný, vodnatý průjem. Tělo se velmi prudce dehydruje, téměř ustává vylučování moči, nemocný má v důsledku velké ztráty tekutin palčivou žízeň. V průběhu dvou až čtyř dní pak nakažený cholerou umírá. Výjimkou však nebyly ani případy, kdy se všechny zmíněné příznaky nestačily projevit a během několika málo hodin došlo k úmrtí. Úmrtnost se u nakažených cholerou pohybovala kolem padesáti procent. V podmínkách roku 1866 i přes různé „zaručené“ recepty a návody nebyla cholera v podstatě léčitelná a záviselo výhradně na tělesné odolnosti nemocného. Jediným prostředkem, jak zabránit šíření cholery, byla izolace nemocných a co nejdůslednější dodržování základních hygienických podmínek. Důležitý prostředek představovala dezinfekce cholerových hrobů zelenou skalicí nebo chlorovým vápnem. Mezi časté prostředky proti choleře patřil alkohol, jeho účinek se však projevoval spíše v psychologické rovině.⁷⁹

V roce 1866 zasáhla tato obávaná choroba, jež se záhy stala epidemií, Moravu již počtvrté. Je zajímavé, že mezi regiony nakaženými cholerou byly velké rozdíly v průběhu nemoci, a to často i v sousedních obcích. Po téměř celé 19. století nebyl původ cholery znám, a proto i většina opatření byla v boji s touto chorobou neúčinná, snad jen vyjma vojenských kordonů majících za úkol zcela izolovat nakaženou oblast či obec. Do objevu antibiotik však nemoc nebyla léčitelná – v některých oblastech světa je nebezpečná i v současnosti.

Jak již bylo řečeno, v době prusko-rakouské války spatřovali lidé původ cholery především v nezřízeném jídle a pití ze strany pruských vojáků. Tím však epidemie nemoci roku 1866 vyvolána nebyla, stejně tak není žádná souvislost ani s množstvím mrtvých a raněných na válečných polích. Původ cholery v době této války je třeba ve skutečnosti hledat v předchozím roce na Blízkém východě, odkud byla nemoc zanesena lodní dopravou do evropských přímořských států. Prusové, kteří ji k nám přinesli, se nakazili patrně během pobytu ve spolkové pevnosti Luxembourg.⁸⁰

Kdy na obávanou chorobu onemocněli v Mikulově první prušti vojáci, nevíme a rovněž neznáme ani datum úmrtí prvních obětí, avšak cholera se v pruském vojsku začala objevovat již během pochodu na jih a není vyloučeno, že první nemocní byli v Mikulově již od prvního dne přítomnosti pruské armády. Statistiku, pokud existovala, vedla administrativa pruské královské armády a místní správní orgány s ní neměly nic společného.

Pro potřeby nemocných byl zřízen cholerový lazaret v piaristické koleji, která se pro tento účel zdála být nejvhodnější budovou ve městě. *V tomto špitálu byli jen nemocní, žádní zranění, většinou uloženi s cholerou, která Prusy napadla a která se, jak všeobecně je známo, jen skrze jejich nestřídmost v jídle přistěhovala. Jen málo cholerou*

⁷⁹ BĚLINA – FUČÍK, c. d., s. 585.

⁸⁰ K choleře naposledy BARUS, Martin: Cholera roku 1866 na Mnichovohradištsku, Bellum 1866, roč. 20 (2001), č. 1, s. 47, kde i další literatura. Pro Moravu pak BOUDA, Ladislav: Cholera na Moravě r. 1866, Vlastivědný věstník moravský, roč. 18 (1966), s. 206–207.

nemocných vojáků se zotavilo. Mezi zotavenými našel jsem také poručíka von Rosenberga z pluku gardových kyrysníků, který pro dvorního maršálka prince Karla hraběte von Dönhof rekvíroval na zámku všechno ložní prádlo...⁸¹

Velmi zajímavé svědectví o počátcích epidemie zanechal jeden příslušník II. praporu pěšího pluku č. 61: Na 29. červenec byla připravena polní mše, které se měl zúčastnit i Jeho Veličenstvo sám nejvyšší. Já dostal příkaz zorganizovat vše potřebné, především opatřit oltář, a tak jsem se za tím účelem odebral do piaristického kláštera. Tam mě zavedli do jednoho velkého sálu, přeměněného na lazaret, ze kterého se měl odnést přenosný oltář, jenž se tam nacházel.

Zatímco se moji lidé zabývali touto prací, rozhodl jsem se, když jsem se zde náhodou ocitl, že se tu trochu porozhlédnu. Mému pohledu se naskytla neobvyklá podívaná. Jeden piarista dával nemocnému vojáku poslední pomazání, přičemž se ale snažil pokud možno co nejvíce se vzdálit od postele nemocného a kouřil při tom nápadně silné Havano. Když mě spatřil, přerušil na okamžik svou důležitou povinnost, přistoupil ke mně a udělal mi radu, která nejlépe s vysokým oltářem projít ven malou brankou a zároveň mi vysvětlil své neobvyklé chování – rozšířila se cholera, v kláštere jsou nemocní s cholerou! V několika málo dnech klášter vymřel, stejně jako téměř celý personál lazaretu, takže my od našeho praporu jsme museli být odveleni k ošetřování nemocných. Mikulov se změnil v jedno velké pohřebiště. Všichni jsme toužili po změně ovzduší.⁸²

O vlastním provozu cholerového lazaretu pruské armády mnoho nevíme, personál nemocnice byl patrně pouze pruský, rekrutující se z členů pruského johanitského řádu, zcela jistě však byli mezi nimi průstí lékaři. Celkem se v lazaretu nacházelo 300 lůžek pro nemocné.⁸³ Ošetřující personál se dokonce musel v kláštere zcela obměnit, protože všichni ošetřovatelé na cholera zemřeli a museli být povoláni noví.⁸⁴ Po uzavření příměří a odjezdu pruského hlavního stanu ze zámku chtěli Prusové přemístit lazaret do uvolněného zámku, ale protože by stěhování bylo spojeno s velkými obtížemi a zejména civilní

Piaristické gymnázium (SOKA Mikulov, sbírka pohlednic)

⁸¹ MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. 590.

⁸² HENNING, c. d., s. 52–55.

⁸³ Zwei Monate, c. d., s. 262; WACHENHUFEN, c. d., s. 225.

⁸⁴ HENNING, c. d., s. 54–55.

obyvatelstvo bylo proti, zůstal lazaret na svém původním místě a fungoval i po odchodu vojáků z města. Zároveň s hlavním stanem opustil počátkem srpna Mikulov i II. prapor pěšího pluku č. 61, zajišťující bezpečnost hlavního stanu. V Mikulově zůstal kvůli ochraně lazaretu pouze poručík von Zitzewitz. Posledními pruskými jednotkami, které Mikulovem prošly, byly 7. a 8. pěší divize.⁸⁵ Pak už ve městě zůstali jen nemocní a umírající vojáci, a to až do 3. září 1866, neboť toho dne byl lazaret zcela zrušen.

Záhy po zřízení lazaretu se samozřejmě musela v prvé řadě vyřešit otázka ukládání těl zemřelých vojáků. Bylo nutné pohřbívat zemřelé co nejdříve, aby nedocházelo k dalšímu zbytečnému šíření nemoci. Z obavy před infekcí se cholerové hřbitovy zřizovaly většinou samostatně co nejdále od obydlených oblastí, stávající hřbitovy se používaly jen vcelku výjimečně. Bývalo také zvykem jednotlivé vrstvy pochovávaných těl zasypávat kvůli dezinfekci vápnem.⁸⁶ Pruské velení po dohodě s městskou radou souhlasilo se zřízením hřbitova pro pruské vojáky po pravé straně silnice na Drasenhofen. Zpočátku nebylo toto místo nijak pietně upraveno, jednalo se v podstatě jen o hlubokou jámu, do níž se ukládaly mrtvoly, které se sem několikrát denně z města přivážely. Po jejím naplnění byla vykopána jáma nová. Odvozem mrtvol byl městskou radou pověřen forman Linska z Pavlovské ulice, v prostředí maloměstského Mikulova zřejmě svérázná osoba. Téměř sedmdesátiletý Linska se do povědomí obyvatel zapsal především svým zvláštním vozem, sotva držícím pohromadě, taženým vyzábělým koníkem, *kteřý se na této zemi do konce svého života marně sháněl po ovsu. Malý, prastarý, s jedním pleteným látaným postrojem, táhl tiše a ... stále pomalu, rozvážně a trpělivě svůj vůz, ve všech bodech věrný obraz svého vozky.* Na voze měl Linska kvůli odvozu mrtvých Prusů připevněnu jakousi dřevěnou bednu se sklápějícím víkem, připomínající rakev. Do této bedny naložil u špitálu mrtvolu, vždy jen jednu, a pomalým tempem, protože rychlejší jízdy jeho kůň nebyl schopen, ji odvezl na nový hřbitov, zde ji vhodil do jámy a jel pro další oběť cholerové nákazy. A tak stále dál, každý den.⁸⁷ Celkem na pruský hřbitov Linska odvezl přes dvě stě mrtvých vojáků. Vše probíhalo bez jakýchkoli smutečních projevů, všichni se obávali možné nákazy od vojáků zemřelých na cholery.

O Linskovi a jeho neveselé práci víme díky vzpomínkám Friedricha Schumanna, který i v této souvislosti napsal zajímavý příběh. Malý Friedrich se s formanem Linskou přátelil a často jej na jeho cestách po městě doprovázel. Stejně tak jej doprovázel i při odvozu mrtvých pruských vojáků na hřbitov. Nicméně, jak Schumann píše, zasáhl osud a někdo z rodinných známých o Friedrichových cestách s mrtvými vojáky řekl jeho otci, který neměl o synkových vyjíždkách tušení. Vyděšený otec okamžitě zakročil, synka sežezal a učinil rychlý konec jeho pohřebním cestám. V té době navíc ležela doma choleroou nemocná Friedrichova sedmiletá sestra, která se našťastí uzdravila. *K uzdravení mé sestry přispěl můj výprask právě tak málo jako obrovská kyselá okurka, která jí přes přísný lékařův zákaz byla potají podána jedním stejně starým obyvatelem našeho domu.*⁸⁸

Samí Prusové si samozřejmě vážnosti situace po vypuknutí epidemie cholery byli vědomi. Byla koneckonců jedním ze zásadních argumentů pro krále, když kancléř Bismarck usiloval uzavřít pro Rakousko snesitelný mír. Plukovní paměti gardového granátnického pluku č. 1 cara Alexandra, který rovněž zanechal své mrtvé v Mikulově, uvádějí, jakým

⁸⁵ Sedmou pěší divizi generálporučíka Eduarda von Franseckyho tvořily: 1. magdeburský pěší pluk č. 26, 3. magdeburský pěší pluk č. 66, 2. magdeburský pěší pluk č. 27, 4. magdeburský pěší pluk č. 67, magdeburský husarský pluk č. 10 a magdeburský prapor pionýrů č. 4. Osmá pěší divize generálporučíka Augusta von Horna sestávala z 1. durynského pěšího pluku č. 31, 3. durynského pěšího pluku č. 71, 4. durynského pěšího pluku č. 72, magdeburského mysliveckého praporu č. 4 a durynského hulánského pluku č. 6. Dělostřelectvo obou divizí tvořil magdeburský polní dělostřelecký pluk č. 4.

⁸⁶ BOUDA, c. d., s. 211–212.

⁸⁷ SCHUMANN, c. d., s. 16–17.

⁸⁸ SCHUMANN, c. d., s. 18–19.

Pruský hřbitov v Mikulově kolem roku 1920, celkový pohled zezadu
(Niederösterreichische Landesbibliothek Sankt Pölten, sign.: 28.970)

způsobem se prušti vojenští lékaři snažili epidemii cholery zdolat. *Životospráva mužstva byla upravena dle stanovených zásad a konzumace všeho škodlivého jídla byla přísně zakázána. Denně se cvičilo na čerstvém vzduchu a bydlení bylo kontrolováno. Víno, koňak a cigarety se dávaly, kolik jen bylo možno sehnat. Tímto postupem se také dosáhlo toho, že úmrtí se omezila na nepatrný počet. Přece však podlehli této epidemii 2 důstojníci,⁸⁹ 18 poddůstojníků a 220 mužů.⁹⁰* U této jednotky jsou první případy cholery zaznamenány 17. července 1866. Jak vidno, prostých vojáků zemřelo zcela pochopitelně mnohem více než důstojníků, i Anton Brunn uvádí, že na mikulovském hřbitově jsou pochováni pouze dva důstojníci.⁹¹

Otázkou zůstává, kolik pruských vojáků v Mikulově vlastně zemřelo. Počet obětí cholery na pruské straně se u jednotlivých autorů věnujících se byt jen okrajově této problematice velmi liší a vinou absence pramenů nelze říci, co je pravda. Na samotném hřbitově, na centrálním železném kříži, je údaj o 209 mrtvých, ten ovšem může být stejně jako oficiální pruské statistiky poněkud zkreslen. Anton Brunn uvádí počet pohřbených 240, ovšem s poznámkou, že skutečný počet je mnohem větší, což mu tajně potvrdili prý sami Prusové.⁹² V literatuře je uváděn počet zemřelých pruských

⁸⁹ V Brně zemřel poručík Wolfgang Freiherr von Werthern a na neznámém místě poručík von Krug-Straub. Viz DVORÁK, Jaroslav: Lexikon pruských důstojníků padlých roku 1866, Hradec Králové 2014, s. 104, 182. Není vyloučeno, že poslední jmenovaný zemřel v Drasenhofenu nebo také v lazaretu v Mikulově.

⁹⁰ KRIES, Adolf von: Geschichte des Kaiser Alexander Garde-Grenadier-Regiments Nr. 1, Berlin 1889, s. 96–97.

⁹¹ MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. 590.

⁹² MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. 590.

vojáků od 216 do 246.⁹³ Nikdo ze starších autorů nezmiňuje pramen, z něhož čerpal, všichni však ve shodě s Brunnem a zřejmě i pod dojmem jeho výpovědi přiznávají, že skutečný počet zemřelých Prusů byl vyšší. Pruská strana se snažila záměrně své ztráty přiznávat nižší, než ve skutečnosti byly, zvláště když žádný z Prusů pochovaných v Mikulově nezemřel na zranění z boje, což bylo považováno za mnohem čestnější smrt. Velké množství vojáků, padlých nikoli na poli cti a slávy, nýbrž za obět nemoci, značně kazí dojem z velkolepého vítězství pruské armády v roce 1866. Podle samotných Prusů zemřelo na cholera 6 427 vojáků, zatímco v důsledku bojových operací „jen“ 5 235.⁹⁴

Vzhledem k tomu, že je na pruském hřbitově v Mikulově pohřbeno více než dvě stě pruských vojáků, byl v nedávné době v souvislosti s rekonstrukcí hřbitova učiněn pokus zjistit jména co největšího počtu zde pochovaných obětí cholery. Pro orientační informaci o tom, které pruské jednotky mohly pohřbít své zemřelé na mikulovském hřbitově, bylo nezbytné alespoň rámcově vědět, které jednotky se v průběhu července a srpna 1866 v okolí Mikulova pohybovaly. V souborných pracích o prusko-rakouské válce je poměrně podrobně zpracován pohyb Prusů po území jižní Moravy a Dolního Rakouska až do bitvy u Lamače a následného vyhlášení klidu zbraní. Pro údaje o dění v závěru července a v srpnu však bylo nutno sáhnout do plukovních pamětí. Toto pátrání však značně ztěžoval fakt, že v těchto písemnostech jsou vojáci zemřelí na cholera a další onemocnění často opomíjeni, a pokud zde jsou uvedeni, tak mnohdy bez bližších údajů o datu a místě jejich úmrtí. Přesto se autorům této studie podařilo sestavit alespoň následující seznam.

4. pomořanský pěší pluk č. 21⁹⁵

Rinder Heinrich Friedrich, fyzilír, 11. setnina, nar. 25. 1. 1840 – Polnisch Westphalen (kr. Schwetz), zemřel 2. 8. 1866 na cholera.

Karpinski Stefan, fyzilír, 11. setnina, nar. 24. 10. 1837 – Gostoszín (kr. Konitz), zemřel 4. 8. 1866 na cholera.

1. magdeburský pěší pluk č. 26⁹⁶

Fabricius Albert, vícešikovatel, 10. setnina, nar. 6. 4. 1841 – Magdeburg (kr. Magdeburg), zemřel 4. 8. 1866 na cholera.

Schröder Friedrich Wilhelm August, poručík, 10. setnina, nar. 3. 1. 1841 – Halberstadt (kr. Halberstadt), zemřel 4. 8. 1866 na cholera.

2. magdeburský pěší pluk č. 27⁹⁷

Hoffmann Friedrich Wilhelm, mušketýr, nar. 14. 12. 1844, zemřel 20. 8. 1866 na cholera, pohřben 20. 8. 1866.

⁹³ Podobně se však v literatuře liší i počty mrtvých civilistů. SEIFERT, c. d., s. 271, uvádí 216 Prusů, SCHWETTER, Anton – KERN, Siegfried: Der politische Bezirk Nikolsburg. Ab. II, Nikolsburg 1884, s. 242, uvádějí 240 Prusů a 231 domácích obyvatel, RICHTER, Václav – KRSEK, Ivo – STEHLÍK, Miloš – ZEMEK, Metoděj: Mikulov, Brno 1971, s. 248, uvádí 244 Prusů a rovněž 231 domácích obyvatel, ZEMEK, c. d., s. 33, uvádí 245 Prusů a dokonce 270 Mikulovských a konečně Heimatbuch Nikolsburg. Geschichte und Schicksal einer deutschen Stadt von den Anfängen bis zum Jahre 1946 (ed. Reiner Martin Elsinger), Wien 1987, s. 321, uvádí nejvyšší počet, 246 zemřelých Prusů, počet civilních obyvatel uveden není. Počet zemřelých domácích obyvatel je přitom velmi snadno prokazatelný, jak bude ukázáno v následující kapitole.

⁹⁴ BĚLINA – FUČÍK, c. d., s. 585.

⁹⁵ GÜNTHER, Peter P. E.: Die Verluste der Regimenter der kgl. Preußischen Armee an Ost- und Westpreußen im Feldzuge von 1866, Hamburg 1978, s. 53–54.

⁹⁶ STUCKRAD, c. d., s. 283; Matrika zemřelých 1. magdeburského pěšího pluku č. 26.

⁹⁷ Matrika zemřelých 2. magdeburského pěšího pluku č. 27.

3. dolnoslezský pěší pluk č. 50⁹⁸

Müller, mušketýr, 2. setnina, nar. Bogenau (kr. Breslau), zemřel 22. 7. 1866 na cholery.
 Welzer, mušketýr, 2. setnina, nar. Pürbiscaw (kr. Trebnitz), zemřel 22. 7. 1866 na cholery.
 Schruttke, mušketýr, 3. setnina, nar. Wilkawe (kr. Militsch), zemřel 27. 7. 1866 na cholery.
 Gröger, pomocník v lazaretu, 5. setnina, nar. Steinau (kr. Neustadt), zemřel 30. 7. 1866 na cholery.
 Schneider II., mušketýr, 5. setnina, nar. Prieschau (kr. Steinau), zemřel 13. 8. 1866 na cholery.
 Deichsel, mušketýr, 8. setnina, nar. Wohlau (kr. Wohlau), zemřel 22. 8. 1866 na tyfus.
 Radehofe, mušketýr, 8. setnina, nar. Bernstadt (kr. Oels), zemřel 16. 8. 1866 na tyfus.

8. pomoranský pěší pluk č. 61⁹⁹

Rautenberg August, mušketýr, 5. setnina.
 Tetzlaff Karl Friedrich Ferdinand, mušketýr, 5. setnina.
 Birkenhagen Gustav, mušketýr, 6. setnina.
 Hensel Ferdinand Albert, mušketýr, 6. setnina.
 Trinellberg Karl Wilhelm, mušketýr, 6. setnina.
 Held Hermann, voják od trénu, 6. setnina.
 Tetz Heinrich, poddůstojník, 7. setnina.
 Rahmel Johann Michael, mušketýr, 7. setnina.
 Braun Heinrich, mušketýr, 7. setnina.
 Richter Friedrich, mušketýr, 7. setnina.
 Reiske Johann Wilhelm, mušketýr, 7. setnina.
 Arndt Joseph, mušketýr, 7. setnina.
 Thulbrügge Gottlieb, mušketýr, 7. setnina.
 Pathina Franz, mušketýr, 7. setnina.
 Hillmann Ludwig Karl, poddůstojník, 8. setnina.
 Jatznow August Wilhelm, mušketýr, 8. setnina.
 Eichler Heinrich Ernst, mušketýr, 8. setnina.
 Flockau Friedrich, mušketýr, 8. setnina.
 Schmidtke Wilhelm Ferdinand, mušketýr, 8. setnina.
 Briese Ferdinand, mušketýr, 8. setnina.
 Bergin Karl, mušketýr, 8. setnina.
 Ramelow Friedrich, mušketýr, 8. setnina.
 Tuschling Albert Gottlieb, mušketýr, 8. setnina.

4. magdeburský pěší pluk č. 67¹⁰⁰

Heinrich, mušketýr, 2. setnina, nar. Schleesen (kr. Wittenberg), zemřel 14. 8. 1866 na cholery.
 Gelpke, mušketýr, 7. setnina, nar. Mohrunen, zemřel 16. 9. 1866 na tyfus.
 Schmunsch, fyzilír, 11. setnina, nar. Halle a. S., zemřel 3. 8. 1866 na cholery.

⁹⁸ Boguslawski, Albrecht von: Geschichte des 3. Niederschlesischen Infanterie-Regiments Nr. 50 von seiner Errichtung 1860 bis 1886, Berlin 1887, s. 401–406.

⁹⁹ HENNING, c. d., s. 60–61. U zemřelých není uvedeno místo úmrtí, ale vzhledem k tomu, že II. prapor tohoto pluku byl po celou dobu svého pobytu na Moravě dislokován v Mikulově, je logické, že jeho příslušníci zemřeli právě zde.

¹⁰⁰ WEBERSTEDT, Hans – HEINRICH Max: Geschichte des 4. Magdeburgischen Infanterie-Regiments Nr. 67, Berlin 1899, s. 477–479.

4. durynský pěší pluk č. 72¹⁰¹

Höppe, mušketýr, 2. setnina, nar. Proschwitz, zemřel 5. 8. 1866 na cholery.

Beyer, mušketýr, 2. setnina, nar. Merseburg, zemřel 5. 8. 1866 na cholery.

Kloepel, mušketýr, 4. setnina, nar. Wölzern, zemřel 5. 8. 1866 na cholery.

Geithner, fyzilír, 9. setnina, nar. Schwätz, zemřel 1. 9. 1866 na cholery.

3. gardový pěší pluk¹⁰²

Rutkowsky Wilhelm Ludwig, fyzilír, 10. setnina, nar. 11. 11. 1840 – Dombrowo (kr. Oste-rode), zemřel 31. 7. 1866 na cholery.

1. gardový granátnický pluk cara Alexandra

Ackermann, Ernst (Julius), svobodník (?)

4. gardový granátnický pluk královny Augusty¹⁰³

Bretthorst Konrad, poddůstojník, 2. setnina, nar. Strohen (kr. Lübbecke), zemřel 4. 8. 1866 na cholery.

Federspiel Wilhelm, svobodník, 6. setnina, nar. Wellen (kr. Saarburg), zemřel 15. 8. 1866 na tyfus.

Hoffmann III. Johann Peter, granátník, 7. setnina, nar. Befferingen (kr. Merzig), zemřel 7. 8. 1866 na cholery.

Böckmann Heinrich Josef, fyzilír, 11. setnina, nar. Oberjöllennebeck (kr. Bielefeld), zemřel 15. 8. 1866 na cholery.

Adams Franz Josef Wilhelm, fyzilír, 9. setnina, nar. Wesel (kr. Wesel), zemřel 31. 7. 1866 na cholery.

Gardový dělostřelecký pluk

Brabandt Gustav, jednoroční dobrovolník, veterinář, nar. 31. 3. 1846 – Rathenow (kr. Ha-velland), zemřel 31. 7. 1866 na cholery.

Gardový prapor pionýrů¹⁰⁴

Klück, pionýr, 1. setnina, zemřel 13. 8. 1866 na cholery.

Meyer, pionýr, 1. setnina, zemřel 18. 8. 1866 na cholery.

Pomořanský polní dělostřelecký pluk č. 2¹⁰⁵

Robeck Josef, dělostřelec, 2. šestiliberní baterie, nar. Stibbe (kr. Deutsch Krone), zemřel 22. 7. 1866 ve věku 24 let, 4 měsíců a 6 dnů na cholery.

?

Lewi, Jakob, mušketýr, zemřel 4. 8. 1866 ve věku 25 let na cholery.

Tiede, E., vicešikovatel.

¹⁰¹ SEEBACH, Johannes von: Geschichte des 4. Thütingischen Infanterie-Regiments Nr. 72 1860–1910, Stuttgart 1910, s. 215–216.

¹⁰² EBERHARDT, Magnus von: Das 3. Garde-Regiment zu Fuß 1860 bis 1890, II. Theil – Der Krieg 1866 und die Zeit bis zur Mobilmachung 1870, Berlin 1891, příl. s. 90; GÜNTHER, c. d., s. 9.

¹⁰³ BRAUMÜLLER, Maximilian: Geschichte des Königin Augusta Garde-Grenadier-Regiments Nr. 4, Berlin 1901, příl. s. 105–107.

¹⁰⁴ MERSMANN, Klemens: Geschichte des königlich Preussischen Garde-Pionier-Bataillons, Berlin 1889, s. 195.

¹⁰⁵ GÜNTHER, c. d., s. 155.

Cholera v Mikulově

Jak Prusové postupovali za rakouskou armádou, neustále cestou rozšiřovali cholеровou nákazu. Výskyt cholery zcela přesně kopíruje pochod pruské armády, v Brně byly první případy zaznamenány ve dnech 17. a 18. července.¹⁰⁶ Nedlouho po příchodu prvních pruských vojáků do Mikulova vypukla cholera i mezi místními obyvateli. První její obětí se stal 23. července 1866 – v době, kdy na zámku začínala mírová jednání – dvaadvacetiletý nádeník Johann Markl bydlící v židovském městě.¹⁰⁷ Další oběti pak následovaly v několikadenním odstupu.

Na rozdíl od nedostatku informací o cholерou onemocnělých pruských vojácích máme o rozsahu cholery mezi obyvateli Mikulova díky dochovaným matrikám velmi přesnou představu. V Mikulově v roce 1866 zemřelo na cholерu celkem 238 obyvatel: 177 v křesťanské obci a 61 v židovské.¹⁰⁸ Ve skutečnosti však mohl – a také nejspíše i byl – počet obětí o něco vyšší. V matrikách jsou totiž zapsáni jako zemřelí na cholерu ti, u nichž byla tato nemoc prokazatelnou příčinou smrti. Je ovšem téměř jisté, že někteří zemřelí, kteří mají jako příčinu smrti uvedenu jinou chorobu než cholерu, např. sešlost věkem, tělesnou slabost, tyfus či úplavici, by v klidné době bez nebezpečí cholерové nákazy nezemřeli.¹⁰⁹ Proto musíme počet obětí této nemoci poněkud navýšit. Pro lepší ilustraci tehdejší situace v Mikulově nejsou v příložených seznamech zemřelých pouze lidé zemřelí prokazatelně na cholерu, ale všichni zemřelí v období od 15. července (tedy od příchodu prvních pruských vojáků do Mikulova) do konce září v obou římskokatolických farnostech a do konce října v židovské obci, neboť tam se cholera udržela déle.

Nejhoršími měsíci z hlediska mortality byl srpen a září, tehdy umíralo na cholерu i několik lidí denně, často čtyři či pět, nejvíce 22. srpna, kdy zemřelo v Mikulově patnáct lidí.¹¹⁰ Nutno podotknout, že ve dvou případech z toho cholera není uvedena jako příčina úmrtí a nelze říci, jak bylo naznačeno výše, nakolik epidemie zdravotní stav těchto nemocných poznamenala, lze však předpokládat, že svou zásadní roli tu sehrála. Ačkoli je u pětileté Theresie Beichl, zemřelé 16. srpna 1866 v domě č. p. 323, v matrice uvedena jako příčina úmrtí spála (Scharlach), byl ve skutečnosti její stav jistě ovlivněn cholерou, protože na ni o tři dny dříve zemřel její čtyřletý bratr Franz. Cholera si své oběti vybírala bez ohledu na věk, záviselo skutečně jen na odolnosti každého jednotlivce. *Divná to věc, jest to nemoc zjevná, a přece tajemství. Jeden ji přemohl pitím piva, jiný rumem, třetí drže led pod jazykem, aby nezvracel, čtvrtý teplými obklady – ale všeobecná pravidla ani Nelaton v Paříži udati není s to.*¹¹¹

Průměrný věk obětí cholерové nákazy v Mikulově činil 37 let, toto číslo však o šíření nemoci nic nevypovídá. Mezi oběťmi nalezneme jak čerstvé novorozence, tak starší osmdesátileté. Zcela prokazatelný je vyšší počet zemřelých žen, v celém Mikulově jich

¹⁰⁶ KOŠTÁL, c. d., s. 850.

¹⁰⁷ Moravský zemský archiv v Brně, fond E 67 Matriky, inv. č. 2953, pag. 303. V článku ZEMEK, c. d., s. 33, je Markl uveden jako voják, což není pravda, v matrice je u Markla napsáno zcela jednoznačně „Taglöhner“. Je navíc velmi pravděpodobné, že Prusové začali na cholерu umírat dříve než 23. července 1866.

¹⁰⁸ Soňa Nezhodová ve své knize uvádí, že na cholерu zemřelo 58 Židů, k číslu 61 jsme dospěli prostým součtem v matrice zemřelých. Viz NEZHODOVÁ, Soňa: Židovský Mikulov, Brno 2006, s. 188. Zařazen do celkového počtu je i pruský mušketýr židovského vyznání Jakob Lewi, zemřelý 4. srpna 1866, viz příloha č. 5. Podle úředního výkazu sestaveného pro celý znojemský kraj 7. listopadu 1866 zemřelo v Mikulově na cholерu celkem 218 obyvatel. Rozdíl je zaviněn striktním rozlišováním ze strany rakouských úředníků mezi přespolními a domácími obyvateli (Moravský zemský archiv v Brně, fond B14 Moravské místodržitelství, inv. č. 4515).

¹⁰⁹ BOUDA, c. d., s. 210–211.

¹¹⁰ V Brně v době největšího náporu nemoci umíralo průměrně 13 lidí denně. Viz KOŠTÁL, c. d., s. 850.

¹¹¹ BOUDA, c. d., s. 209. Přepis z novin Moravská Orlice. Auguste Nélaton (1807–1873), proslulý francouzský chirurg, vynikající operátor, proslavil se nalezáním střely v těle Giuseppe Garibaldiho v roce 1862 pomocí vlastního důmyslného přístroje.

bylo 129 – oproti 109 zemřelým mužům. Tento jev je patrný v celé zemi a je možno ho vysvětlit užším stykem žen s nemocnými pruskými vojáky, protože především na ženských bedrech spočívala péče o nemocné, příprava jídla či praní špinavého prádla.¹¹²

Obecně nalezneme více obětí mezi chudšími vrstvami obyvatel, což je logické, neboť jednak nebylo možné v tomto prostředí dosáhnout dostatečných hygienických podmínek, jednak i tělesná konstituce méně majetných byla v důsledku méně kvalitní stravy horší. Cholery nebyli ušetřeni například ani cihláři a jejich rodiny, bydlící v cihelně za městem, kam, jak by se mohlo zdát, nákaza nemusela dojít. Někjaké pravidelné konkrétnější jevy v šíření cholery nelze vysledovat, její výskyt skutečně závisel do značné míry na daných podmínkách a samotných jedincích.

Pokud vezmeme za výchozí stav počet obyvatel města, který v době příchodu Prusů činil 8 739, podlely choleře zhruba tři procenta obyvatel. I když bývá uváděno, že úmrtnost při choleře je přibližně padesátiprocentní, v Mikulově je tento poměr mnohem příznivější. Podle pravidelných hlášení zasílaných na krajský úřad okresním lékařem onemocnělo ve městě choleroou v období od 23. července do 29. září (úřední konec epidemie v Mikulově) celkem 909 obyvatel (necelých 10,5 % všech obyvatel), což znamená úmrtí přibližně každého třetího až čtvrtého nakaženého.¹¹³ Do konce měsíce zemřelo, a to výhradně v části města tvořící farnost u sv. Václava, na cholera dalších šest lidí. Do zbytku města cholera zatím nepronikla, což je zajímavé, zvláště když uvažíme, že pruský cholerový lazaret byl zřízen v těsném sousedství kostela sv. Jana Křtitele. V této farnosti začali lidé na cholera umírat až na počátku srpna. Zcela jistě se podařilo nemocné vojáky od civilních obyvatel izolovat. V měsíci srpna, kdy nákaza kulminovala, zemřelo v celém Mikulově jen na cholera 149 obyvatel, celkem ale 182. V září nemoc pomalu ustupovala, přesto tento měsíc na cholera zemřelo v křesťanské obci 78 obyvatel, celkem 114. V říjnu se cholera objevila již jen v židovské obci, kde nákaza propukla s menším zpožděním. Bylo to zřejmě dáno určitou mírou izolovanosti této části města. V židovské obci zemřelo v měsíci říjnu na cholera pět obyvatel, celkový počet zemřelých činil čtrnáct. Průměrná měsíční mortalita se v klidných dobách v Mikulově pohybovala kolem dvou desítek zemřelých.

V porovnání velikosti křesťanské obce s počtem obyvatel židovského města dopadla na židovské obyvatelstvo cholera o něco tíživěji. Bylo to dáno především stísněnými prostorovými podmínkami panujícími v židovském městě. Nikde v křesťanské matrice zemřelých není zaznamenán případ, k jakému došlo v židovské obci v č. p. 100 v rodině obchodníka s ovocem Salomona Spielmanna, kterému v jeden den, 24. srpna 1866, zemřela postupně manželka Zili (42 let) i tři jejich děti – Julie (13 let), Heinrich (8 let) a Lini (10 let). V křesťanské obci docházelo k maximálně dvěma úmrtím v jedné rodině, často byly zemřelými bohužel děti. Jedinou výjimkou je rodina cestáře Bartla z č. p. 45, kde kromě manželky Kláry (39 let) zemřely i dcery Theresia (1 rok) a Maria (5 let). Aby nedocházelo ke zbytečnému jitření citů, zakázal brněnský biskup v době epidemie cholery zvonit při úmrtích a používat pohřební hudbu.¹¹⁴

O choleře podával pravidelné zprávy i mikulovský *Nikolsburger Wochenschrift*, kde se výrazně rozšířil prostor pravidelné rubriky *Zemřelí*, která v době největšího náporu cholerové nákazy zabírala několikanásobný rozsah, než bylo běžné. Noviny přinášely články o choleře spolu s radami, jak se před nemocí chránit a jak v případě onemocnění postupovat. V č. 30 z 18. srpna 1866 autor článku doporučoval klid na lůžku, teplé zábaly a k pití podávat lehký heřmánkový nebo meduňkový čaj, prospět dle této rady mohly rovněž čaje z květu pomerančovníku a z černého bezu. V dalším čísle pak týdeník přinesl obsáhlý článek *O nakládání s choleroou* s podrobným popisem nemoci. Na nakažlivou nemoc zareagovali pružně i obchodníci – 1. září se

¹¹² BOUDA, c. d., s. 211; BĚLINA – FUČÍK, c. d., s. 586.

¹¹³ MZA, B 14, inv. č. 4515.

¹¹⁴ KOŠTÁL, c. d., s. 850.

v novinách objevil inzerát na knihu vídeňského lékaře dr. Karla Kirchneka *In der Cholerazeit*, mnohem zajímavěji však působí inzerát z 13. října, ve kterém majitel obchodu se smíšeným zbožím Franz Ingerle nabízel *pěkné a levné náhrobní kříže ve všech velikostech, bohatě pozlacené. Nikolsburger Wochenschrift* ze 17. listopadu (č. 43) zas informoval čtenáře o celkovém dopadu cholery v monarchii. Uvádí se zde, že v Uhrách zemřelo 21 556 obyvatel, v Dolním Rakousku 11 213, v Čechách 17 570 a na Moravě 27 274 obyvatel.¹¹⁵

Mírová jednání

V pondělí 23. července 1866 započalo na mikulovském zámku jednání o příměří, jímž mělo město Mikulov natrvalo vstoupit do evropských dějin, neboť zde, stejně jako o několik dní dříve u Hradce Králové, bylo napsáno první dějství tragédie, která vyvrcholila v roce 1933 nástupem Adolfa Hitlera k moci a dalšími známými událostmi. To ovšem tehdy muži, již zasedli v Mikulově k jednacímu stolku, tušit nemohli. Záměrně hovoříme o stolku, neboť podle svědectví Huga Dittrichštejn-Mensdorff-Pouillyho se jednalo u osmihranného stolku, který zobrazuje i okénková pohlednice vydaná v roce 1926 k 60. výročí prusko-rakouské války.¹¹⁶ Jednací místnost ve třetím patře zámku, nesoucí tehdy číslo 67, vyzdobená visle proužkovanými tapetami, není vůbec podobná místnosti, jakou vidíme na dvou známých rytinách zachycujících mikulovská jednání. Na nich ovšem nesouhlasí ani počet jednajících, protože jedna z rytin zobrazuje deset osob, kdežto druhá devět (chybí zde císař Vilém I., který se jednání skutečně nezúčastnil, byť do něj velmi důrazně zasahoval).¹¹⁷ Zcela v rozporu se skutečností je na obou rytinách přítomen Alexandr Mensdorff-Pouilly, jenž byl v té době prokazatelně ve Vídni, v Mikulově v době jednání nebyl přítomen ani italský vyslanec, ani rovněž zde zobrazený Karl von Werther, pruský diplomat a účastník mírových jednání v Praze.

Přestože prusko-rakouská válka řešila v prvé řadě vzájemné vztahy obou velmocí, do tehdejšího dění byly aktivně zapojeny i další státy německého prostoru a v neposlední řadě i Itálie. Nicméně již od počátku rozhodl pruský ministerský předseda Bismarck, že jednání o ukončení bojů spolu povedou pouze zástupci Rakouska a Pruska.

Zástupci rakouského císaře Františka Josefa I. přijeli do Mikulova odpoledne 22. července. Delegaci tvořili v podstatě pouze čtyři muži s nezbytným doprovodem, a sice někdejší mimořádný vyslanec vídeňského dvora v Berlíně Alois hrabě Károlyi von Nagy Károlyi, dále zplnomocněný ministr Adolf svobodný pán Brenner-Felsach, atašé hrabě Kufstein a konečně bývalý ministr války (v letech 1860–1864) polní zbrojmistr August von Degenfeld-Schonburg, pověřený vést jednání ve vojenských otázkách.¹¹⁸ Vyslanci vídeňského dvora se ubytovali na náměstí v budově okresního úřadu v bytě okresního hejtmána a dalších místnostech.¹¹⁹ I když zámek byl přeplněn pruským vojskem a královským dvorem, je nepochybné, že ubytování rakouských zplnomocněnců v podhradí mělo symbolizovat jejich postavení zástupců poraženého nepřítele. Ihned po příjezdu se členové rakouské delegace formálně představili pruským protějškům a navázali, zatím

¹¹⁵ Nikolsburger Wochenschrift, roč. 7 (1866), č. 30 (18. 8. 1866), č. 31 (25. 8. 1866), č. 32 (1. 9. 1866), č. 38 (13. 10. 1866) a č. 43 (17. 11. 1866). Nejnovější literaturou podávaná čísla se ovšem výrazně liší, v Čechách mělo zemřít 30 000 lidí stejně jako v Uhrách, v Dolních Rakousích 10 000 a na Moravě a ve Slezsku 50 000 lidí (BĚLINA – FUČÍK, c. d., s. 586).

¹¹⁶ MZA, G 140, inv. č. 2597, kart. 613.

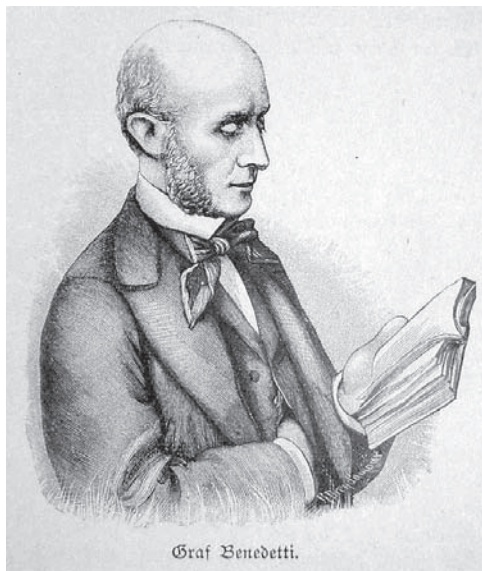
¹¹⁷ O jednací místnosti hovoří DEUTSCH, c. d., s. 38.

¹¹⁸ Österreichische Kämpfe, c. d., s. 182. Většina prací neuvádí atašé Kufsteina; podle Brunna i očitého svědka Hanse Wachenhufena v Mikulově však byl (WACHENHUFEN, c. d., s. 217).

¹¹⁹ MZA, G 140, inv. č. 2502, kart. 590.

Pruský kancléř Otto von Bismarck
(fotografie na dvoustraně z archivu autorů)

Graf Benedetti.

Francouzský vyslanec Vincent hrabě Benedetti

neformální, první kontakty. Skutečná jednání začala druhého dne.¹²⁰

Kancléř Bismarck samozřejmě věděl, že pruským hlavním stanem obývaný zámeček patří rakouskému ministrovi zahraničních věcí a jeho manželce, proto se také nechal slyšet s ironií sobě vlastní: „*Můj Schönhausen (kancléřovo sídlo, pozn. M. S.) je skromný domek proti tomuto knížecímu sídlu. Je přece jen lépe, když spím já u pana Mensdorffa, než kdyby on spal u mne v Schönhausenu.*“¹²¹

Za pruskou stranu k jednacímu stolu zasedli generál přechoty Helmuth von Moltke a především ministerský předseda Otto von Bismarck. Jednání v Mikulově byl přítomen rovněž bavorský ministr von Pfordten, který jej ovšem jen sledoval a nijak do vývoje událostí na Bismarkovo přání nezasahoval. Rozhovorů se kromě zástupců pruské a rakouské strany účastnil pouze francouzský vyslanec v Berlíně hrabě Vincent Benedetti, jehož přítomnost vyplývala ze zprostředkující role francouzského císaře Napoleona III. Benedetti měl do jednání vstoupit jenom v případě zásadních rozporů mezi pruskými a rakouskými zmocněnci. K jednání měl podle svého vlastního názoru zasednout i vyslanec Itálie hrabě Barral, kancléř Bismarck však italskou účast zde považoval za zbytečnou, neboť šlo pouze o předběžná mírová jednání, navíc Itálie, přestože byla rakouskou armádou poražena, měla spojeneckou smlouvou zajištěn zisk Benátska a v další územní zisky stejně doufat nemohla. V telegramu z 23. července dal italský vyslanec své vládě jasně na srozuměnou, že od Pruska nemůže očekávat jakýkoli příznivý postoj k dalším nárokům na rakouské državy na Apeninském poloostrově. Itálie by proto podle Bismarcka udělala nejlépe, kdyby

¹²⁰ O mikulovských jednáních podrobně BUSCH, Wilhelm: Der Kampf um den Frieden in dem preussischen Hauptquartier zu Nikolsburg im Juli 1866, Historische Zeitschrift, č. 92 (1904), s. 418–455 a ROLOFF, Gustav: Brunn und Nikolsburg. Nicht Bismarck, sondern der König isoliert, Historische Zeitschrift, č. 136 (1927), s. 457–501, s. dílčími nepřesnostmi rovněž HOSÁK, c. d., s. 3–18.

¹²¹ UHLÍŘ, Dušan: Moravský pitaval, Brno 2011, s. 266.

také vyhlásila klid zbraní. Hrabě Barral se cítil takovým přístupem uražen a bez rozloučení Mikulov na protest opustil, čímž naopak zas urazil pruského kancléře.

Ráno 23. července došlo poměrně hladce k dohodě Degenfelda s Moltkem o vyhlášení pětidenního klidu zbraní, který měl začít platit téhož dne přesně v poledne. Klid zbraní ovšem znamenal pouze zastavení přímých ozbrojených akcí, k přesunům vojsk obou stran nadále docházelo. Teprve po prozatímním skončení bojových operací byla otevřena cesta k vlastním mírovým jednáním, která byla zahájena v poledne 23. července 1866. Přestože bylo v rámci jednání počítáno se zprostředkovatelskou rolí Francie, rozhovory proběhly nakonec v podstatě pouze dvoustranně mezi zástupci Rakouska a Pruska. Vyslanci císaře Františka Josefa I. byli panovníkem 21. července před svým odjezdem do Mikulova zplnomocněni souhlasit s rozpuštěním Německého spolku a vystoupením Rakouska z něho, souhlasit s vytvořením Severoněmeckého spolku, dále byli zplnomocněni souhlasit s neutralizací jihoněmeckých států a popřípadě se vznikem jihoněmeckého spolku. Naopak nesměli jednat o jakýchkoli územních ústupcích s výjimkou již zmíněného Benátska. Přesně byla rovněž ze strany rakouské vlády stanovena výše válečných reparací. Všechny tyto instrukce vycházely z jednání s Francií jako zprostředkovatelem mírových dohod. Po roli garanta evropského míru toužil zvláště císař Napoleon III., ne zcela důstojný nástupce svého velkého strýce téhož jména. Nakonec však hlavní iniciativu stejně převzalo Prusko. O zdařilé neutralizaci budoucího soupeře svědčí i naprostá absence jména francouzského diplomata na jakémkoli dokumentu vzniklém na mikulovských jednáních. Pro případný nezdar a další vývoj v otázce podmínek příměří byla ve Vídni připravena malá armáda rakouských důstojníků s úkolem zajišťovat mezi hlavním městem monarchie a Mikulovem kurýrní službu, která fungovala už několik dní.

Pokud vezmeme v úvahu rakouské ústupky ve srovnání s dosavadním průběhem války, byly rozhodně velmi mírné. Ve skutečnosti ovšem situace Pruska nebyla natolik optimistická, jak by si král Vilém I. a hlavně jeho generálové přáli. Jejich cílem byla naprostá porážka nepřítele a vítězný pochod pruské armády po hlavním vídeňském bulváru. Zkušený a hlavně

Pruský princ Bedřich Karel, synovec Viléma I.

Polní zbrojmistr August von Degenfeld-Schonburg

Tajný rada Alois hrabě Károlyi von Nagy Károlyi

Rytina zachycující mírová jednání, verze s pruským králem (archiv autorů)

prozíravý politik Bismarck měl názor zcela jiný. Protřelému kancléři bylo jasné, že Rakousko představuje pro Prusko v evropském prostoru logického budoucího spojence a těžko může po někom, kdo byl vojensky ponížen přehlídkou nepřátelské armády ve vlastním hlavním městě, chtít uzavření spojeneckých smluv. Takový pohled byl ovšem nepřilíš chytrému Hohenzollernovi, jehož obzor byl velmi blízký obzoru většiny pruské generality, na hony vzdálen. Uzavření míru však nahrávala i vojenská situace. Rakouská armáda sice byla u Hradce Králové drtivě poražena, přesto si však zachovala bojeschopnost a přes Horní Uhry (Slovensko) se stahovala k Vídni. K hlavnímu městu spěchala z Itálie i podstatná část Jižní armády arcivévody Albrechta, nyní již vrchního velitele rakouské ozbrojené moci. Po shromáždění obou armád a jejich uspořádání před Vídni mohly být a také byly rakouské pozice na Dunaji velmi silné. Pruská armáda sice stála na dohled od Vídně, ale potýkala se s neustálé se prodlužujícími komunikačními liniemi, v této době stále ještě těžko zvládnutelnými, s problémy vyplývajícími z absence obléhacího dělostřelectva a hlavně s propuknuvší epidemií cholery, která doslova kosila pruské vojáky po stovkách a velmi výrazně narušovala bojeschopnost jednotek.

Taková situace panovala v poledních hodinách onoho 23. července 1866. Jednání v salónku ve třetím patře mikulovského zámku zahájil Otto von Bismarck svým návrhem textu příměří. S prvními třemi body, týkajícími se uspořádání Německa, rakouský vyslanec Károlyi souhlasil, odmítl však zcela jasně bod čtvrtý, v němž se řešila otázka reparací, čili válečného odškodnění. Bismarck totiž požadoval 100 milionů pruských tolarů, přímo od Rakouska pak polovinu této částky. Druhou polovinu měly zaplatit německé státy válčící po boku rakouského spojence, v první řadě Sasko; o této části se však v Mikulově příliš nejednalo. K oběma sumám Bismarck došel na základě výpočtů, kolik válka doposud stála, rozhodně nešlo o částku vymyšlenou. Károlyi naopak požadoval od výsledné sumy odečíst podíl Rakouska na válce s Dánskem v roce 1864 a s tím související správu získaných vévodství. Bismarck souhlasil a byl ochoten odečíst 12 milionů pruských tolarů. Tím ale dohadování neskončilo, protože Rakousko dále požadovalo

Rytina zachycující mírová jednání, verze bez pruského krále (archiv autorů)

finanční odškodnění za pruské kořistění po dobu války. Moltke ani Bismarck s tímto požadavkem sice nesouhlasili, ale nakonec odečetli dalších osm milionů. Pod nově vypočtených 30 milionů již Prusové rozhodně jít nechtěli, Rakousku se ovšem i tato částka zdála příliš vysoká. V další fázi jednání Bismarck navrhl, že zcela odstoupí od finančních náhrad výměnou za určité územní ústupky na společných prusko-rakouských hranicích. O této otázce však rakouští zmocněnci jednat nesměli, a vyžádali si proto odložení jednání, aby mohli získat z Vídně nové instrukce. Podobné licitace nastaly i při rozhovorech o posledním, pátém bodu Bismarckova návrhu, který se týkal územních změn v Německu. Rakousko chtělo v první řadě zachovat celistvost svého nejvýznamnějšího spojení Saska. Do otázky budoucnosti Saska se navíc vložil i pruský král. Po objasnění všech sporných bodů byla jednání na dva dny, do 25. července, přerušena. Z instrukcí do Mikulova rychle zaslaných z Vídně však jednoznačně vyplynul příkaz jednat dále výhradně o finančních otázkách. Územní ztráty byly vyloučeny.

Situace se naopak vyhrotila v pruském táboře. Vojáci v čele s králem se již viděli pochodovat Vídní a jakékoli ústupky Rakousku nebyli ochotni akceptovat. Bismarck byl nucen najednou bojovat, jak se sám vyjádřil, na dvou frontách a neviděl naději na úspěch. *Mé nervy podlehly dojmům, které se na mě ve dne v noci hrnuly; mlčky jsem vstal, šel jsem do sousední ložnice a tam jsem byl přepaden prudkým křečovitým pláčem. Mezitím jsem slyšel, jak byla ve vedlejším pokoji válečná rada přerušena.*¹²² Takto Bismarck později vzpomínal na těžké chvíle na mikulovském zámku, kdy měl paradoxně nejvíce potíží s vlastním panovníkem. Večer 23. července Bismarck ve svém pokoji v klidu sepsal pro krále obsáhlý list, ve kterém Vilémovi I. popsal všechny své záměry a politické plány a zdůraznil, jak je nemoudré pouze kvůli prestiži, pár čtverečným mílím území a několika milionům tolarů navíc čelit v budoucnu mezinárodním komplikacím i možnému vměšování Francie a snad i Ruska, kdyby se válka měla protahovat.

¹²² LUDWIG, Emil: Bismarck, Praha 1931, s. 266.

Prusko už přece dosáhlo toho, zač vedlo válku. Na druhý den byl pak pozván přímo ke králi na formální audienci, kde měl poslední možnost své názory obhájit.

Vilém I. však zůstal neoblomný, navíc vznesl nové požadavky na anexi rakouských území. To samozřejmě bylo pro Rakousko i pro Bismarcka zcela nepřijatelné. Kancléř se otrěsen vrátil do svého pokoje. Jeho první myšlenkou bylo okamžitě podat demisi a vstoupit do pluku jako důstojník, jít do války a nechat za sebou všechny starosti. *Byl jsem v takové náladě, že se ve mně vynořila myšlenka, zda by nebylo lépe vyskočiti z okna čtvrtého poschodí; a neohlédl jsem se, když jsem uslyšel otvírat dveře, ačkoli jsem tušil, že vstupuje*

Okénková pohlednice vydaná k 60. výročí prusko-rakouské války. Zachycuje místa spojená s událostmi roku 1866 (Regionální muzeum v Mikulově, sbírka pohlednic, inv. č. 621)

korunní princ, kolem jehož pokoje jsem na koridoru šel. Cítil jsem jeho ruku na mém rameni, když říkal: „Víte, že jsem byl proti válce; pokládal jste ji za nutnou a máte za to odpovědnost. Jestliže jste nyní přesvědčen, že cíle bylo dosaženo a že musí být uzavřen mír, jsem ochoten přispěti vám a zastati se vašeho mínění u otce.“¹²³

Je téměř jisté, že kancléř své vzpomínky pro potomky poněkud přikrášlil (jednání se neodbývala ve čtvrtém patře, ale ve třetím, i když vysoko na skále), aby více vynikla naléhavost situace i jeho vlastní zásluhy na pozdějším vývoji. Přesný průběh zákulisních rozhovorů neznáme, nicméně obecně se předpokládá, především na základě Bismarckových pamětí, že korunnímu princovi Bedřichu Vilémovi se opravdu podařilo svého otce pohnout k souhlasu s navrženými body a mohlo se opět ujednání k jednacímu stolu.¹²⁴ Na druhé straně je známá i Vilémova poznámka, z níž vyplývá, že v dané situaci si nemohl dovolit Bismarcka ztratit a musel přijmout *hanebný mír*.¹²⁵ Kancléř tehdy snad opravdu pomýšlel na demisi. Sebevraždu skokem z okna jistě neplánoval a jen dodatečně celý spor zdramatizoval.

Další jednání, která byla zahájena 25. července 1866, se nesla v poněkud dusnější atmosféře, protože Bismarck nemohl nyní rakouským vyslancům jakkoli ustupovat. Na

¹²³ LUDWIG, c. d., s. 267.

¹²⁴ TAYLOR, Alan John Percivale: Bismarck, Praha 1998, s. 94.

¹²⁵ URBAN, Otto: Vzpomínka na Hradec Králové, Praha 1986, s. 305.

pořad jednání se dostala hlavně otázka reparací. Za lvího podílu hraběte Benedettiho, který bojoval za rakouské požadavky, se všechny jednající strany dohodly na celkové výši 40 milionů tolarů, z nichž se ovšem odečetlo 15 milionů za válku v roce 1864 a správu získaných vévodství a dalších pět milionů jako kompenzaci za vydržování pruské armády od uzavření příměří do opuštění země. Nakonec rakouská vláda vyvázla z nepodařené války s 20 miliony tolarů, což činilo necelých 40 milionů rakouských zlatých.¹²⁶ Sporným bodem jednání byla rovněž otázka zachování územní celistvosti Sasko, což se sice podařilo, ovšem za cenu jeho členství v Severoněmeckém spolku pod pruskou patronací. O této podmínce nehodlal Bismarck diskutovat a pohrozil okamžitým přerušением jednání.

S konečným návrhem textu předběžné mírové dohody byla 26. července 1866 seznámena rakouská vídeňská vláda a prostřednictvím hraběte Mensdorffa i císař František Josef I. Přestože ani ve Vídni nepanovala v otázce přijetí pruských požadavků shoda, nakonec mohl ministr zahraničních věcí Mensdorff v 16,45 hodin telegrafovat do Mikulova císařovo přijetí předběžných mírových návrhů. Téhož dne v podvečer zástupci rakouského císařství a pruského království předběžnou dohodu o míru podepsali. Za rakouskou stranu tak učinil Alois hrabě Károlyi, za pruskou Otto von Bismarck. Současně ujednanou smlouvou o příměří, které mělo započít po vypršení dosavadního klidu zbraní 2. srpna 1866 a trvat následující čtyři týdny, podepsali generál pěchoty von Moltke za Prusko a hrabě Degenfeld-Schonburg za Rakousko.

Z jednotlivých bodů dohody vyplývalo, že po celou dobu příměří až do uzavření definitivního míru budou pruská vojska okupovat rakouské teritorium po čáře Cheb – Plzeň – Tábor – Jindřichův Hradec – Znojmo, na jihu měla hranici tvořit řeka Dyje až ke svému ústí do Moravy, jejíž tok pak určoval východní hranici obsazeného území. Zaopatření okupačních pruských jednotek spočinulo na rakouské straně, za to ovšem nesměli Prusové požadovat jakoukoli formu kontribuce. Výše denních dávek byla stanovena podle předpisů platných pro rakouskou armádu.

Odchod pruské armády a sčítání ztrát

Dne 26. července 1866 začaly platit podmínky na zámku podepsané předběžné mírové dohody, pruská okupace se pomalu chýlila ke konci a na počátku srpna začali Prusové opouštět zámek i Mikulov. Ještě před tím, 29. července, se pruský král Vilém I. vydal na svou druhou delší cestu z Mikulova. Cílem královny vyjíždky, na které ho doprovázel oddíl 20 kyrysníků, byla inspekce jednotek umístěných v Rakousku. Vilém vyjel z Mikulova ráno a přes Břeclav a Mistelbach dojel až do Wolkersdorfu. Někteří důstojníci se však domnívali, že hlavním královým úmyslem bylo alespoň z dálky vidět Vídeň.

Ten den se také Prusové začínali pomalu připravovat na cestu domů; oproti rychlému pochodu z poloviny července proběhlo nyní balení v klidu a byla využita i železnice. V Mikulově na zámku vojáci naložili nákladní vozy a odjeli s nimi do Břeclavi na nádraží, kde byl náklad přeložen na vlak a ten vypraven přes Brno do Pruska. Počínaje 30. červencem začaly pruské jednotky opouštět území Dolního Rakouska. Některé oddíly tak na své zpáteční cestě opět prošly naším městem. Hned 30. července to byla 2. gardová pěší divize generálporučíka Heinricha Ludwiga Franze von Plonského,¹²⁷ 31. července a 1. srpna části 4. pěší divize.

V úterý 31. července odpoledne se ze své cesty vrátil i Vilém I., aby v Mikulově již jen přenocoval a dalšího dne v půl čtvrté odpoledne odtud směrem na Brno odjel. Ještě

¹²⁶ Pruský tolar měl vůči rakouskému zlatému kurz 1,9 : 1 (URBAN, c. d., s. 302).

¹²⁷ Druhou gardovou pěší divizi tvořily: gardový granátnický pluk č. 1 císaře Alexandra, gardový granátnický pluk č. 2 císaře Františka, 3. gardový granátnický pluk královny Elisabethy, 4. gardový granátnický pluk královny Augusty, prapor gardových střelců, gardový pionýrský prapor, 3. gardový hulánský pluk a 4. baterie od gardového polního dělostřeleckého pluku.

Pruský kyrysník (SOKA Mikulov, archiv obce Kobylí, inv. č. 486, fasc. 5)

před svým odjezdem se však vydal i s celým svým dvorem na náměstí a uskutečnil přehlídku městem procházejících pruských jednotek. Prý zde stál déle než dvě hodiny. Z Mikulova pak král odjel zřejmě bez dalšího loučení, naopak generál von Moltke i další generálové ubytovaní na zámku nešetřili při odjezdu slovy chvály a díky za starostlivou péči, které se jim zde dostalo.

O dva dny později, 2. srpna, odjel v půl deváté ráno z Mikulova i princ Bedřich Karel a o hodinu a půl později opustil město kancléř Bismarck a celý hlavní stan pruské armády.

Z města odešel rovněž II. prapor pěšího pluku č. 61, zůstal zde pouze poručík von Zitzewitz s několika muži k dočasné ochraně lazaretu umístěného v gymnáziu. Posledními pruskými jednotkami, které prošly Mikulovem 4. srpna 1866, byly 7. a 8. pěší divize.

Odjezdem kancléře a hlavního stanu sice zámeckému hejtmanovi skončily starosti s ubytováním a zaopatřováním královského dvora, nicméně na zámek začali přijíždět důstojníci z jednotek pochoduujících přes město, které také musely dostat najíst, a pokud se zde rozhodly přenocovat, bylo nutné jim nocleह zajistit. Tyto povinnosti sice zpravidla ležely na bedrech městské samosprávy, důstojníci ovšem toužili po ubytování na zámku. Po odjezdu hlavního stanu se na zámek dostavil jako ubytovatel poručík von Böhmken, jehož úkolem bylo zajistit kvartýry pro jednotky, které měly Mikulovem procházet. Konkrétně se jednalo o 4. durynský pěší pluk č. 72 z 8. pěší divize generálporučíka von Horna, pochoduující z Prešpurku (Bratislava). Stejná situace se opakovala o den později, kdy přes Mikulov procházel předvoj Labské armády pod velením generálmajora von Schoelera. Štáb divize o čtyřiceti mužích a dvaceti koních, vezoucí dva ukořistěné poštovní vozy c. k. pošty, se také ubytoval na zámku. A tak to šlo po všechny další dny, kdy pruské jednotky odcházely přes Mikulov zpět do vlasti. Jak již bylo dříve řečeno, po odchodu hlavního stanu z Mikulova chtěli prušti vojenští lékaři přesunout cholerový lazaret z gymnázia na zámek, naštěstí však na naléhání městské rady i s ohledem na obtíže spojené se stěhováním se toto nerealizovalo.¹²⁸

V souladu s podmínkami příměří se začali vracet zpět uprchlí úředníci, aby pomáhali organizovat odchod pruské armády. Podmínky nyní byly mnohem jednodušší, lidem odpadla povinnost pruské vojáky stravovat, to nyní musela zajistit pruská armáda ze svých skladů, i když na účet vídeňské vlády. Podle výnosu rakouského státního ministerstva z 2. srpna 1866 převzaly pro období 2.–12. srpna zajišťování zásobování rakouské úřady, po 12. srpnu pruská vojenská velitelství. Do 12. srpna fungovalo toto nařízení v praxi tak, že okresní úřady jen vyhlásily nároky rakouské a pruské armády a obyvatelstvo je muselo splnit. Po 12. srpnu museli lidé vojáky pouze ubytovat a z dodaných potravin jim uvařit jídlo. Pokud by vojenské sklady nemohly z nějakého důvodu dostatek potravin zajistit, přešla tato starost na příslušného ubytovatele, který měl spolupracovat s místními okresními úřady nebo městskými výbory. Na všechny dodané potraviny muselo být vystaveno řádné potvrzení pro pozdější proplacení.¹²⁹ Pruské nároky přitom byly přesně specifikovány. Každý prostý voják a poddůstojník měl nárok denně na libru a 26 lotů chleba, 0,5 libry masa nebo slaniny, 1,5 lotu soli, lot kávy, 6 lotů rýže, popř. odpovídající množství krup nebo luštěnin, a 0,25 žejdlíku kořalky. Důstojník dostával stravu bohatší a ve větším množství, k obědu musel dostat polévku, maso se zeleninou nebo pečené maso s přílohou a žejdlík vína. Píce pro koně byla stanovena na 11,5 libry ovsu, 3 libry sena a 3,5 libry slámy. To vše za úředně stanovené ceny, například libra chleba stála 7 krejcarů, libra masa 26 krejcarů.¹³⁰

Pokynem moravského zemského místodržitele z 23. srpna 1866 bylo okresním hejtmanům nařízeno vytvořit v každém okrese vyšetřovací komisi pro zjištění škod způsobených c. k. armádou, saskou armádou a samozřejmě pruskou královskou armádou. Škody způsobené Prusy se měly rozlišit na škody způsobené do 1. srpna 1866 a na škody vzniklé do odchodu pruské armády. Základním kritériem pro stanovení škod bylo určení minima potřebného k zajištění výživy domácnosti a chodu hospodářství, aniž by nastala nouze. Komise tvořili kromě okresního hejtmana a faráře předseda okresního hospodářského spolku, daňový dozorce nebo výběrčí, dva velkostatkáři, dva zástupci měst a průmyslníků a tři až šest reprezentantů venkovských obcí. Krom těchto členů mohli být přizváni ještě další členové s poradním hlasem z řad továrníků, velkostatkářů či starostů. Pro celou

¹²⁸ MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. 590.

¹²⁹ KOŠTÁL, c. d., s. 855–856.

¹³⁰ ŠPIRITOVÁ, Alexandra: Válečné odškodnění obyvatelstva v Čechách po roce 1866, *Paginae historiae*, roč. 4 (1996), s. 192–193; Moravská libra vážila 0,56 kg, žejdlík byl 0,334 l a lot 17,5 g. Viz HOFMANN, c. d., s. 71, 72, 99. Úředně stanovené ceny viz MZA, F 72, inv. č. 152, kart. č. 198.

tuto činnost byly sestaveny podrobné formuláře, kam se zapisovaly veškeré škody včetně druhu újmy, tedy rekvizice, kontribuce, obstarávání potravin a píce i dalších potřeb nebo i škody vzniklé na polích pochoduujícími či bojujícími vojáky. Formuláře byly rozděleny na tři skupiny, a sice:

A – škody způsobené po celou válku od saského a rakouského vojska

B – škody způsobené pruským vojskem od počátku války do 1. srpna 1866

C – škody způsobené pruským vojskem od 2. srpna 1866 do odchodu vojska

Tyto formuláře, které poté obce zajišťovaly, měli vyplňovat společně starostové obcí a správci velkostatků. Podklady pro výkazy dodávali do osmi dnů prostřednictvím obecních zastupitelstev vlastní poškození.

Jakkoli byl postup při zjišťování škod z války s Pruskem velmi pečlivý, nikomu se nedostalo plné náhrady. Zcela vyloučeny z náhrad byly škody vzniklé vlastními válečnými operacemi, pochodem vojska, škody nahodilé nebo pramenící z výtržností.¹³¹ Stejný postup při stanovení konečných škod způsobených válkou se samozřejmě prováděl i v Mikulově. Bohužel vinou absence písemností městského úřadu z této doby nemáme možnost zjistit dílčí škody v jednotlivých domech. Jediné z Mikulova vyplněné formuláře A, B a C pocházejí z písemností někdejšího velkostatku Mikulov a zde jsou škody z celého města zaznamenány jen velmi povšechně a obsahují pouze souhrnné částky. Podle konečného vyúčtování uzavřeného 29. listopadu 1866 byly škody způsobené prusko-rakouskou válkou ve městě Mikulově následující:¹³²

	Výkaz A	Výkaz B	Výkaz C	Celkem
Křesťanská obec	3 297 zl. 41 kr.	52 078 zl. 57 kr.	2 015 zl. 77 kr.	57 391 zl. 75 kr.
Židovská obec	–	8 567 zl.	1 513 zl. 90 kr.	10 080 zl. 90 kr.

Tabulka je více než výmluvná – největší škody byly samozřejmě způsobeny pruskou armádou během jejího pobytu ve městě od příchodu do uzavření příměří, což v případě Mikulova činilo dva týdny. Škody způsobené rakouskou armádou jsou v celkové sumě poměrně zanedbatelné, v židovské obci nevznikly vůbec žádné. Škody nahlášené po 1. srpnu 1866 jsou rovněž velmi nízké, což bylo evidentně dáno podmínkami, na nichž se obě strany dohodly, navíc v této době se Prusové chovali mnohem klidněji a vstřícněji než během pochodu na jih k Vídni. Jiný oficiální pramen pro zjištění škod v roce 1866 bohužel nemáme, nicméně v práci *Zwei Monate Preussisch* publikované v roce 1866 jsou škody města Mikulova vyčísleny na 93 000 zlatých, z nichž 25 000 měl tvořit podíl židovské obce.¹³³ Autor se samozřejmě na žádný pramen neodvolává, je však možné, a text by se tak dal pochopit, že sečetl všechny škody včetně škod zámku, které ve výše uvedené tabulce zahrnuty nejsou. V seznamu datovaném 13. září 1866 vyčíslil hejtman Brunn škody způsobené zde během přítomnosti pruského hlavního stanu na 1 003 zlatých 49 krejcarů.¹³⁴ V seznamu sestaveném 16. března 1867 rovněž zámeckým hejtmanem jsou všechny položky uvedeny podrobně, jen výsledná částka 1 082 zlatých se poněkud liší od té předchozí (seznam v příloze tohoto článku). Rozdílnost obou čísel je zřejmě způsobena zcela odlišným charakterem obou soupisů, protože druhý z nich byl sestaven pro potřeby kněžny Alexandry z Dittrichštejna a nešlo v něm o získání náhrad.¹³⁵ Zde rozhodně stojí za povšimnutí různé zničené či snad ukradené předměty, některé poměrně drahé, což příliš nepřidává na cti „vzdělaným a inteligentním“ pruským

¹³¹ KOŠTÁL, c. d., s. 855–856; MZA, F 72, inv. č. 152, kart. č. 198.

¹³² MZA, F 72, inv. č. 152, kart. č. 198.

¹³³ *Zwei Monate*, c. d., s. 262.

¹³⁴ MZA, F 72, inv. č. 152, kart. č. 198.

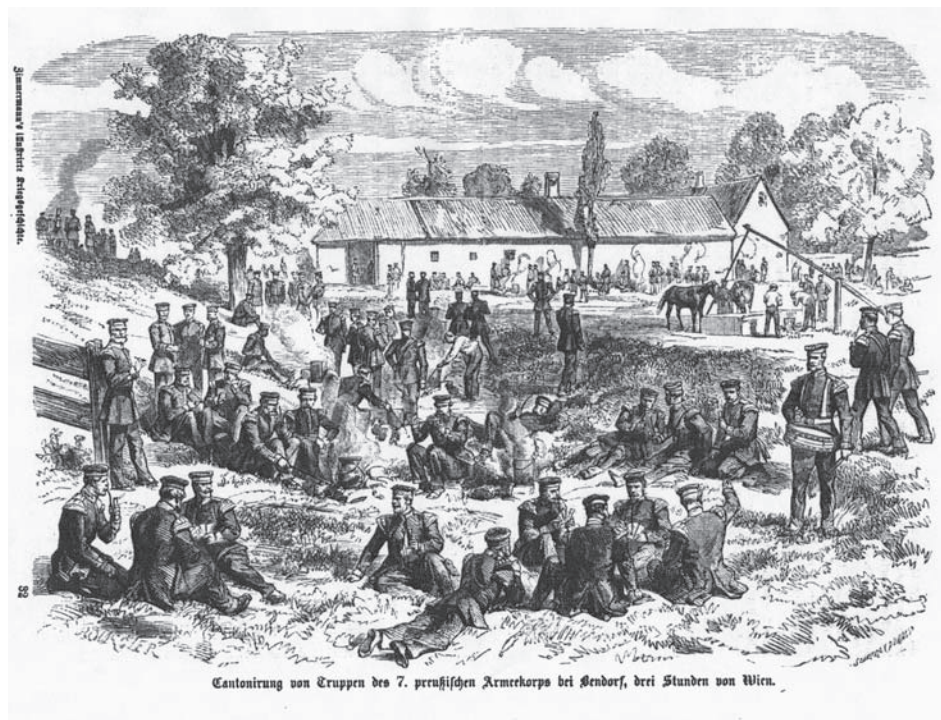
¹³⁵ MZA, G 140, inv. č. 2505, kart. č. 590.

důstojníkům. Ještě doplňme, že škody na celém panství byly vrchním správcem vyčísleny na 477 455 zlatých a 24 krejcarů, z toho na majetku velkostatku 14 724 zlatých a 1 krejcar.¹³⁶

Celá akce zjišťování škod vzniklých za války byla sice provedena podrobně a dospělo se skutečně k velmi přesným číslům, nicméně bylo naprostou iluzí očekávat, že vláda ztráty nahradí v plné výši, byť uvolnila na náhradu škod čtyři miliony zlatých a další milion přidal ze svého císař. Ani tato částka nemohla stačit, jen na Moravě a ve Slezsku dospěly komise k celkové sumě oprávněných nároků 8 722 034 zlatých, a to se zde bojovalo na rozdíl od severovýchodních Čech minimálně. Již z pokynu stanovit minimální výši prostředků nutných k překonání nouze jednoznačně vyplývá záměr státu ušetřit na náhradách co nejvíce peněz. Odškodnění mělo v rámci úspornosti probíhat částečně naturální formou z přebytků erárních zásob, především potravin, dobytka a koní. Zálohy na nahlášené škody mohly tvořit až polovinu výsledné částky, jen málokomu se toho ovšem dostalo. Komise postupovaly velmi přísně a často chyběly také poukázky, které měli lidé od pruské strany obdržet. Ústní svědectví se zcela pochopitelně považovalo za krajně nespolehlivé a pouze přispívalo k rozšíření protekce a klientelismu. V řadě případů se spory o uznání odškodnění táhly mnoho let, někdy i třicet, což samozřejmě nepřispívalo k důvěře lidí ve stát.¹³⁷

Ukončení prusko-rakouské války a její důsledky

Dne 10. srpna 1866 se v Praze setkal rakouský zplnomocněnec Adolf svobodný pán Brenner-Felsach se svým pruským protějškem Karlem von Wertherem, aby zahájili

Pruský tábor u Gendorfu, tři hodiny cesty od Vídně (archiv autorů)

¹³⁶ MZA, F 72, inv. č. 152, kart. č. 198.

¹³⁷ ŠPIRITOVÁ, c. d., s. 194–198; BĚLINA – FUČÍK, c. d., s. 595–596.

jednání o konečné podobě mírové smlouvy mezi Pruskem a Rakouskem. Dne 20. srpna pak byla v Berlíně zahájena také mírová jednání mezi Pruskem a Saskem. Ve středu 23. srpna 1866 byla v pražském hotelu U modré hvězdy, který stál naproti Pražské bráně v místech dnešní České národní banky, podepsána mírová smlouva, která definitivně ukončila prusko-rakouskou válku. Mírová smlouva mezi Rakouskem a Itálií byla podepsána až 3. října 1866 ve Vídni.¹³⁸

Celkový účet za tuto krátkou, leč velmi krvavou válku byl značně vysoký. Ve všech bojích v Čechách a na Moravě ztratila rakouská Severní armáda 10 404 vojáků a 12 494 jich pohřešovala (z nich značnou část bylo možno považovat za mrtvé), měla 30 418 raněných (z nich přibližně polovina byla zajata) a 22 040 vojáků padlo do zajetí. Přišla také o 7 861 koní a 220 děl. Saský armádní sbor měl 617 mrtvých, 1347 raněných a 197 zajatých vojáků a přišel o 188 koní. Pruské ztráty byly proti tomu minimální, neboť zahrnovaly 4 450 mrtvých, 459 nezvěstných a 2 675 raněných vojáků a ztrátu 1 630 koní. Na italském bojišti měla rakouská Jižní armáda v bitvě u Custozy 1 170 mrtvých, 3 984 raněných, 2 682 nezvěstných a 120 zajatých vojáků a ztratila 670 koní. Italské ztráty činily 712 padlých, 3 141 raněných, 4 243 nezvěstných a 89 zajatých.¹³⁹

Po podpisu mírové smlouvy se začaly pruské okupační jednotky stahovat z rakouského území a 19. září 1866 poslední pruský voják opustil území habsburské monarchie. Itálie, i přes své zjevné neúspěchy v bojích, získala celé Benátsko a natrvalo jej připojila ke svému území, a to včetně pevností Peschiera, Mantova, Verona a Legnano, které dlouhá desetiletí tvořily páteř rakouské obrany v tomto prostoru.¹⁴⁰

Pražskou mírovou smlouvou byl de facto rozpuštěn Německý spolek a Rakousko bylo s konečnou platností zbaveno možnosti jakkoli zasahovat do záležitostí „německých“ států. Vůdčí pozici v severoněmeckém prostoru mělo mít nadále jen Prusko, které ke svému území připojilo Hannoversko, Hesensko, Nasavsko a svobodný stát Frankfurt nad Mohanem a samozřejmě i Holštýnsko, které bylo před válkou roku 1866 pod rakouskou správou.

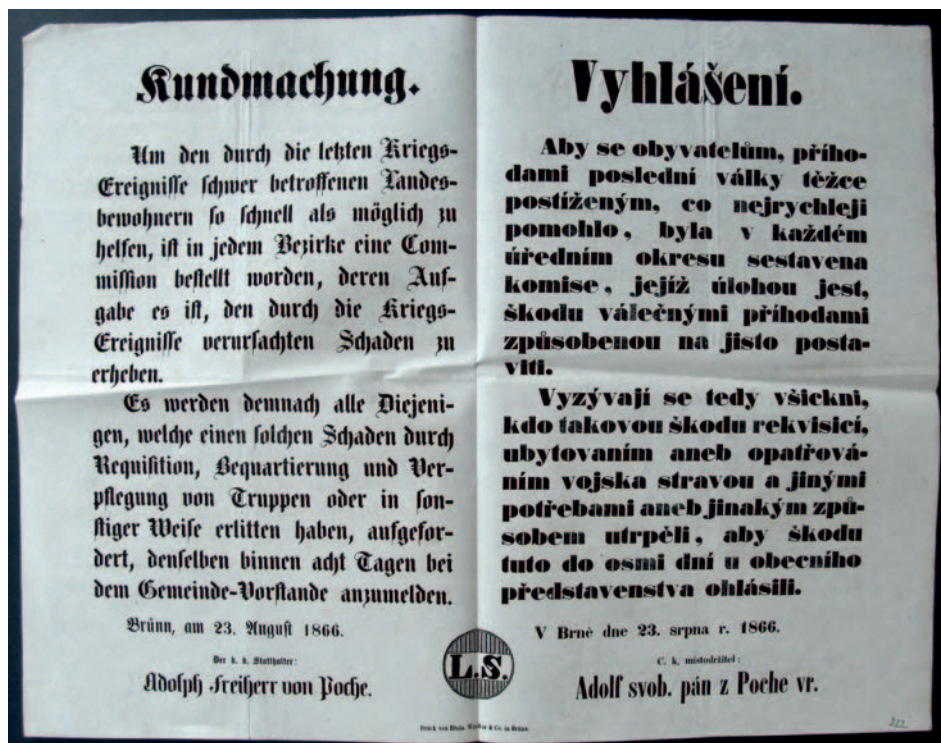
Ještě v srpnu 1866 byl na troskách Německého spolku Pruskem vytvořen Severoněmecký spolek, jenž spolu s ním sdružoval veškeré německé státy ležící na sever od řeky Mohanu včetně Saska. Později si spojeneckou smlouvou zajistilo Prusko spolupráci i jiho-německých států – Bavorska, Bádenska a Württemberska.

Po katastrofální porážce ve válce proti Prusku se v Rakousku znovu objevily obavy ze sílícího maďarského nacionalismu, který by mohl vést k dalšímu povstání v Uhrách, jak se tomu stalo již v roce 1848. Pro uklidnění situace byla tedy Uhrám poskytnuta rozsáhlá autonomie a již v únoru 1867 byly sestaveny podmínky tzv. rakousko-uherského vyrovnání, jež uherský parlament schválil 20. března 1867. Vznikla tak dualistická monarchie rozdělená na Království a země na říšské radě zastoupené (tzv. Předlitavsko), jež sdružovaly rakouské země, Čechy, Moravu, Slezsko, Istrii, Dalmácii, Halič a Bukovinu, a na Země koruny svatoštěpánské (tzv. Zalitavsko), ke kterým patřilo Uherské a Chorvatsko-slavonské království a svobodný přístav Rijeka. Toto rozdělení bylo stvrzeno 8. června 1867 korunovací Františka Josefa I. uherským králem. Monarchie se začínala nazývat Rakousko-Uhersko.

¹³⁸ Italské vojsko bylo již 24. června 1866 drtivě poraženo Jižní armádou arcivévody Albrechta v bitvě u Custozy a 20. července bylo italské loďstvo pod velením admirála Carla hraběte Pelliona di Persana přesvědčivě poraženo u dalmatského ostrova Visu rakouskou flotilou viceadmirála Wilhelma von Tegetthoffa. K dalším větším bojům v Itálii již nedošlo a 12. srpna 1866 bylo mezi rakouskou a italskou armádou podepsáno příměří.

¹³⁹ Informace o ztrátách jsou čerpány z komplexních publikací generálních štábů Pruska, Rakouska i Saska, které byly vydány po válce roku 1866. V saských ztrátách jsou zahrnuti i vojáci zemřelí na následky svých zranění do listopadu 1866.

¹⁴⁰ Itálie nedosáhla na jižním bojišti žádného oslnivého úspěchu, přesto byla její role v prusko-rakouské válce významná, neboť vázala nezanedbatelnou část rakouských sil, které by jinak mohly být postaveny na severním válečném bojišti proti Prusku. Tuto její roli si Otto von Bismarck velmi dobře uvědomoval, když s Itálií uzavíral spojeneckou smlouvu.

Výzva c. k. místodržitelství z 23. srpna 1866 k ohlášení škod způsobených válkou
(Moravský zemský archiv v Brně, F 72, inv. č. 152, kart. č. 198)

Pečeť správy panství a podpis hejtmana Antona Brunna na výkazu škod z 13. září 1866
(Moravský zemský archiv v Brně, F 72, inv. č. 152, kart. č. 198)

Prusko po vítězství nad Rakouskem nadále posilovalo svou pozici v Evropě s jediným cílem, kterým bylo sjednocení veškerých německých států do jednoho mocenského celku. V cestě mu však stála Francie v čele s císařem Napoleonem III. V roce 1870 se však Bismarckovi podařilo Francii vmanévrovat do války, v níž ji Prusko drtivě porazilo, i když toto vítězství nebylo zdaleka tak snadné jako vítězství nad Rakouskem v roce 1866. V této válce muselo Prusko spolu s jihoněmeckými státy, které mělo po boku,

zaplatit krvavou daň. Dne 18. ledna 1871 bylo v Zrcadlovém sále paláce ve Versailles vyhlášeno Německé císařství (Německá říše) a pruský král Vilém I. byl prohlášen za prvního německého císaře. Německé císařství představovalo federaci všech německých států a svobodných měst (včetně Alsaska-Lotrinska, které musela Francie po své porážce Německu odevzdat), jejíž vnitřní vývoj a zahraničněpolitickou orientaci do značné míry ovlivňoval říšský kancléř Otto von Bismarck, který v této funkci setrval až do roku 1890.

Politické uspořádání Evropy vybudované po prusko-rakouské (1866) a prusko-francouzské (1870–1871) válce vydrželo až do roku 1918, kdy bylo s konečnou platností utopeno v krvi první světové války a mohutné mocenské celky budované po několika staletí byly rozervány na jednotlivé národní státy. Na otázku, zda byl rozpad Rakousko-Uherska a vznik samostatného Československa opravdu pro český národ tím nejlepším možným řešením, si v kontextu dalších událostí 20. století musí odpovědět čtenář sám.

Vzhledem k tomu, že se převážná většina rozhodujících vojenských střetnutí roku 1866 odehrávala na našem území, není překvapující, že se v prostoru Čech a Moravy do dnešní doby dochovalo více než 1 300 válečných hrobů a dalších památek připomínajících tuto válku. O ně již od roku 1888 pečují dobrovolné spolky, které vznikaly na místech jednotlivých bojišť. I přes výrazný útlum jejich práce po první i druhé světové válce činnost spolků zcela nezanikla a události prusko-rakouské války z historického povědomí národa vymazány nebyly. V roce 1990 tak mohl být obnoven Komitét pro udržování památek z války roku 1866, který již 26 let pečuje o tyto pomníky válečných událostí, a navazuje tak na odkaz svých předchůdců z konce 19. století.¹⁴¹

Pruský hřbitov

Bezesporu nejvýznamnější památkou na válečné události před 150 lety v Mikulově je hřbitov ležící u staré silnice do Drasenhofenu, kde našly místo svého posledního odpočinku více než dvě stovky pruských vojáků, kteří zde zemřeli na choleru. Díky městskému úřadu a Komitétu 1866 získal hřbitov v nedávné době zpět svou důstojnou podobu blízkou té, jakou mu krátce po jeho založení vtiskla paní Jakobine Luckenbach svou nezištnou a starostlivou péčí. Vraťme se však na začátek.¹⁴²

Je samozřejmé, že v průběhu nejméně dvou týdnů, kdy prusí vojíci v Mikulově umírali, nemohli být zemřelí pohřbíváni do jednoho společného hrobu, který by tak musel být celou dobu otevřený. Původně bylo na hřbitově několik menších hrobů, zřizovaných v závislosti na množství přivážených mrtvých těl. V té době zcela jistě nebyl čas zaznamenávat, kde který voják leží, takže nynější náhrobky jednotlivých vojáků nejsou instalovány přímo nad jejich hroby, ale obecně nad hromadným pohřebištem. I když byly zřizovány pozůstalými záhy po smrti jejich blízkého, nelze předpokládat, už jen z obavy možné nákazy, že mohlo dojít k eventuální exhumaci, následné identifikaci jednoho z mnoha mrtvých a k dodatečnému samostatnému pohřbu. Náhrobky zemřelých z roku 1866 mají často jen symbolický

¹⁴¹ Při psaní kapitol o obecném vývoji byla použita následující literatura: BĚLINA – FUČÍK, c. d.; Der Anteil des Königlich Sächsischen Armee-corps am Feldzuge 1866 in Oesterreich, Dresden 1869; Der Feldzug, c. d.; JEDLIČKA, Otakar: Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866. Díl 1–3, Pardubice 1883; KUDR, Karel: Válka rakousko-pruská 1866 v Čechách a na Moravě, Praha 1936; Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Band I–IV, Wien 1867–1869; RICHTER, Karel: Třeba i železem a krví, Praha 2007.

¹⁴² K mikulovskému pruskému hřbitovu vzniklo v posledních letech několik článků, které přinášely stále nové informace, jak se postupně objevovaly další a dosud neznámé prameny. Tato kapitola představuje souhrn známých informací. Viz SVOBODA, Miroslav: Pruský hřbitov v Mikulově, Bellum 1866, roč. 21 (2010), č. 1, s. 42–55, starší verze článku vyšla ve vlastivědném sborníku Jižní Morava, roč. 43 (2007), s. 71–84; SVOBODA, Miroslav – SYNEK, Jiří: Oprava pruského hřbitova v Mikulově v roce 2014, Bellum 1866, roč. 24 (2015), č. 1, s. 78–100; SVOBODA, Miroslav – SYNEK, Jiří: Dokončení opravy pruského hřbitova v Mikulově v roce 2015, Bellum 1866, roč. 25 (2016), č. 1, s. 87–89.

Pruský hřbitov s Juliem Nafem, foto F. Elstner (Regionální muzeum v Mikulově, sbírka fotografií, inv. č. PF 1559)

charakter a neoznačují přesně místo posledního odpočinku konkrétního jedince.¹⁴³ V srpnu a září 1866 byly hroby označeny zcela jistě jen prostými dřevěnými kříži a teprve postupem času byl hřbitov doplňován samostatnými kamennými či litinovými náhrobkky.

Již před válkou jezdila za svými příbuznými do Mikulova paní Jacobine Luckenbach, vdova po purkmistrovi města Pillkallen ve Východním Prusku.¹⁴⁴ Žil zde manžel její neteře Laury, rozené Beyer, knihkupec Adolf Thiel a v letech 1860–1869 jeho rodinu paní Luckenbach téměř každoročně vždy na měsíc navštěvovala. V Mikulově zřejmě zažila v roce 1866 i pruskou okupaci s následnou epidemií cholery, která si vyžádala životy mnoha pruských vojáků. Pohnuta tragédií mladých lidí, mezi nimiž snad měla i nějakého příbuzného, započala paní Luckenbach za vydatné podpory Adolfa Thiela, nadšeného zahradníka, v červnu 1867 s úpravou místa posledního odpočinku zemřelých vojáků. Nejprve vysadili prvních šest stromů a záhy zde vyrostly i tři pomníky. Dva stejné, v podobě mramorového kříže, pořídily paní Luckenbach a obchodníkem Fabriciem z Magdeburgu, byly věnovány dvěma příslušníkům 1. magdeburského pluku č. 26 – poručíku Schröderovi a vicešikovateli Fabriciovi. Třetím byl malý kříž se jménem Franze Adamse z Weselu, fyzilíra 4. gardového granátnického pluku královny Augusty. Jeho zřízení iniciovala zřejmě Adamsova rodina. Zanedlouho poté byl péčí paní Brabandt vybudován litinový pomník jejímu synovi Gustavovi. Vyvrcholením úpravy hřbitova byla instalace velkého litinového kříže věnovaného památce všech zemřelých Prusů, který na žádost paní Luckenbach nechala zhotovit v pruské královské slévárně v Berlíně pruská královna Augusta. V pátek 17. května 1869 byl kříž na pruském hřbitově

¹⁴³ BRŮHA, Jan – DVOŘÁK, Jaroslav – POLÁČEK, Bohumil – VYCPÁLEK, Miroslav: *Průvodce po bojišti u Hradce Králové z roku 1866*, Hradec Králové 1996, s. 23.

¹⁴⁴ Stěžejním pramenem pro poznání vzniku mikulovského pruského hřbitova je osobní deník zakladatelky hřbitova paní Johanny Jacobine Luckenbach z Magdeburgu, psaný právě jako vzpomínka na období jejího působení v Mikulově v letech 1866–1869. Deník je uložený v Regionálním muzeu v Mikulově. V době založení hřbitova bylo paní Luckenbach téměř sedmdesát let, narodila se roku 1797.

Centrální kříž na pruském hřbitově (foto M. Svoboda)

hřbitově. Plukovník von Haas tak měl rozhodně důvod podporovat paní Luckenbach v její činnosti, byť sloužil u jiné jednotky, než je v jejím deníku uvedeno.

Instalaci kříže považovala paní Luckenbach zřejmě svůj úkol za skončený, někdy v druhé polovině roku 1869 odešla snad spolu s Thieleho rodinou do Vídně a do Mikulova přestala jezdit. Péči o hřbitov převzal knihkupec Julius Nafe, Thieleho nástupce nejen ve fungující firmě, ale i v péči o hřbitov. V létě 1869 přijela do Mikulova z Magdeburgu spatřit místo posledního odpočinku svého syna Alberta paní Clara Fabricius a během svého pobytu v Mikulově bydlela rovněž u knihkupce Thiela v domě na náměstí.¹⁴⁵ Sám Thiel se do Mikulova na pruský hřbitov přijel podívat naposledy v roce 1893. Za zmínku stojí, že celoživotním přítelem Bruna Thiela, syna Adolfa Thiela a Laury, roz. Beyer, byl notář Friedrich Schumann, jehož pamětem vděčíme za nebyvalé podrobnosti o průběhu pruské invaze v Mikulově.

Julius Nafe se narodil 25. července 1846 v obci Kröschendorf v tehdejším pruském Slezsku (dnešní Krzyżkowice v Polsku). Teoreticky se tak mohl aktivně účastnit

mikulovským proboštem Augustinem Bartensteinem slavnostně vysvěcen, přičemž v místním tisku byla u příležitosti této události otištěna krátká zpráva, která je na dnešní poměry snad až příliš naplněna větami oslavujícími hrdinství a věrnost vlasti, ale přesto přináší i několik zajímavých informací o vlastní slavnosti.¹⁴⁵

Podle slov paní Luckenbach měl na proměně místa posledního odpočinku pruských vojáků v důstojný hřbitov podíl rovněž plukovník W. von Haas, který měl být v roce 1866 údajně velícím důstojníkem magdeburského pluku. Tím však nebyl – W. von Haas v roce 1866 v hodnosti podplukovníka velel II. praporu 8. pomořanského pěšího pluku č. 61, v závěru roku 1866 byl povýšen na plukovníka a v roce 1867 převzal velení 2. durynského pěšího pluku č. 32.¹⁴⁶ Nicméně onen II. prapor pěšího pluku č. 61 byl posádkou v Mikulově, vykonával zde strážní službu a poměrně dost jeho příslušníků odpočíval na mikulovském pruském

¹⁴⁵ Nikolsburger Wochenschrift, roč. 10 (1869), č. 21 (22. 5. 1869), s. 3.

¹⁴⁶ HENNING, c. d., s. 294.

¹⁴⁷ Starší literaturou, počínaje prací mikulovského kanovníka Mathiase Maria Feyfara, bývá často paní Luckenbach s paní Fabricius zaměňována (FEYFAR, c. d., s. 353–354).

prusko-rakouského válečného konfliktu, protože v Prusku byla v této době zavedena všeobecná branná povinnost pro muže ve věku 20–39 let.¹⁴⁸ Do Mikulova přišel jako dvacetiletý zřejmě přímo za knihkupcem Brunno Thielem (mohli být i příbuzní), jehož živnost pak v roce 1871 přebral. O knihkupectví a nakladatelství se ale patrně staral hned po Thielově odchodu do Vídně o dva roky dříve. Nafe získal od Thieleho i dům se čtyřmi byty, č. p. 14 na náměstí, přičemž v jednom z nich s rodinou bydlel a v přízemí měl obchod s knihami, hudebninami a pohlednicemi. V roce 1890 začal spolupracovat s mikulovským fotografem Franzem Elstnerem, od něhož pocházejí také dvě fotografie pruského hřbitova, na nichž je zachycen i Julius Nafe a jeho manželka. Nakladatelské a knihkupecké činnosti se Nafe věnoval ještě v roce 1914, o sedm let později byl již na odpočinku a žil minimálně z nájmu ze tří bytů svého domu. V jednom z bytů bydlel v roce 1921 se svou rodinou Nafeho nástupce v obchodu Alois Bartosch. Ve čtvrtém bydlel ovdovělý majitel domu, který téhož roku, 26. března 1921, zemřel.¹⁴⁹

V roce 1890 zřídil Julius Nafe nadaci na udržování pruského hřbitova, z níž se v letech 1890–1898 každoročně vydávalo na jeho údržbu kolem 64 zlatých. Příjmy nadace se pohybovaly, vyjma let 1893 a 1894, kolem necelých sta zlatých, v uvedených dvou letech na účet nadace přibýlo 1 628 zlatých.¹⁵⁰ Za dlouholetou péči o hřbitov pruských vojáků obdržel Julius Nafe právem Zasluzný řád Pruské koruny. Lze předpokládat, vzhledem k výši výdajů nadace, že v devadesátých letech 19. století k žádným větším úpravám na hřbitově nedošlo a stále zůstal v podobě, v jaké byl po instalaci kříže a jak jej také zachytil fotograf Franz Elstner na nejstarším známém snímku hřbitova.¹⁵¹ Na něm za jedním z náhrobků, konkrétně za kamennou deskou se jménem Ernsta Ackermanna, stojí vybraně oblečený štíhlý muž s tmavou bradkou, kterého text na reversu fotografie představuje jako Julia Nafeho. Téhož dne vznikla i druhá fotografie hřbitova, pořízená z opačné strany, na níž je Nafeho manželka. Z dalších dnes známých a většinou již publikovaných fotografií vyplývá, že v průběhu první poloviny 20. století původní parková úprava hřbitova pomalu ztrácela svou úhlednost. Po celou dobu přítomnosti německy mluvících obyvatel v Mikulově však hřbitovu byla odpovídající péče věnována, i když po odchodu či smrti Julia Nafeho se tak starostlivý a pečlivý správce již nenašel. Do roku 1945 bylo provedeno nové oplocení hřbitova plotem a zbudovány se zde rovněž betonové obrubníky. Po roce 1945 a hlavně po uzavření hraničního pásma nikdo o místo posledního odpočinku pruských vojáků nejevil zájem a hřbitov pomalu zarůstal travou, křovím a náletovými stromy. Naštěstí nebylo možné hřbitov běžně navštěvovat, a tudíž ani ničit, chátrání měl na svědomí pouze zub času, a nikoli vandalové. Ti se projevili až v devadesátých letech ničením některých stále ještě stojících náhrobků. Těžko říci, kdy také zmizely všechny železné kříže, které byly na některých náhrobcích. V této době se občas na konci léta na úpatí centrálního kříže objevil věnec se stuhou, dokládající, že na zemřelé vojáky nezapomněli alespoň bývalí obyvatelé Mikulova, kteří rovněž jako ti dnešní nemají s padlými vojáky v podstatě nic společného.

Všechny novodobé snahy o opravu mikulovského pruského hřbitova již na svém počátku narážely na nedostatek finančních prostředků. Bylo tedy zřejmé, že je nutno pro tento záměr získat finance prostřednictvím dotačních programů. V únoru 2009 nechalo město Mikulov zpracovat Zahradnickou fakultou brněnské Mendelovy univerzity návrh sadovnických úprav hřbitova, který řešil selektivní odstranění stávajících dřevin, vybudování oplocení a nízké opěrné zídky a celkovou úpravu hřbitova včetně výsadby okrasných

¹⁴⁸ BĚLINA – FUČÍK, c. d., s. 202.

¹⁴⁹ Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově, Okresní úřad Mikulov, sčítací operáty z roku 1921, kart. 1217. O Juliu Nafem nejpodrobněji MASSOVÁ – BRICHTOVÁ – VRBKOVÁ, c. d., s. 15.

¹⁵⁰ Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově, Archiv města Mikulov, kart. 81, inv. č. 209. Přestože od roku 1892 platila v rakousko-uherské monarchii korunová měnová soustava, účty nadací jsou dle obecného zvyku stále vedeny ve zlatých a krejcarech, na něž se v celé zemi počítalo ještě dlouho po zavedení nové měny (VOREL, Petr: Od pražského groše ke korunové měně, Praha 2004, s. 321).

¹⁵¹ Regionální muzeum v Mikulově, inv. č. PF 1559.

rostlin. Ukázalo se však, že předpokládané náklady na takto komplexně pojaté sadové úpravy jsou příliš vysoké a dvě po sobě podané žádosti o dotaci z Operačního programu Životní prostředí v letech 2010 a 2011 byly zamítnuty.

Stav pruského hřbitova v té době již rozhodně neodpovídal pietnímu významu tohoto místa. Celý prostor byl pokryt vysokou travou a náletovými dřevinami; jejich občasné vysekání nedokázalo zabránit dalšímu zarůstání hřbitova. Litinový centrální kříž byl poškrábán a náhrobek jednoročního dobrovolníka Brabandta vyvrácen neznámými vandaly. Na počátku roku 2012 tedy technický referent Komitétu 1866 pro oblast Moravy a Slezska Jiří Synek kontaktoval Městský úřad v Mikulově a navrhl možnost financovat opravu hřbitova z dotace na zajištění péče o válečné hroby, poskytované Ministerstvem obrany České republiky. Restaurátor František Pavůček v dubnu 2012 vypracoval restaurátorský průzkum a na jeho základě byl za spolupráce s Komitétem 1866 sestaven investiční záměr, nezbytný pro získání této dotace. Vlastní žádost spolu s kompletní dokumentací byla na Ministerstvo obrany ČR podána v závěru roku 2012 a v první polovině roku 2013 byla ministerstvem schválena, přičemž vlastní realizace připadla dle dotačních podmínek na rok 2014.

Po obdržení závazného příslibu finančních prostředků mohlo být v červenci 2014 provedeno výběrové řízení na dodavatele prací a v průběhu srpna bylo zahájeno kácení některých odumírajících vzrostlých akátů a čištění hřbitova od dalších náletových dřevin. Veškeré sadové úpravy provádělo zahradnictví HORTISCENTRUM, s. r. o., se sídlem v Židlochovicích. Odborné restaurování náhrobků zajišťovala brněnská firma MARS-TON-CZ, s. r. o., která v minulosti realizovala kromě jiného například opravu obelisku připomínajícího ukončení napoleonských válek z roku 1818 v Denisových sadech v Brně či kříže na hrobě pruského kyrysníka z roku 1866 v nedaleké Ivaní.

V průběhu září byl prostor hřbitova kompletně vyčištěn, byly odstraněny zbytky starého oplocení a kromě akátů tvořících prstenec vymezující obvod hřbitova byly všechny vzrostlé akáty vykáceny. Terén v blízkosti náhrobků byl odkopán do hloubky 15–20 cm a okolo byla vytvořena zpevněná plocha s přístupovou komunikací, navazující na polní cestu nad hřbitovem. Jednotlivé náhrobky byly navíc obsypány kamenivem, čímž se citlivě vydělily od okolní mlatové plochy. Zbývající části hřbitova byly urovnané, pokryty mulčem a osázeny břečťanem a barvínkem.

Vlastní náhrobky byly dvakrát očištěny tlakovou vodou, korozivní produkty byly odstraněny čističem na kámen a kompletně biocidně ošetřeny. Litinové prvky byly zbaveny stop rzi a opatřeny antikoročním černým nátěrem alkyd-uretanovou barvou. Kamenné části náhrobků byly konsolidovány napuštěním organokřemičitany. Dlouhá prasklina, která protíná žulový podstavec centrálního kříže, způsobená vahou neseného litinového kříže, musela být zatmelena, podstavec byl navíc stabilizován s pomocí dvou nerezových kotev zapuštěných do kamene. Dva na zemi ležící náhrobky byly opět usazeny na svá místa, pískovcové obruby dvou rovů před linií náhrobků byly vyrovnány a sokl kříže nacházející se mezi nimi byl vyzdvižen více nad terén. Nakonec byl povrch náhrobků hydrofobizován.¹⁵²

V roce 2014 se podařilo z Dolnorakouské zemské knihovny v Sankt Pöltenu získat dvě fotografie pruského hřbitova v Mikulově (156 × 201 mm), datované kolem roku 1920.¹⁵³ Díky oběma fotografiím mohly být stávající i nově nalezené náhrobky sestaveny tak, aby vzhled pruského hřbitova co možná nejvíce odpovídal původnímu stavu.

Prevážná většina náhrobků na pruském hřbitově se nachází v jedné linii o celkové délce 13,6 m, orientované čelem k jihu. Zcela vpravo (z pohledu návštěvníka stojícího čelem k severu) se v této linii náhrobků nachází pískovcový sokl o rozměrech 32 × 19 cm a výšce 25 cm. Je bez jakýchkoli nápisů, pouze jeho horní okraj je dvakrát ozdobně stupňovitě profilován a v horní ploše je otvor o velikosti 9,5 × 5 cm, do něhož byl původně ukotven litinový kříž, který se však již nedochoval.

¹⁵² MAREK, Jiří: Restaurátorská zpráva – Pruský hřbitov v Mikulově, Brno 2014.

¹⁵³ Niederösterreichische Landesbibliothek Sankt Pölten, sign.: 28.967 a 28.970.

Pruský hřbitov po rekonstrukci v letech 2014–2015 (foto M. Svoboda)

Vedle něho je prostý pískovcový náhrobek o rozměrech 35 × 18 cm a výšce 60 cm. Do jeho čelní strany je vytesán nápis: *E. TIEDE / VICE FELDWEBL / aus / Pritzwalk / † / 4. Juli 1866*. Horní okraj náhrobku je opět ozdobně profilován a v horní ploše je ještě dnes zatmelen zbytek litinového čepu z kříže, který byl kdysi do náhrobku zasazen. Samotný nápis je zajímavý uvedením zcela nesmyslného data úmrtí zde pohřbeného pruského poddůstojníka. Rozhodně nemohl v Mikulově zemřít 4. července 1866, neboť v tento den se drtivá většina pruské armády ještě konsolidovala po vítězné bitvě na bojišti u Hradce Králové, a vicešikovník Tiede se tedy nacházel více než 175 km vzdušnou čarou od Mikulova. Vzhledem k tomu, že po očištění náhrobku je přes písmeno „J“ v nápisu patrný částečný obrys písmene „A“ a mezi písmeny slabiky „li“ je zbytek písmene „g“, je více než pravděpodobné, že kameník, který nápis tesal, zaměnil měsíc červenec (Juli) za srpen (August) a pokoušel se ještě svůj omyl neúspěšně opravit. Skutečné datum úmrtí vicešikovatele Tiedeho bude tedy 4. srpen 1866. Jakékoli další pátrání po osobě pohřbeného značně ztěžuje fakt, že na náhrobku není uvedena jednotka, ke které byl zařazen. Jediným vodítkem, z něhož lze vycházet, je místo jeho narození – Pritzwalk, což je město v Braniborsku, náležející dnes do okresu Prignitz. V úvahu tedy přicházejí pouze ty pruské jednotky, které se doplňovaly právě z braniborské oblasti, případně gardové jednotky, doplňující se z území celého státu. I přes prohledání značného množství sepsaných plukovních dějin výše uvedených jednotek v nich nebyla objevena jakákoli zmínka o osobě vicešikovatele Tiedeho, a tak pátrání po bližších informacích o něm zůstává výzvou do budoucna.

Dále v řadě stojí zajímavý náhrobek Ernsta Ackermanna, zhotovený z bílého vápence. Je tvořen stylizovanou skalkou s dobře patrným výklenkem o rozměru 55,5 × 17 cm a hloubce 3 cm, ve kterém byla původně umístěna nápisní deska. Na skalce je postavena jednoduchá hranolová stěla o rozměrech 63 × 21 cm a výšce 51 cm, zdobená na přední straně plastickým reliéfem dvou vavřínových ratolestí spletených do kruhu, v němž je vytesán nápis: *Ernst | Ackermann | ...* Další části nápisu jsou dnes již bohužel nečitelné a ani studiem zvětšenin historických fotografií se je nepodařilo determinovat. Víme jen, že původně byl text rozložen do pěti řádků.

Detaily náhrobků na pruském hřbitově (foto M. Svoboda)

Velice zajímavé informace však přinesl náhodný objev dvou zlomků nápisní desky, původně zasazené do výklenku ve skalce náhrobku, které byly nalezeny při úpravě svahu v prostoru za náhrobkem vicešikovatele Tiedeho. Jedná se o zlomky desky z okrového mramoru (rozměr prvního je 16 × 16 cm, druhého 16 × 7 cm) o tloušťce 1,5 cm, které nesou následující rytý text uspořádaný do čtyř řádků: ... *Kaiser Ale...* ... *...arde* | ... *...ier Regimenten...* | ... *1842, gest. am866.* | ... *seiner Asc...* Text kvůli chybějícím kusům desky na sebe sice přímo nenavazuje, ale i tak nám poskytuje dostatečné informace o pohřbeném. Z nápisu víme, že Ernst Ackermann se narodil v roce 1842 a byl příslušníkem gardového granátnického pluku č. 1 cara Alexandra.¹⁵⁴

Tato jednotka tvořila spolu s 3. gardovým granátnickým plukem královny Alžběty 3. gardovou pěší brigádu a byla zařazena do 2. gardové pěší divize generálporučíka Heinricha Ludwiga Franze von Plonskiho v sestavě gardového sboru generála jízdy prince Augusta von Württemberg. Po bitvě u Hradce Králové se pluk přesunul přes Opatovice, Pardubice a Vysoké Mýto na Moravu, pochodoval údolím řeky Svitavy a později podél Dyje až do Břeclavi, kde řeku 21. července překročil a zamířil dále na Vídeň. Dne 23. července dorazil do přiděleného prostoru – štáb pluku spolu s I. a fyzilířským praporem kvartýrovaly v Drasenhofenu, II. prapor byl umístěn do Schweinbarthu. Zde pluk setrval do 30. července, kdy se přes Mikulov přesunul do Dolních Dunajovic a Brodu nad Dyjí. Následujícího dne překročil řeku Dyji a přes Brno, Tišnov, Nové Město na Moravě a Kutnou Horu zamířil k Praze, kam dorazil 17. srpna 1866.¹⁵⁵ Ernst Ackermann se do lazaretu v Mikulově dostal buď již při pobytu pluku v Drasenhofenu, nebo při jeho průchodu Mikulovem na cestě zpět do vlasti.

V dějinách pluku chybí seznam vojáků zemřelých na choleru a další onemocnění, nicméně v soupisu ztrát z bitvy u Hradce Králové je uveden svobodník Julius Ackermann¹⁵⁶ (pocházel z obce Unter Werscheck, kraj Weißenfels), zařazený do 1. setniny, který byl v boji dne 3. července 1866 lehce raněn kulkou do levého ramene a zůstal u své jednotky. Vzhledem k tomu, že Prusové obvykle měli několik křestních jmen, která se ani

¹⁵⁴ Gardový granátnický pluk č. 1 císaře Alexandra vznikl v roce 1814 a jeho posádkovým městem byl Berlín. V polním tažení roku 1866 velel jednotce plukovník Knappe von Knappestädt (ABEL, Paul von: *Stammliste der königlich Preussischen Armee*, Berlin 1905, s. 11–12).

¹⁵⁵ KRIES, c. d., s. 96–97.

¹⁵⁶ KRIES, c. d., s. 414; *Amtliche Verlust-Liste der königlich preussischen Armee im Sommer-Feldzug 1866, Elberfeld 1866*, s. 112.

v dokumentech zdaleka neuváděla všechna, mohlo by se jednat o stejného vojáka, jenž se v Mikulově stal obětí cholery. Dokud však nebudou objeveny další pruské záznamy o úmrtí vojáků v Mikulově, nebudeme mít jistotu o správné osobě.

Centrální část hřbitova zaujímá mohutný litinový kříž ukotvený¹⁵⁷ do hranolového podstavce z červené žuly, na němž je na přední straně vytesán nápis: *HIER RUHEN IN GOTT | 209 PREUSSISCHE KRIEGER. | SIE STARBEN | GETREU IHREM EIDE | FÜR KÖNIG UND VATERLAND | MDCCCLXVI.*¹⁵⁸

Hned vedle centrálního kříže se nachází další unikátní náhrobek, věnovaný veterinárnímu lékaři Gustavu Brabandtovi. Na betonovém podstavci o rozměrech 80 × 35 cm a výšce 40 cm se nachází zbytek neobvykle členěného litinového náhrobku (33 × 14 cm, celková výška 58 cm), z něhož se zachovala pouze jeho přední část a zbytek podstavu kříže, který se na něm v minulosti vypínal, jehož část v délce cca 30 cm zde v roce 2004 ještě stála. Ten však, stejně jako zadní část náhrobku, neodolal vandalům a zubu času. Přední stranu litinového náhrobku zdobí plastický medailon z dvojitých protínajících se rovných linií, v němž je umístěn nápis: *GUST. | BRABANDT | aus Rathenow | in Preussen | geb. am 31. März 1846. | gest. am 31. Juli 1866. | als einjähriger | Freiwilliger | und Rossarzt | der Garde_Artillerie.* Volný překlad nápisu zní: *Gustav Brabandt z Rathenowa*¹⁵⁹ *v Prusku, narozen 31. března 1846, zemřel 31. července 1866 jako jednoroční dobrovolník a lékař koní u gardového dělostřelectva.* Bližší informace o Gustavu Brabandtovi se nepodařilo zjistit, neboť překvapivě není uveden v podrobných dějinách ani jednoho z gardových polních dělostřeleckých pluků.¹⁶⁰ Snad je to právě z toho důvodu, že byl jednoročním dobrovolníkem.

Linii náhrobků uzavírají dva sokly, původně zakončené litinovými kříži, které však byly již dávno uraženy. Jeden z nich je pískovcový (27 × 21 cm, nad terén vyčnívá do výšky 7 cm), druhý je betonový (18 × 18 cm, výška 13 cm nad terénem). Komu byly náhrobky věnovány, se nejspíše již nikdy nedozvíme, nápisové desky byly součástí dávno ztracených původních litinových křížů.

Před vlastní linií náhrobků se nachází dvojice obdélníkových obrub roků, sestavená z pískovcových obrubníků (rozměr každého rovu je 95 × 190 cm). Mezi těmito dvěma rovy se nachází poslední sokl z hnědého pískovce o rozměrech 24 × 15 cm, vyčnívající nad terén do výšky 35 cm, původně také osazený litinovým křížem.

Při terénních úpravách v roce 2014 byl v prostoru hřbitova nalezen nádherně zachovalý kříž z bílého mramoru o výšce 79 cm a rozpětí ramen 42 cm, který nese jemně tesaný nápis: *Fritz Schröder | aus Halberstadt, | geb. am | 3. Janr. | 1841, | gest. am | 4. Aug. | 1866.* O existenci tohoto kříže jsme věděli z historických fotografií hřbitova, ale netušili jsme, že se dochoval do dnešní doby, takže jeho nález byl velkým překvapením. Pátráním v literatuře a v archivních materiálech¹⁶¹ se podařilo zjistit, že Friedrich Wilhelm August Schröder se skutečně narodil 3. ledna 1841 v Halberstadtu¹⁶² a v roce 1859 vstoupil do 1. magdeburského pěšího pluku č. 26 jako důstojnický čekatel. V roce 1860 byl povýšen na portepé

¹⁵⁷ Do žulového fundamentu byl upevněn zalitím olovem.

¹⁵⁸ Volný překlad nápisu: *Zde odpočívá v Pánu 209 pruských válečníků. Zemřeli věrni své přísaze, za krále a vlast. 1866.*

¹⁵⁹ Rathenow je město v Braniborsku, přibližně 70 km západně od Berlína.

¹⁶⁰ BEUTNER, Friedrich Wilhelm: Die Königlich Preussische Garde-Artillerie insbesondere Geschichte des 1. Garde-Feldartillerie-Regiments und des 2. Garde-Feldartillerie-Regiments. Band 2, Berlin 1894.

¹⁶¹ DVOŘÁK, c. d., s. 162; Matrika zemřelých 1. magdeburského pěšího pluku č. 26, poručík Schröder je zde veden pod pořadovým č. 204; STUCKRAD, Wilhelm Walter Bruno von: Geschichte des 1. Magdeburgischen Infanterie-Regiments Nr. 26. Teil 2: Die letzten fünfundzwanzig Jahre 1863–1888, Berlin 1888, s. 84, 279–280, 283, 295–296, 357; VARCHMIN, Friedrich Wilhelm von: Helden-Tafel. Nekrolog der in Feldzügen des Jahres 1866 „Mit Gott für König und Vaterland“ gebliebenen Officiere, Fähnriche und Officier-Aspiranten Preußischen Armee und ihrer Verbündeten, Erfurt 1870.

¹⁶² Halberstadt je město ve středním Německu (spolková země Sasko-Anhaltsko), 50 km jihozápadně od Magdeburgu.

praporčíka a o rok později na poručíka.¹⁶³ V roce 1865 byl zařazen ke 2. magdeburskému zeměbranceckému pluku č. 27, od kterého se však těsně před začátkem polního tažení roku 1866 navrátil zpět k 1. magdeburskému pěšímu pluku č. 26, kde byl zařazen do 10. setniny, již velel nadporučík von der Becke. Muselo se tak stát koncem května nebo na začátku června 1866, neboť v již zmiňovaných dějinách pluku se ve schematismu jednotky, sestaveném k datu 14. května 1866, ještě nevyskytuje. S touto jednotkou vstoupil 23. června 1866 do Čech a 3. července 1866 prošel krvavým bojem u Hradce Králové. Po dvoudenním odpočinku pluk vyrazil na další pochod, který jej dovedl 13. července do Brna. Odtud vyrazil I. a fyzilírský prapor pluku dál směrem k Vídni, zatímco II. prapor zůstal v Brně. Fyzilíři postupovali v následujících dnech přes Velké Němčice, Břeclav, Hohenau a Dürnkrot až do Stillfriedu a 21. července přešli u Stupavy řeku Moravu. Dne 22. července 1866 tvořily oba prapory pěšího pluku č. 26 v bitvě u Lamače zálohu 7. pěší divize, po desáté hodině však i ony krátce zasáhly do boje, který byl však okolo poledne přerušen vyhlášením klidu zbraní. Fyzilíři se stáhli do Marcheggu a následujícího dne do Malacek, kde setrvali až do 28. července, kdy byli vysláni do Gajar. O dva dny později překročili řeku Moravu, postoupili do Angern a následujícího dne se účastnili velké přehlídky v okolí Gänsendorfu. Dne 1. srpna pluk zahájil přesun do prostoru severozápadně od Brna (do okolí obcí Rožná, Rožínka, Strážek), kam dorazil 11. srpna.¹⁶⁴ Již v průběhu pobytu v Dolním Rakousku a při přesunu na západní Moravu se u mužstva pluku začaly objevovat první případy cholery, již krátko onemocnělo přibližně 150 vojáků, přičemž dva důstojníci a 43 poddůstojníků a příslušníků mužstva na tuto nemoc zemřelo.¹⁶⁵ Při tomto přesunu jednotky se tedy pravděpodobně poručík Schröder dostal do Mikulova, kde podle záznamu v matrice zemřelých 1. magdeburského pěšího pluku č. 26 dne 4. srpna 1866 v devět hodin ráno podlehl choleře a 5. srpna byl pohřben. Na základě historických fotografií mikulovského pruského hřbitova je jasné, že mramorový kříž poručíka Schrödera byl umístěn uvnitř pravé pískovcové obruby rovu před hlavní linií náhrobků. Původně byl v mírně zešíklené poloze pomocí železných podpěr ukotven do pískovcového bloku (na spodní straně kříže jsou patrné tři otvory po ukotvení a zachovaly se také zbytky kovaných kotvicích prvků, které byly v pískovcovém bloku původně upevněny zalitím olovem) a volně obrůstal břečtanem. Později byl kříž umístěn na betonový podstavec, který se zachoval a na který byl nyní při rekonstrukci hřbitova upevněn cementovou maltou.

Na jedné z historických fotografií je zachycen i druhý kříž z bílého mramoru, který byl umístěn uvnitř levé pískovcové obruby rovu, nalevo od kříže poručíka Schrödera. Byl stejných rozměrů a vzhledu jako předcházející kříž, pouze rohy tohoto kříže byly mírně zkosené. Z fotografie je patrné, že patřil vícešikovateli Fabriciovi. Po tomto zjištění již nebyl velký problém dohledat další informace. Albert Fabricius se narodil 6. dubna 1841 v Magdeburgu a při mobilizaci v roce 1866 byl v hodnosti vícešikovatele od 1. magdeburského zeměbranceckého pluku č. 26 převelen do 10. setniny 1. magdeburského pěšího pluku č. 26. Stejně jako poručík Schröder zemřel v Mikulově 4. srpna 1866, již v 8,30 hodin ráno, a následujícího dne byl pohřben.¹⁶⁶

Při terénních úpravách mikulovského hřbitova byl objeven zlomek kříže patřící právě k náhrobku vícešikovatele Fabricia. Jedná se úlomek horní části kříže z bílého mramoru o rozměrech 15 × 13 cm se zkosenými rohy a zcela bez nápisu. Vzhledem k tomu, že bylo velmi pravděpodobné, že zbytek tohoto kříže i s nápisní částí by mohl být stále skryt někde na ploše hřbitova, byla 3. listopadu 2014 provedena ve vytipovaných částech

¹⁶³ Portepé praporčík (něm. Portepce-Fähnrich) představoval v pruské armádě důstojnického kandidáta s nejvyšší poddůstojnickou hodností (DVOŘÁK, c. d., s. 19). Ekvivalent této hodnosti v rakouské armádě neexistoval.

¹⁶⁴ STUCKRAD, c. d., s. 73–83.

¹⁶⁵ STUCKRAD, c. d., s. 84.

¹⁶⁶ DVOŘÁK, c. d., s. 191; STUCKRAD, c. d., s. 84, 280, 283; Matrika zemřelých 1. magdeburského pěšího pluku č. 26, vícešikovatel Fabricius je zde veden pod pořadovým č. 203; VARCHMIN, c. d.

pohřebiště sondáž pomocí ručních výkopů i s použitím mechanizace. Žádné další části tohoto kříže však nalezeny nebyly. Kříž byl tedy zhotoven celý nový. Posledním nálezem, který byl učiněn, je 40 cm dlouhý zlomek litinového kříže zdobeného rostlinnými motivy a tváří anděla, zakončený zbytkem nápisní destičky, dnes již bez zřetelného nápisu. Podle dobové fotografie by mohl náležet k jednomu ze dvou křížů, které stály vedle náhrobku Gustava Brabandta. Všechny nálezy, vyjma mramorového kříže Fritze Schrödera, byly předány do Regionálního muzea v Mikulově.

Ve druhé polovině roku 2015 byla realizována druhá fáze obnovy pruského cholero-vého hřbitova v Mikulově, která navázala na první etapu z roku 2014. Vzhledem k tomu, že v předchozím roce prošly veškeré pomníky na hřbitově odborným restaurováním, byly nyní na náhrobky, na nichž chyběly kříže, osazeny nově vyrobené litinové kříže. Tyto práce, prováděné opět firmou MARSTON-CZ, s. r. o., byly v plné výši financovány z rozpočtu města Mikulova.

Na čtyři kamenné sokly a na náhrobek vicešikovatele Tiedeho byly navrženy a odlity stejné litinové kříže o výšce 120 cm, tloušťce 2 cm a rozpětí ramen 48 cm. Všechny kříže s profilovaným a mírně přesahujícím okrajem nesou uprostřed prostý letopočet 1866. Při jejich montáži bylo nutno oba sokly vedle náhrobku Gustava Brabandta nahradit novými kamennými, neboť ty původní nebyly pro ukotvení křížů vhodné (pískovcový sokl byl silně rozpukán a betonový sokl vedle něho byl příliš nízký, než aby mohl být s nasazeným křížem stabilní). Kříže byly osazeny ve druhé polovině října 2015.

Zároveň byla na hrobové místo nalevo od náhrobku poručíka Schrödera umístěna replika kříže vicešikovatele Alberta Fabricia. Nový kříž byl zhotoven z bílého mramoru a svým tvarem a rozměry je zcela shodný s křížem poručíka Schrödera, jemuž odpovídá i rozložení nápisu a styl použitého písma. Nápis na novém kříži zní: *Albert Fabricius | aus Magdeburg, | geb. am | 6. Apr. | 1841, | gest. am | 4. Aug. | 1866*. Šablonu pro jeho zhotovení vytvořil místopředseda Komitétu 1866 Vlastimil Grof.

Těmito pracemi byla konečně završena obnova pruského cholero-vého hřbitova a díky městu Mikulovu tak tato ojedinělá památka opět získala důstojný pietní vzhled, který si plně zaslouží. Nezbyvá než doufat, že v této podobě zůstane hřbitov zachován i našim potomkům jako místo připomínající zbytečnou smrt více než dvou stovek mladých mužů.

Miroslav Svoboda – Jiří Synek

Mikulov during the Austro-Prussian War in 1866

150 years ago the Austro-Prussian War was ended in Mikulov. It determined the conditions in Europe for the next half century. Mutual relations of Prussia and Austria were throughout the 19th century marked by rivalry for influence in the German area, which culminated in the war of 1866. The Prussian army invaded Bohemia in three routes and after a series of partial victories convincingly defeated the Austrian army at the Battle of Konigsgratz. Pursuing the retreating Austrians the Prussian army came on July 15, 1866 to Mikulov. In Mikulov then resided over eight thousand people, the district court, the district office and the castle of Ditrichstein family towered over the city. Within a few days the city was flooded with Prussian soldiers, amounting to 45 000. The task of the municipal government headed by mayor Johann Lahner was to feed all the soldiers and accommodate them. Often individual houses provided shelter for several dozens of men. The Prussian soldiers showed enormous appetite and according to the locals enjoyed unusual combinations of foods.

The castle was occupied by Prussian officers, who soon after their arrival told the governor of the castle Mr. Brunn that King Wilhelm I of Prussia was to come to Mikulov as well. Prussian headquarters headed by the monarch arrived in the city on July 18 in the evening. During the two-week stay of the king, Chancellor Bismarck and the highest Prussian officers the governor Anton Brunn had to provide the necessary food and meet all the requests of the winners of the war. The castle was crowded with troops and many officers had to be accommodated in the town.

After the arrival of the Prussian army there was an outbreak of cholera both among the Prussian soldiers and townsfolk which on both sides claimed over two hundred lives. A cholera hospital for the Prussian patients was set up in the building of Piarist school and the dead soldiers were buried at the newly established cemetery outside the city. Deceased inhabitants of the town were buried at the existing cemetery.

The peace negotiations between the Prussian and Austrian delegations began at the Mikulov chateau on July 23. After three days of a turbulent negotiations, which threatened interruption of the talks and continuallion of the war, Armistice was finally signed and the preliminary peace terms approved. The final peace treaty was signed on August 23, 1866 in Prague.

After the end of hostilities the Prussian army retreated from Moravia and returned back to their homeland. The country began enumerating the damage, very detailed one by the state authorities responsible for payment of compensation, which, however, no one received the full amount. Throughout the Prussian occupation in Mikulov there were no major problems with the victorious soldiers, surely thanks to a common language with the local population.

The greatest sight of the Prussian-Austrian war in Mikulov is the Prussian cemetery with several gravestones and central cross reverently arranged immediately after the war. The recent reconstruction gave this place again the look of a dignified final resting place for more than two hundred Prussian soldiers.

Příloha 1

Ubytování osob náležejících ke královskému pruskému hlavnímu štábu v mikulovském zámku v době od 17. července do 4. srpna 1866¹

Nové č.	Staré č.	
1., 2.	108., 109.	Tajný rada von Bork
3.	107.	Kaffé a Tee Salon krále, při něm promenádní cesta do velké altany
4.	106.	Stolní místnost krále
5.	105.	Setník von Nettelblatt, adjutant velkovévody meklenburského
8.	104.	Hlavní lékař Dr. Weiss
7.	102.	Major von Erhardt, hrabě von Dönhof, hrabě Waldersee, von Helden Scirnovsky, pobočníci prince Karla ²
10.	100.	Stolní místnost prince Karla
11.	99.	Ložnice prince Karla
12.	98.	Obývací místnost komořích prince Karla
	117.	Vchodová místnost k princí Karlovi
13.	96.	Generál von Treskov
14.	95.	Major Albetin
15.	94.	Major Tille
16.	93.	Generál von Moltke, náčelník generálního štábu celé armády
17.	92.	Sluhové generála von Moltkeho a hraběte Wartenslebena
18.	91.	Majoři generálního štábu von Adam a hrabě Wartensleben
19.	90.	Generál v. Podbielsky, náčelník štábu generálního ubytovatele
38., 39.	86., 87.	Kancelář generálního štábu a zasedací místnost
83., 84.	160., 162.	Telegrafní úřad
79.	167.	Obsluha telegrafu
51., 52.	153., 154.	Hrabě Gehman, hrabě Lehndorf, von Finkelstein, von Loo, hrabě Kanitz, pobočníci krále
53.	152.	Sloužící krále
54.	151.	Zasedací a přijímací místnost krále
55.	150.	Pracovna krále
56.	149.	Ložnice krále
57.	148.	Komoří a šatna krále
58.	147.	Hrabě Perponcer, dvorní maršálek, a von Rauch, vrchní ubytovatel krále
59.	146.	Generál Alvensleben
60.	145.	Generál Boyen. Zde také přespal jednu noc korunní princ.
63.	143.	Dr. Lauer, osobní lékař krále
64.	142.	Von Keudell, legátní rada, pak sekretář
65.	141.	Generál neznámého jména

¹ Seznam je součástí zprávy hejtmana Antona Brunna pro Alexandru hraběnkou Mensdorff-Pouilly, kněžnu z Ditrichštejna, z 16. března 1867 (MZA v Brně, G 140 Rodinný archiv Ditrichštejnů, inv. č. 2505, kart. 590). Originál je psán německy, pro potřeby tohoto článku je s ohledem na dnešní zvyklosti přeložen do češtiny.

² Mínen je princ Bedřich Karel.

66.	140.	Nadporučík von Bismarck, synovec prvního ministra hraběte Bismarcka. ³ (Jedna naládaná pistole ležela tu přes den na stole, v noci v nočním stolku.)
67.	139.	Konferenční místnost
68.	138.	Ložnice hraběte Bismarcka (Také zde ležela jedna zlatá pistole na stole, přes noc v nočním stolku.)
44.	126.	Tajný kabinetní rada Müller
45.	124.	Kabinetní kancelář
43.	127.	Gardové myslivci krále ⁴
42.	128.	dtto
41.	129.	dtto
	122.a.	Strážnice gardy
47.-49.	122.b.c.d.	Kuchyňka na kávu, stříbrná komora, stříbrné komořské desky. 3 dámské pokoje.
89.	172.	Soukromé služebnictvo
94.	175.	Účetní rada Kanzky
95.	176.	Dva sekretáři tajné kanceláře
96.	177.	Dvorský furýr Dorn
97.	178.	Komoři a sloužící hraběte Bismarcka
103.	170.a.b.	Kuchařský mistr a pět kuchařů
	188.	Důstojnická chodba č. 5, ubytovatel von Stülpnagel
	191.	Stráž pokoje prince Karla
	194.	Obydlí garderobiéra, čističe stříbra Schulze a králova sklepníka
	212., 223.	(byť zámeckého hejtmana) Ministr války von Roon se svými pobočníky a válečná kancelář
	36.	(byť Pateka) Štolba Rieck
	30., 34.	(byť Pateka) Kuchař a kuchyně hraběte Bismarcka
	52., 57.	(byť Kutschery) Nyní vozmistři Saalbach a Günther, pak králův sedlář
	224.	(maštal) Dvorská maštal krále 24 koní
	211.	(zimní jízdná) 82 koní
	51.	(kočárovna) 14 koní
	73.	(stáj) 22 koní
		celkem 142 koní

Vůz královského dvorního kováře (*Hofschmide Wagen*) se stálými dvěma samostatnými pracovníky stál nejprve na místě zbořené *Zwingerstalle*, později kvůli deštivému počasí u vchodu do velkého sklepa pod schodištěm do knihovny.

³ Správně by mělo být: synovec ministerského předsedy...

⁴ Jak vyplývá z textu, jednalo se ve skutečnosti o tělesné četníky (*Leib-Gendarmerie*), což Brunn mohl jen těžko rozlišit, neboť nosili stejně jako myslivci zelené kabáty.

Příloha 2

Výdaje na zaopatření a ubytování na zámku během trvání pruské invaze v době od 16. července do 4. srpna 1866

a.	Za zaopatření stravou	284 zl.	30 kr.
b.	Za 8 věder a 9 mázů vína ¹	108 zl.	12½ kr.
c.	Za dodané naturálie a materiál a sice:	26 zl.	18 kr.
	1. 2 sáhy mladého dubového dřeva á 13 zl. 6 kr. ²	26 zl.	12 kr.
	2. 69,5 měřic dřevěného uhlí á 70 kr. ³	48 zl.	65 kr.
	3. 153 kop svíček (<i>Apollokerzen</i>) á od 63 do 72 kr.	103 zl.	88 kr.
	4. 81 kop oleje do lamp á 36 kr.	29 zl.	16 kr.
	5. 2 kopy svíček (<i>Inselkerzen</i>) á 44 kr.		88 kr.
d.	Na příšlé směnky a obrazy		
	1. 7 kusů křišťálových slánek	3 zl.	92 kr.
	2. 5 kusů plechových lakovaných podnosů	4 zl.	38 kr.
	3. 1 kus plátového svícnu (?)	1 zl.	26 kr.
	4. 2 tucty skleněných lampových cylindrů	2 zl.	
	5. 1 kus porcelánové dózy na cukr		63 kr.
	6. 1 kus porcelánové konvičky na kávu	1 zl.	89 kr.
	7. 1 kus porcelánové konvičky na mléko		84 kr.
	8. 12 kusů šálků na kávu	5 zl.	4 kr.
	9. 3 kusy porcelánových pohárů na kávu s 2 podnosy	1 zl.	5 kr.
	10. 9 kusů konviček na kávu a mléko rozdílných velikostí	4 zl.	50 kr.
	11. 3 porcelánové lastury na cukr		90 kr.
	12. 2 broušené skleněné láhve	2 zl.	
	13. 50 sklenic různých velikostí a druhů	10 zl.	
	14. 2 servítky (ubrousky)	4 zl.	25 kr.
	15. 2 utěrky		40 kr.
	16. 9 ručníků	3 zl.	60 kr.
	17. 3 tažená sukna	9 zl.	
	18. 9½ lněných prostěradel	27 zl.	
	19. 2 staré turecké šalmaje	1 zl.	5 kr.
	20. 2 malé piccolo píšťalky	10 zl.	
	21. 1 indiánská zbraň	7 zl.	
	22. 1 olejomalba „ženská hlava ovinutá bílým šátkem“ dtto ženské poprsí s červeným šálem 1 olejomalba pána v kostýmu cca 1800, na koni 3 kusy dohromady	50 zl.	
	23. 1 kus postelového nášlapného koberce z ovčí vlny s tygřím motivem	5 zl.	
	24. 1 kus nášlapného koberce z ovčí vlny, pestrý, květovaný	4 zl.	
	25. 1 kus skleněné květinové vázy se zlatým zdobením	3 zl.	
		145 zl.	88 kr.
e.	Za dokázané a přiznané z rozličných lokalit, pro obnovení poškozeného sporáku, oken, za čištění míst, postelí a stolního nádobí	335 zl.	81½ kr.
	Celkem	1082 zl.	

¹ Moravské vědro měřilo 56,59 l, máz 1,07 l (HOFMANN, c. d., s. 74, 95).

² Moravský sáh měřil 5,6 m³ (HOFMANN, c. d., s. 84).

³ Moravská měřice měřila 70,6 l. (HOFMANN, c. d., s. 74).

Zemřelí ve farnosti u kostela sv. Václava od 15. července do 30. září 1866
(Moravský zemský archiv v Brně, fond E 67 Matriky, inv. 2953)

Den úmrtí	Den pohřbu	Č. p.	Jméno zemřelého	Povolání / vztah	Vyznání	Pohlaví	Věk			Příčina úmrtí	
							roků	měsíců	dnů	německy	český překlad
17.7.	19.7.	251	Johann Schwarzenbruner	syn krejčího	K	M	2	9		Bränne	záškrt
19.7.	21.7.	446	Veronika Grojer	vдова po formanovi	K	Ž	66			Entkräftung	sešlost věkem
22.7.	24.7.	395	Johann Ginzl	syn vinaře	K	M	5			Scharlach	spála
20.7.	22.7.	504	Johann Ellinger	obchodník	K	M	79			Auszehrung	chřádnutí
27.7.	28.7.	567	Johann Braunner	syn pradleny	K	M	14			Brechdurchfall	asijská cholera
28.7.	29.7.	567	Barbara Braunner	svobodná pradlena	K	Ž	53			Brechdurchfall	asijská cholera
28.7.	30.7.	5	Johann Jakob Kohs	obuvník	K	M	65			Akutes Lungenödem	prudký otok plic
23.7.	25.7.	žid. město	Johann Markl	nádeník	K	M	42			Cholera	cholera
30.7.	1.8.	324	Martin Taus	syn vinaře	K	M	2			Scharlach	spála
31.7.	2.8.	557	Katharina Kramer	dcera vinaře	K	Ž	14			Cholera	cholera
31.7.	2.8.	54	Katharina Zellner	manželka zedníka	K	Ž	45			Cholera	cholera
31.7.	2.8.	žid. město	Filipp Markl	syn vinaře	K	M	3			Cholera	cholera
1.8.	3.8.	285	Klara Wertschak	manželka vinaře	K	Ž	60			Lungensucht	tuberkulóza
2.8.	4.8.	489	Anna Goebl	dcera vinaře	K	Ž	1	6		Cholera	cholera
3.8.	5.8.	325	Katharina Filipp	dcera zedníka	K	Ž	14			Cholera	cholera
3.8.	5.8.	582	Franziska Lautsch	dcera neb. kníž. Liechten. účetního	K	Ž	15			Cholera	cholera
3.8.	5.8.	487	Maria Heiner	dcera násošky	K	Ž	10			Cholera	cholera
4.8.	6.8.	25	Anna Arnold	vдова po truhláři	K	Ž	74			Gehirnlähmung	krvácení mozkové
4.8.	6.8.	586	Rudolf Bartl	syn měšťana	K	M	4			Cholera	cholera
5.8.	7.8.	410	Ferdinand Hejmi	syn hodináře	K	M	2	7		Auszehrung	chřádnutí
5.8.	7.8.	467	Johann Lukas	vinař	K	M	76			Cholera	cholera

5.8.	7.8.	496	Katharina Krumphschmid	manželka vinaře	K	Ž	48			Cholera	cholera
5.8.	7.8.	602	Magdalena Bauer	dcera vinaře	K	Ž	2	6		Scharlach	spála
6.8.	8.8.	519	Jakob Unzeitig	zedník	K	M	76			Lungensucht	tuberkulóza
7.8.	9.8.	339	Franz Bernhard	syn měšťana	K	M		6		Cholera	cholera
8.8.	10.8.		Franz Kraus	svobodný syn rolníka	K	M	30			Cholera	cholera
8.8.	10.8.	557	Franz Krammer	manželka vinaře	K	Ž	41			Cholera	cholera
8.8.	10.8.	328	Franz Beichl	vinař	K	M	28			Cholera	cholera
8.8.	10.8.	216	Antonia Poesler	dcera svobodného majitele domu	K	Ž	58			Cholera	cholera
10.8.	12.8.	416	Veronika Salzbach	manželka knihaře	K	Ž	34			Cholera	cholera
10.8.	12.8.	397	Franz Jendera	děvorubec	K	M	48			Cholera	cholera
11.8.	13.8.	436	Mathias Schimaczek	vinař	K	M	68			Cholera	cholera
11.8.	13.8.	643	Maria Meixner	dcera dcery vinaře	K	Ž			8	Freisen	psotník
11.8.	13.8.	554	Josef Kromer	vinař	K	M	48			Cholera	cholera
11.8.	13.8.	216	Franz Kratschmar	domkář	K	M	46			Cholera	cholera
11.8.	13.8.	89	Rosalie Unzeitig	manželka zedníka	K	Ž	39			Cholera	cholera
11.8.	13.8.	406	Martin Heiny	květinář	K	M	38			Cholera	cholera
12.8.	14.8.	561	Veronika Zwiß	dcera nádeníka	K	Ž	1	2		Cholera	cholera
12.8.	14.8.	233	Mathias Rohrer	nádeník	K	M	57			Cholera	cholera
12.8.	14.8.	286	Veronika Hausenbirgl	dcera vinaře	K	Ž	2			Auszehrung	chřádnutí
12.8.	14.8.	645	Anna Maria Meixner	vдова po vinaři	K	Ž	48			Cholera	cholera
12.8.	14.8.		Mathias Gusmik	zahradník u piaristů	K	M	78			Cholera	cholera
13.8.	15.8.	424	Johann Hendl	soukromník	K	M	54			Cholera	cholera
13.8.	15.8.	323	Franz Beichl	syn vinaře	K	M	4			Cholera	cholera
13.8.	15.8.	684	Anna Maria Landsfried	manželka vinaře	K	Ž	66			Cholera	cholera
13.8.	15.8.	506	Anna Schopf	manželka řezníka	K	Ž	45			Cholera	cholera
14.8.	16.8.	676	Anna Maria Neubauer	dcera vinaře	K	Ž	8			Cholera	cholera
14.8.	16.8.	107	Andreas Tintl	zedník	K	M	48			Cholera	cholera
14.8.	16.8.		Katharina Fray	dcera cihláře	K	Ž	6			Cholera	cholera
14.8.	16.8.	285	Eleonora Gusmik	manželka vinaře	K	Ž	73			Cholera	cholera

12.8.	14.8.		Franz Ratkowsky	syn obuvníka	K	M	3	6	-	-
14.8.	16.8.	487	Katharina Hassak	manželka soukromníka z Vídně	K	Ž	55		Cholera	cholera
15.8.	17.8.	233	Katharina Rohrer	vдова po nádeníkovi	K	Ž	50		Cholera	cholera
15.8.	17.8.	552	Jakob Wachsmann	syn zedníka	K	M		8	Cholera	cholera
15.8.	17.8.	353	Zauner	syn ševce	K	M			Lebensunfähigkeit	mrtvě narozený
16.8.	18.8.	323	Theresia Beichl	dcera vinaře	K	Ž	5		Scharlach	spála
16.8.	18.8.	405	Ferdinand Bengard von Ebersthal	plukovník na penzi	K	M	96		Lungenlähmung	ochrnutí plic
16.8.	18.8.	517	Veronika Unzeitig	vдова po zedníkovi	K	Ž	77		Altersschwächt	
17.8.	17.8.		neznámý mrtvý		K	M	cca 50		Cholera	cholera
18.8.	20.8.	241	Alois Hauenstein	syn vinaře	K	M	2		Cholera	cholera
19.8.	21.8.	Cholera Spital	Wenzl Schinke	Bernhard nazývaný	K	M	7		Cholera	cholera
19.8.	21.8.	612	Veronika Filipp	manželka zedníka	K	Ž	42		Cholera	cholera
19.8.	21.8.	595	Anton Ginzl	syn vinaře	K	M	2		Lungenlähmung	ochrnutí plic
20.8.	22.8.	237	Franz Schmid	vinař	K	M	60		Cholera	cholera
20.8.	22.8.	227	Barbara Schmid	dcera vinaře	K	Ž	2		Cholera	cholera
20.8.	22.8.	Cihelna	Johann Maczek	cihlář z Theresienfeldu, okres Frývaldov	K	M	56		Cholera	cholera
20.8.	22.8.	306	Maria Mesal	dcera vinaře	K	Ž	21		Cholera	cholera
21.8.	23.8.	595	Johann Grimm	vinař	K	M	89		Alterschwächt	sešlost věkem
21.8.	23.8.	568	Johann Meixner	syn vinaře	K	M	1	9	Cholera	cholera
21.8.	23.8.	397	Theresia Jendera	vдова po nádeníkovi	K	Ž	48		Cholera	cholera
21.8.	23.8.	605	Johanna Habinsky	dcera po vinaři	K	Ž	2		Cholera	cholera
22.8.	24.8.	424	Anna Tylichrt		K	Ž	3		Cholera	cholera
22.8.	24.8.	632	Rosalie Kudělka	vдова po krupařovi	K	Ž	44		Cholera	cholera
22.8.	24.8.	1	Johann Sohsag	syn voskaře	K	M		3	Auszehrung	chrádnutí
22.8.	24.8.	10	Kornelia Zummer	dcera majitele domu	K	Ž	2	3	Cholera	cholera
22.8.	24.8.	262	Ignaz Schmid	syn vinaře	K	M	2		Cholera	cholera
22.8.	24.8.	226	Josef Elsinger	vinař	K	M	35		Cholera typhoid	cholera
22.8.	24.8.	297	Anton Schmid	syn vinaře	K	M	7		Wassersucht	vodnatelnost

22.8.	24.8.	Cihelna	Josef Bergmann	cihlář	K	M	36		Cholera	cholera
23.8.	24.8.	297	Georg Schmid	syn vinaře	K	M	5		Wassersucht	vodnatelnost
23.8.	25.8.	3	Franz Rochleder	pekařský mistr	K	M	61		Cholera	cholera
23.8.	25.8.	Cholera Spital	Veronika Slabik	z Praksčic, okr. Uh. Brod	K	Ž	16		Cholera	cholera
23.8.	25.8.	284	Franz Reming	vinař	K	M	46		Cholera	cholera
23.8.	25.8.	240	Maria Grün	manželka vinaře	K	Ž	76		Cholera	cholera
24.8.	26.8.	262	Ignaz Schmid	vinař	K	M	38		Cholera	cholera
24.8.	26.8.	405	Johanna Wallaschek	svobodná obročnice	K	Ž	76		Cholera	cholera
25.8.	27.8.	537	Rosalie Rulka	manželka krejčího	K	Ž	32		Cholera	cholera
25.8.	27.8.	572	Franz Zapfel	zedník	K	M	55		Cholera	cholera
27.8.	29.8.	222	Veronika Nepp	vдова po vinaři	K	Ž	62		Cholera	cholera
27.8.	29.8.	57	Barbara Pöschel	manželka nádeníka	K	Ž	49		Cholera	cholera
27.8.	29.8.	605	Franz Eckert	tesař	K	M	46		Cholera	cholera
29.8.	31.8.	604	Anton Fabian	syn cihláře	K	M	2		Fraisen	psotník
29.8.	31.8.	534	Josefa Pilipp	manželka zedníka	K	Ž	72		Cholera	cholera
29.8.	31.8.	660	Maria Stromer	dcera neb. učitele z Praksčic (okr. Uh. Brod)	P	Ž	1		Cholera typhoid	cholera
30.8.	1.9.	25	Johann Schmid	majitel domu	K	M	62		Cholera	cholera
30.8.	1.9.	665	Filipp Karasek	vinař	K	M	48		Cholera	cholera
31.8.	2.9.	Cihelna	Viktoria Pflück	manželka cihláře	K	Ž	77		Bauchwassersucht	vodnatelnost
1.9.	2.9.	354	Johan Waschek	syn kožešnického tovaryše	K	M	2	3	Cholera	cholera
1.9.	3.9.	354	Johanna Waschek	dcera kožešnického tovaryše	K	Ž	4		Cholera	cholera
1.9.	3.9.	21	Johann Pfeil	pasíř	K	M	49		Cholera	cholera
2.9.	4.9.	127	Josef Sack	vinař	K	M	54		Cholera	cholera
2.9.	4.9.	637	Jakob Beichl	syn vinaře	K	M	15		Cholera typhoid	cholera
2.9.	4.9.	1	Maria Jochmann	dcera nádeníka	K	Ž	4		Cholera	cholera
3.9.	5.9.	586	Josef Egle	plukovní lékař na penzi	K	M	48		Cholera	cholera
3.9.	5.9.	353	Johann Strobl	svobodný vinař	K	M	32		Cholera typhoid	cholera
4.9.	5.9.	561	Maria Rutka	manželka zedníka	K	Ž	34		Cholera	cholera
4.9.	6.9.	11	Anna Meszner	vдова	K	Ž	64		Cholera	cholera

4.9.	6.9.	525	Laurenz Wojatschek	syn zedníka	K	M	8			Cholera	cholera
4.9.	6.9.	569	Anna Landsfried	dceřa vinaře	K	Ž	8			Auszebrung	chřádnutí
5.9.	7.9.	Cihelna	Anton Kremer	nádeník	K	M	59			Cholera	cholera
5.9.	7.9.	561	Bernhard Goisnik	soukromník	K	M	67			Cholera	cholera
5.9.	7.9.	305	Anton Landsfried	syn vinaře	K	M	5			Cholera	cholera
5.9.	7.9.	565	Theresia Garasek	vdova po vinaři	K	Ž	56			Cholera	cholera
6.9.	8.9.	561	Johann Rulka	syn zedníka	K	M		18		Fraisen	psotník
6.9.	8.9.	426	Josefa Nagel	dceřa četn. strážmistra	K	Ž		9		Cholera	cholera
7.9.	9.9.	309	Veronika Wallisch	dceřa pastýře dobytka	K	Ž		3		Fraisen	psotník
7.9.	9.9.	446	Wenzl Bakrawa	syn policisty	K	M	1	4		Lungenentzündung	zanět plic
7.9.	9.9.	168	Anna Maria Kölbl	manželka nádeníka	K	Ž	35			Cholera	cholera
7.9.	9.9.	558	Josefa Müllner	dceřa ševce	K	Ž	4			Zehrfieber	plícní tuberkulóza
8.9.	10.9.	355	Johann Wallan	obuvník	K	M	50			Cholera	cholera
9.9.	10.9.	566	Theresia Fruhwirth	dceřa domkáře	K	Ž		7		Cholera typhoid	cholera
9.9.	11.9.	642	Barbara Rieder	vdova po zedníkovi	K	Ž	61			Cholera	cholera
9.9.	11.9.	322	Krummpschied	několikaměsíční nouzově pokřtěný plod							
10.9.	12.9.	16	Josef Leber	nádeník	K	M	63			Cholera	cholera
10.9.	12.9.	412	Wenzl Walleczeck	c. k. oficiál okresního finančního ředitelství na penzi	K	M	66			Cholera typhoid	cholera
10.9.	12.9.	351	Wenzl Geschel	syn vinaře	K	M	9			Schleimschlag	břišní tyfus
11.9.	13.9.	649	Barbara Walch	dceřa vinaře	K	Ž	14			Cholera	cholera
11.9.	13.9.	649	Elisabeth Walch	dceřa vinaře	K	Ž	5			Cholera	cholera
13.9.	15.9.	452	Wenzl Zipfl	syn vinaře	K	M		2		Auszebrung	chřádnutí
15.9.	17.9.	566	Elisabeth Filipp	dceřa zedníka	K	Ž	20			Cholera	cholera
16.9.	18.9.	419	Josef Schuberth	svobodný c. k. poštovní expeditor	K	M	22			Algemeiner Tuberculosis	tuberkulóza
17.9.	19.9.	332	Magdalena Wachsmann	vdova po zedníkovi	K	Ž	66			Cholera typhoid	cholera
18.9.	20.9.	566	Regina Filipp	dceřa dcery zedníka	K	Ž	3			Auszebrung	chřádnutí
18.9.	20.9.	411	Ida Hank	dceřa hodináře	K	Ž		6		Auszebrung	chřádnutí

21.9.	23.9.	561	Apollonia Filipp	manželka zedníka	K	Ž	46			Cholera typhoid	cholera
21.9.	23.9.	21	Franz Prehal	c. k. účetní oficiál	K	M	73			Leber Schwund	nádor na játrech
22.9.	24.9.	416	Rosalie Matejczek	svobodná hospodyně	K	Ž	28			Cholera typhoid	cholera
22.9.	24.9.	569	Johanna Landsfried	dcera tesaře	K	Ž	1	4		Cholera	cholera
22.9.	24.9.	514	Georg Buchert	syn zedníka	K	M	6			Ruhr	úplavice
22.9.	24.9.	654	Franz Hainz	syn řezníka	K	M	3			Scharlach	spála
23.9.	25.9.	275	Karl Kalupka	syn formana	K	M	10			Typhus	tyfus
23.9.	25.9.	453	Helena Feda	dcera vinaře	K	Ž		10		Auszebrung	chřadnutí
25.9.	27.9.	295	Johann Kunz	zedník	K	M	47			Cholera	cholera
27.9.	28.9.	296	Karl Zillich	syn vinaře	K	M	4			Zehrfieber	plicní tuberkulóza
27.9.	29.9.	561	Antonia Ofner	dcera topiče z Břeclavi	K	Ž	6			Cholera	cholera
21.9.	24.9.	24	Franz Opletal	syn sluhy	K	M			1	Schwäche	nedonošenost

Vysvětlivky ke všem tabulkám:

Vyznání: K - římský katolík
Ž - židovského vyznání

Pohlaví: M - muž
Ž - žena

Příloha 4

Zemřelí ve farnosti u kostela sv. Jana Křtitele od 15. července do 30. září 1866
(Moravský zemský archiv v Brně, fond E 67 Matriky, inv. 2979)

Den úmrtí	Den pohřbu	Č. p.	Jméno zemřelého	Povolání / vztah	Vyznání	Pohlaví	Věk		Příčina úmrtí	
							roků	měsíců	německy	český překlad
24.7.	26.7.	142	Johann Topolensky	řezník, svobodný	K	M	49		Gedärnbrand	snět ve střevech
25.7.	27.7.	90	Josef Balzerowsky	syn svobodné obyvateľky města	K	M	3,5		Auszehrung	chřádnuti
7.8.	9.8.	45	Anna Heindl	manželka nádeníka	K	Ž	48		Cholera	cholera
7.8.	9.8.	618	Elisabeth Franz	dcera svobodné nádenice	K	Ž	4		Cholera	cholera
8.8.	10.8.	84	Johann Huber	syn svobodné nádenice	K	M	7		Cholera	cholera
8.8.	10.8.	84	Johann Grün	syn hospodáře	K	M	1		Cholera	cholera
9.8.	11.8.	161	Antonia Spiczak	dcera kočího	K	Ž	9		Auszehrung	chřádnuti
9.8.	11.8.	170	Magdalena Göbl	manželka vinaře	K	Ž	75		Cholera	cholera
10.8.	12.8.	84	Anna Maria Hüber	vdova po vinaři	K	Ž	72		Cholera	cholera
10.8.	12.8.	45	Anton Bartl	vinař	K	M	69		Cholera	cholera
10.8.	12.8.	195	Josef Hoffmann	svobodný služebník	K	M	40		Cholera	cholera
10.8.	12.8.	47	Franz Fada	svobodný vinař	K	M	25		Cholera	cholera
11.8.	13.8.	195	Katharina Wolf	vdova po řeznickém mistru	K	Ž	70		Cholera	cholera
11.8.	13.8.	51	Katharina Fritsch	dcera vinaře	K	Ž	19		Cholera	cholera
11.8.	14.8.	? Garten	Maria Rudolf	vdova po knížecím myslivci	K	Ž	51		Cholera	cholera
12.8.	14.8.	144	Franz Radkowsky	syn obuvníka	K	M	3		Cholera	cholera
12.8.	14.8.	618	Magdalena Franz	ovdovělá nádenice	K	Ž	66		Cholera	cholera
13.8.	15.8.	185	Katharina Wolf	manželka řezníka	K	Ž	39		Cholera	cholera
13.8.	15.8.	140	Josef Schäfer	ženatý vinař	K	M	48		Cholera	cholera
13.8.	15.8.	195	Karl Stiglitz	ovdovělý obuvník	K	M	50		Cholera	cholera

14.8.	16.8.	35	Martin Mittnacht	ženatý majitel domu	K	M	94			Lungenödem	otok plíc
15.8.	17.8.	202	Barbara Wagner	dcera vinaře	K	Ž	5			Typhus	tyfus
15.8.	17.8.	43	Johann Topolansky	řeznický mistr	K	M	84			Alterschwäche	sešlost věkem
15.8.	18.8.	144	Magdalena Bittner	vдова po vinaři	K	Ž	79			Cholera	cholera
16.8.	18.8.	45	Klara Bartl	manželka cestáře	K	Ž	39			Cholera	cholera
17.8.	19.8.	128	Josefa Göbl	manželka vinaře	K	Ž	46			Cholera	cholera
17.8.	19.8.	45	Maria Bartl	dcera cestáře	K	Ž	5			Cholera	cholera
17.8.	19.8.	74	Elisabeth Hank	vдова po vinaři	K	Ž	86			Alterschwäche	sešlost věkem
17.8.	19.8.	118	Franz Miksche	syn koželužského tovaryše	K	M	6			Cholera	cholera
17.8.	19.8.	195	Anton Klingraber	městský sluha	K	M	62			Cholera	cholera
18.8.	20.8.	170	Franz Göbl	ženatý vinař	K	M	30			Cholera	cholera
19.8.	21.8.	85	Anna Pastorfer	dcera vinaře	K	Ž	1	9		Cholera	cholera
19.8.	21.8.	92	Josef Figar	provaznický mistr	K	M	61			Lungenödem	otok plíc
19.8.	21.8.	37	Ewa Dworžak	svobodná obyvatelka města	K	Ž	73			Cholera	cholera
19.8.	21.8.	175	Heinrich Wasserbauer	syn zelináře	K	M	3			Cholera	cholera
20.8.	22.8.	132	Karl Küstel	syn vinaře	K	M	6	6		Cholera	cholera
20.8.	22.8.	132	Raimund Küstel	syn vinaře	K	M	6			Cholera	cholera
20.8.	22.8.	195	Ferdinand Lux	horník ze Satzsdorfu ve Slezsku, zemřel cestou přes Mikulov	K	M	22			Cholera	cholera
20.8.	22.8.	195	Gottlieb Mellitz	obyvatel města	K	M	18			Cholera	cholera
21.8.	23.8.	37	Maria Schinka	sama nevěděla odkud, zemřela cestou přes Mikulov	K	Ž	10			Cholera	cholera
21.8.	23.8.	173	Anton Schwarzenbrunner	ženatý vinař	K	M	74			Cholera	cholera
21.8.	23.8.	62	Anna Wollitz	manželka vinaře	K	Ž	56			Cholera	cholera
22.8.	24.8.	153	Elisabeth Geger	vдова po hokynáři	K	Ž	54			Cholera	cholera
22.8.	24.8.	81	Veronika Garl	manželka vinaře	K	Ž	55			Cholera	cholera
22.8.	24.8.	37	Anna Maria Modiczka	nádenice z Přítulku, zemřela v Mikulově	K	Ž	38			Cholera	cholera

22.8.	24.8.	38	Jakob Kriegl	ovdovělý tesař	K	M	64			Cholera	cholera
23.8.	25.8.	155	Franz Brustmann	syn mistra kováře	K	M		2		Cholera	cholera
24.8.	26.8.	209	Julia Neubauer	dcera vinaře	K	Ž		6		Cholera	cholera
24.8.	26.8.	163	Anton Schwarz	svobodný vinař	K	M	26			Cholera	cholera
24.8.	26.8.	107	Wenzel Dum	ženatý c. k. dílovedoucí na penzi	K	M	68			Cholera	cholera
25.8.	27.8.	44	Theresia Suchanek	manželka c. k. kancelisty okresního úřadu	K	Ž	39		Lungenödem	otok plic	
25.8.	27.8.	133	Juliana Günzl	dcera vinaře	K	Ž	2			Cholera	cholera
25.8.	27.8.	37	Thomas Blikl	svobodný pacholek	K	M	52			Cholera	cholera
25.8.	27.8.	37	Johann Leser	svobodný mydlářský tovaryš	K	M	76			Cholera	cholera
26.8.	28.8.	162	Josefa Landsfried	dcera zedníka	K	Ž	2			Cholera	cholera
26.8.	28.8.	163	Elisabeth Schwarz	vдова po vinaři	K	Ž	61			Cholera	cholera
27.8.	29.8.	203	Juliana Mebert	manželka obročníka	K	Ž	84			Cholera	cholera
28.8.	30.8.	577	Theresia Hollub	dcera provaznického mistra	K	Ž		11		Auszehrung	chrádnutí
28.8.	30.8.	37	Theresia Karasek	vдова po zedníkovi	K	Ž	42			Cholera	cholera
31.8.	2.9.	170	Josefa Göbl	dcera vinaře	K	Ž	1	3		Cholera	cholera
31.8.	2.9.	194	Maria Elsinger	manželka obyvatele města	K	Ž	29			Cholera	cholera
1.9.	3.9.	618	Vinzenz Salzmann	mistr obuvnický	K	M	47			Cholera	cholera
1.9.	4.9.	154	Elisabeth Moser	vдова po obyvatele města	K	Ž	75			Cholera	cholera
2.4.	4.9.	144	Rosina Tutschka	svobodná nádenice	K	Ž	48			Cholera	cholera
3.9.	5.9.	127	Anton Schuh	ženatý vinař	K	M	66			Cholera	cholera
3.9.	5.9.	195	Wendelin Zinner	nádeník z Gundrun, zemřel cestou přes Mikulov	K	M	66			Cholera	cholera
3.9.	5.9.	165	Heinrich Pastorfer	syn vinaře	K	M	1	2		Cholera	cholera
4.9.	6.9.	79	Mathias Niederhall	syn cihláře	K	M		7		Cholera	cholera
5.9.	7.9.	193	Josef Kunstfeld	ženatý obuvník	K	M	43			Cholera	cholera
6.9.	7.9.	42	Antonia Hellebart	manželka mistra pekařského	K	Ž	51			Cholera	cholera

5.9.	7.9.	105	Elisabeth Richter	obročníce knížecího špitálu	K	Ž	74		Cholera	cholera
6.9.	8.9.	45	Theresia Bartl	dcera cestáře	K	Ž	1	3	Cholera	cholera
6.9.	8.9.	171	Franz Nuss	syn vinaře	K	M	3		Cholera	cholera
6.9.	8.9.	157	Karl Malý	syn sedláře	K	M	3		Scharlach	spála
8.9.	10.9.	165	Theresia Pastorfer	manželka vinaře	K	Ž	36		Cholera	cholera
7.9.	10.9.	195	Johann Benhard	cihlář	K	M	72		Cholera	cholera
9.9.	11.9.	195	Magdalena Eder	svobodná pracovnice v domácnosti	K	Ž	27		Cholera	cholera
10.9.	12.9.	131	Franz Zipfl	syn vinaře	K	M		3	Lebensschwäche	tělesná slabost
11.9.	13.9.	618	Rudolf Salzmann	syn zemřelého mistra obuvnického	K	M	8		Cholera	cholera
12.9.	14.9.	89	Josefa Huber	manželka vinaře	K	Ž	25		Ruhr	úplavice
11.9.	13.9.	195	Gregor Wiesner	svobodný nádeník	K	M	50		Cholera	cholera
13.9.	15.9.	175	Eleonora Krupp	manželka tesaře	K	Ž	57		Cholera	cholera
16.9.	18.9.	105	Anna Hauser	obročníce knížecího špitálu	K	Ž	66		Cholera typhoid	cholera
17.9.	20.9.	195	Anna Daniel	cikánka z Židlochovic, zemřela na cestě přes Mikulov	K	Ž	80		Cholera	cholera
20.9.	22.9.	153	Judith Hank	manželka majitele realit	K	Ž	78		Cholera	cholera
21.9.	23.9.	113	Franz Zapletal	syn svobodné děvečky	K	M		1	Lebensschwäche	tělesná slabost
28.9.	30.9.	51	Gabriel Nazenzahn	vinař	K	M	73		Cholera typhoid	cholera
30.9.	2.10.	54	Anton Göttinger	posluchač práv	K	M	20		Lungen Tuberkulose	tuberkulóza
30.9.	1.10.	117	Theresia Zemann	vdova po revírním myslivci	K	Ž	63		Cholera	cholera

Den úmrtí	Den pohřbu	Datum pohřbu	Č. p.	Jméno zemřelého	Povolání / vztah	Vyznání	Pohlaví	Věk			Příčina úmrtí	
								roky	měsíců	dnů		
18.7.	5.00	20.7.	151	Gustav Deutsch	syn	Ž	M	3				
17.7.	22.00	19.7.	62	Julius Aderer	syn	Ž	M	8			Scharlach	spála
19.7.	11.00	21.7.	109	Netti Fintches	dcera	Ž	Ž	3			Scharlach	spála
22.7.	19.00	24.7.	56	Nathan Spitzer	ženatý	Ž	M	40			Lungenentzündung	zánět plic
23.7.	7.00	25.7.	46	Mali Schweinburg	dcera	Ž	Ž		7		Scharlach	spála
24.7.	9.00	26.7.	56	Katti Spitz	dcera	Ž	Ž		4		Scharlach	spála
25.7.	1.00	27.7.	126	Deutsch	syn	Ž	M				Schwäche	nedonošenost
26.7.	6.00	28.7.	107	Tscharne Gaubitsch	vdova	Ž	Ž	80			Alterschwäche	sešlost věkem
27.7.	17.00	29.7.	56	Ressi Schweinburg	dcera	Ž	Ž	5			Scharlach	spála
30.7.	21.00	1.8.	116	Cili Eisler	manželka	Ž	Ž	74			Auszehrung	chřadnutí
30.7.	19.00	1.8.	160	Fani Politz	vdova	Ž	Ž	72			Lungenentzündung	zánět plic
4.8.	6.00	6.8.		Jakob Lewi	muškétýr z Schwerin in Posen	Ž	M	25			Cholera	cholera
4.8.	10.00	6.8.	102	Jetti Schweinburg	manželka	Ž	Ž	26			Cholera	cholera
6.8.	16.00	8.8.	164	Rosalie Brunner	dcera	Ž	Ž		8		Gehirnlehmung	mozkové krvácení
7.8.	16.00	9.8.	48	Netti Skamperls	dcera	Ž	Ž	7			Cholera	cholera
8.8.	8.00	10.8.	48	Fanni Skamperls	dcera	Ž	Ž	2			Cholera	cholera
9.8.	22.30	11.8.	76	Sofie Spielmann	dcera majitele domu	Ž	Ž	1	2		Scharlach	spála
10.8.	9.00	12.8.	112	Simon Kenigel	ženatý	Ž	M	58			Cholera	cholera
12.8.	10.00	14.8.	126	Hirschl Mass	ženatý	Ž	M	77			Cholera	cholera
13.8.	8.00	15.8.	48	Tini Skamperl	vdaná	Ž	Ž	40			Cholera	cholera
14.8.	14.00	15.8.	42	Zili Epstein	dcera	Ž	Ž	19			Cholera	cholera
14.8.	22.00	15.8.	73	Moriz Paschkas	manžel	Ž	M	29			Nierenkrank	nemoc ledvin

14.8.	12.00	15.8.	42	Leni Epstein	dcera	Ž	Ž	6		Cholera	cholera
14.8.	12.00	16.8.	132	Betti Boskowitz	manželka	Ž	Ž	40		Cholera	cholera
17.8.	2.00	19.8.	7	Alois Fischer	zemský kočí	Ž	M	55		Cholera	cholera
18.8.	3.00	20.8.	89	Adolf Eisler	syn	Ž	M	2		Cholera	cholera
19.8.	1.00	20.8.	165	Josef Schidlöf	podomní obchodník	Ž	M	62		Cholera	cholera
19.8.	9.00	21.8.	112	Betti Mass	dcera	Ž	Ž	7		Cholera	cholera
20.8.	20.30	21.8.	150	Resi Boskowitz	manželka	Ž	Ž	76		Cholera	cholera
20.8.	18.00	21.8.	131	Fanni Schelschitz	vdova	Ž	Ž	86		Cholera	cholera
22.8.	18.00	23.8.	91	Resi Abeles	vdova	Ž	Ž	58		Cholera	cholera
22.8.	6.00	24.8.	150	Samuel Hahn	manžel	Ž	M	87		Alterschwäche	sešlost věkem
22.8.	1.00	24.8.	99	Betti Abeles	dcera	Ž	Ž	9		Cholera	cholera
24.8.	20.00	25.8.	100	Zili Spielmann	manželka	Ž	Ž	42		Cholera	cholera
24.8.	24.00	25.8.	100	Julia Spielmann	dcera	Ž	Ž	13		Cholera	cholera
24.8.	9.00	26.8.	100	Heinrich Spielmann	syn	Ž	M	8		Cholera	cholera
24.8.	19.00	26.8.	100	Lini Spielmann	dcera	Ž	Ž	10		Cholera	cholera
26.8.	13.00	28.8.	99	Betti Abeles	dcera	Ž	Ž	6		Cholera	cholera
26.8.	2.00	28.8.	49	Katti Schweinburg	vdova	Ž	Ž	76		Cholera	cholera
27.8.	1.00	29.8.	106	Markus Schweinburg	manžel	Ž	M	86		Cholera	cholera
28.8.	6.00	30.8.	78	Salomon Epstein	syn	Ž	M	2		Brustfellentzündung	záneť pohrudnice
28.8.	8.00	30.8.	116	Wolf Oser	manžel	Ž	M	56		Cholera	cholera
28.8.	10.00	30.8.	66	Pegi Hahn	vdova	Ž	Ž	78		Cholera	cholera
28.8.	22.00	30.8.	69	Georg König	syn	Ž	M	30		Cholera typhus	cholera
30.8.	22.00	1.9.	135	Herman Kohn	podomní obchodník	Ž	M	63		Schlagfluss	mozkové krváčení
31.8.	8.00	2.9.	112	Fani Katzer	manželka	Ž	Ž	26		Cholera	cholera
31.8.	8.00	2.9.	112	Leni Fehl	dcera	Ž	Ž	11		Cholera	cholera
31.8.	20.00	2.9.	112	Finkel Katzer	vdova	Ž	Ž	69		Cholera	cholera
31.8.	22.00	2.9.	43	Rosi Krakauer	manželka	Ž	Ž	36		Cholera	cholera
2.9.	6.00	4.9.	69	Katti Schaffa	manželka	Ž	Ž	56		Cholera	cholera
3.9.	14.00	5.9.	7	Sali Loschitz	dcera	Ž	Ž	21		Cholera	cholera
3.9.	18.00	5.9.	114	Moriz Epstein	syn	Ž	M	18		Lungen Tuberkulos	tuberkulóza
4.9.	24.00	6.9.	116	Lea Schlieffholz	vdova	Ž	Ž	72		Cholera	cholera

5.9.	4.00	7.9.	41	Gabriel Schneider	manžel	Ž	M	70		Cholera	cholera
6.9.	3.00	7.9.	29	Josef Moses Pisk	syn	Ž	M	3		Cholera	cholera
5.9.	1.00	7.9.	45	Leni Kosak	dcera	Ž	Ž	1	1	Luftföhrentzündung	zánět průdušek
5.9.	18.00	7.9.	38	Moses Notes	obročník /= Pfründner, příjemce nějakého duchodu/	Ž	M	77		Cholera	cholera
5.9.	19.30	7.9.	70	Wilhelm Bräuer	syn	Ž	M		3	Lungenentzündung	zánět plic
6.9.	10.00	8.9.	91	Ernestine Deiches	vdova	Ž	Ž	69		Cholera typhus	cholera
6.9.	9.00	8.9.	141	Regin Krakauer	manželka	Ž	Ž	74		Cholera typhoid	cholera
6.9.	10.00	8.9.	150	Hani Tein	vdova	Ž	Ž	65		Cholera	cholera
6.9.	12.00	8.9.	45	Regin Kosak	dcera	Ž	Ž	3		Scharlach	spála
6.9.	24.00	8.9.	151	Leopold Paschkés	syn	Ž	M		3	Cholera	cholera
7.9.	10.00	9.9.	134	Rudolf Boskowitz	syn	Ž	M		9	Gehirn Freisen	psotník
8.9.	12.00	10.9.	140	Josef Österreich	syn	Ž	M	1		Brechrühr	cholera
9.9.	23.00	11.9.	155	Moses Knöpfmacher	syn	Ž	M	5		Cholera	cholera
10.9.	13.00	12.9.	151	Rosi Deutsch	dcera	Ž	Ž	2		Scharlach	spála
11.9.	19.00	13.9.	112	Moriz Fehl	syn	Ž	M		8	Fraisen	psotník
12.9.	11.00	14.9.	11	Rosi Schiller	dcera	Ž	Ž	2		Bauchfellentzündung	zánět pobřížnice
12.9.	23.00	14.9.	81	Jonas Hahn	nosič	Ž	M	68		Cholera	cholera
13.9.	9.00	15.9.	164	Ezechiel Mass		Ž	M	78		Cholera	cholera
14.9.	10.00	16.9.	127	Joel Feldsberg	syn	Ž	M	31		Cholera	cholera
14.9.	23.00	16.9.	81	Mina Feldsberg	dcera	Ž	Ž		10	Cholera	cholera
14.9.	18.00	16.9.	66	Isak Glattau	manžel	Ž	M	68		Cholera	cholera
15.9.	4.00	17.9.	55	Sali Spitzer	dcera	Ž	Ž	2		Scharlach	spála
15.9.	6.00	17.9.	17	Marie Hahn	vdova po obchodníkovi s kuží	Ž	Ž	53		Ertrunken	utonula
15.9.	23.00	17.9.	81	Netti Feldsberg	dcera	Ž	Ž		10	Cholera	cholera
16.9.	18.00	18.9.	159	Josef Schnitzler	syn	Ž	M	1	4	Cholera	cholera
17.9.	11.00	19.9.	42	Ester Kron	vdova	Ž	Ž	84		Cholera	cholera
17.9.	18.00	19.9.	75	Bertold Pisk	syn obchodníka s moukou	Ž	M		8	Fraisen	psotník
18.9.	XII.30	20.9.	162	Leni Bräuer	dcera	Ž	Ž		2.5	Fraisen	psotník

23.9.	1.00	25.9.	46	Juli Spitzer	dceru	Ž	Ž	7		Cholera	cholera
24.9.	11.00	26.9.	83	Fani Deuches	dceru	Ž	Ž	2		Fraisen	psotník
25.9.	19.00	27.9.	53	Otmár Spitzer	ditě	Ž	M	4		Cholera	cholera
27.9.	19.00	29.9.	53	Regin Krakauer	ditě	Ž	Ž	13		Cholera	cholera
29.8.	12.00	1.10.	24	Betti Eisler	manželka	Ž	Ž	32		Cholera	cholera
1.10.	16.00	3.10.	107	Joachim Glaser	manžel	Ž	M	78		Gehirn Schwund	nádor na mozku
2.10.	1.00	4.10.	120	Mali Pater	manželka	Ž	Ž	74		senilis	
3.10.	23.00	5.10.	63	Herman Loschitz	syn	Ž	M	13		Cholera	cholera
4.10.	9.00	6.10.	99	Bertha Kohn	dceru	Ž	Ž		2	Lungenentzündung	zánět plic
4.10.	18.00	6.10.	73	Jakob Altmann	manžel	Ž	M	29		Brechdurfall	cholera
5.10.	21.00	7.10.	82	Michael Politzer	manžel	Ž	M	54		Cholera	cholera
10.10.	13.00	12.10.	144	Katti Spitzer	manželka	Ž	Ž	49		Auszehrung	chřadnutí
11.10.	1.00	13.10.	121	Friedlander	novorozené děvče	Ž	Ž			Freisen	psotník
11.10.	2.00	13.10.	41	Heinrich Abeles	syn	Ž	M		4	Lungenentzündung	zánět plic
12.10.	23.00	14.10.	73	Rosi Altmann	manželka	Ž	Ž	55		Cholera typhus	cholera
14.10.	15.30	16.10.	73	Salomon Altmann	manžel	Ž	M	64		Cholera typhus	cholera
13.10.	3.00	15.10.	48	Gallersteiger	novorozený chlapec	Ž	M			Abortus	potrat
8.10.	6.00	10.10.	155	Isak Hirsch Holitscher	manžel	Ž	M	74		Wassersucht	vodnatelnost
22.10.	16.00	24.10.	81	Sali Boskowitz	dceru	Ž	Ž		2	Auszehrung	chřadnutí